

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK BİLİM DALI

**BÜYÜKLENMECİ NARSİSİSTİK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLE
AFFETME VE İNTİKAM ARASINDAKİ İLİŞKİDE SOSYAL ZEKANIN
ARACI ROLÜ**

DOKTORA TEZİ

Hayrunnisa ÖZGÜR

0000-0003-3457-7599

BURSA – 2022

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK BİLİM DALI

BÜYÜKLENMECİ NARSİSİSTİK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLE
AFFETME VE İNTİKAM ARASINDAKİ İLİŞKİDE SOSYAL ZEKANIN
ARACI ROLÜ

DOKTORA TEZİ

Hayrunnisa ÖZGÜR
0000-0003-3457-7599

Danışman
Prof. Dr. Jale ELDELEKLİOĞLU

BURSA - 2022

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim.

Hayrunnisa ÖZGÜR

Tarih:

31/05/2022

TEZ YAZIM KILAVUZU'NA UYGUNLUK ONAYI

“Büyüklenmeci Narsisistik Kişilik  zelliklerinin Affetme, İntikam ve Sosyal Zeka Açısından İncelenmesi” adlı Doktora tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Hayrunnisa ÖZGÜR

Danışman
Prof. Dr. Jale ELDELEKLİOğLU

Eğitim Bilimleri A.B.D. Başkanı
Prof. Dr. Sedat YÜKSEL

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA BENZERLİK YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 31/05/2022

Tez Başlığı / Konusu:

Büyüklenmeci Narsistik Kişilik Özelliklerinin Affetme, İntikam ve Sosyal Zeka Açısından İncelenmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç, Tartışma ve Öneriler kısımlarından oluşan toplam 130 sayfalık kısmına ilişkin, 28/04/2022 tarihinde şahsım tarafından

Turnitin adlı benzerlik tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %7'dir

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir benzerlik içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Hayrunnisa ÖZGÜR
Öğrenci No: 811421001
Anabilim Dalı: Eğitim Bilimleri
Programı: Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman Prof. Dr. Jale ELDELEKLİOĞLU

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı'nda 811421001 numara ile kayıtlı Hayrunnisa ÖZGÜR'ün hazırladığı "Büyükleme Narsistik Kişilik Özelliklerinin Affetme, İntikam ve Sosyal Zeka Açısından İncelenmesi" konulu Doktora çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, 31/05/2022 günü 13.00-15.00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Jale ELDELEKLİOĞLU
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Asude BİLGİN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Rahşan SİVİŞ ÇETİNKAYA
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Meryem VURAL BATIK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Üye

Dr. Öğretim Üyesi Lokman KOÇAK
Bayburt Üniversitesi

ÖNSÖZ

Bu çalışma, lisanstan mezun olduğum 2009 yılından bu yana kimi zaman hızlı kimi zaman tamamen duraklayarak devam eden, içine atanmak, evlenmek, çocuk sahibi olmak gibi olayların girdiği, şehirlerin değiştiği, kayıpların ve kazançların yaşandığı, ustaca ertelemelerin sonucunda zaman kayıplarının yüzüme çarptığı, bazen nefret ettiğim bazen minnet duyduğum, bazen sırtımda yük bazen gurur olan, her dilek ve dua hakkımı kendisiyle ilgili harcadığım, her ne şekilde olursa olsun bana katkısını reddedemeyeceğim ve insani hedef ve ihtiyaçlarımı hep sonrasına ertelediğim lisans üstü eğitim sürecimin son ürünüdür.

Bu uzun süreçte sabrını defalarca sınıdığım kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Jale ELDELEKLİOĞLU'na öncelikle teşekkürlerimi sunarım. Tez jürimde bulunarak değerli katkılarını sunan Prof. Dr. Asude BİLGİN'e, Prof. Dr. Rahşan SİVİŞ ÇETİNKAYA'ya, Doç. Dr. Meryem VURAL Batık'a ve Dr. Öğrt. Gör. Lokman KOÇAK'a tek tek teşekkürlerimi sunarım. Aynı yolda olduğumuz için birbirimizi bu süreçte ne yaşadığımızla ilgili başkalarından çok daha iyi anladığımız Öznur ÇAĞLAYAN MÜLAZİM'a, Mürüvvet SEVİMLİ'ye ve Semra ÇAKIR'a ayrıca teşekkür ederim. Tez yazım sürecinde istatistik çalışmalarında rehberlik sunan ve yol gösteren Arş. Gör. Mine AYDEMİR'e ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

Sevinçlerimi, kaygılarımı ve üzüntülerimi her daim güvenle paylaşabileceğim alan açtıkları için İnci Cansu SECGİN'e, Umut KAYA'ya, Merve ÖZER'e, Gamze Ceren SAĞIRER'e, Çağla ÇAKIR TEKELİ'ye, Beyza ÇALIŞKAN'a, Nazife DENİZ'e, Yeliz PEKTAŞ İNCİ'ye ve Aysun ÖZGÜR'e minnettarım. Varlığınız ve dostluğunuz çok kıymetli.

Bana abilikten öte sırdaş, dost ve destek olan, daimi espri kaynaklığı yapan, bazen bir bakışı veya sözüyle inanılmaz güldüren veya hüzne sürükleyen canım abim Abdullah Öcal YAĞINÇ'a sırtımda her zaman hissettiğim eli için minnettarım.

Oldukça uzun süren bu süreçte desteklerini esirgemeyen ve inançlarını asla kaybetmeyen, sadece varlıklarının bile yeter olduğu annem Ayfer YAĞINÇ'a, babam Ali YAĞINÇ'a ve kayınvalidem Sebahat ÖZGÜR'e emekleri için çok teşekkürler.

Son olarak zamanlarını çokça çaldığım, geç saatlere kadar çalıştığımın ertesi günleri uykulu hallerime tahammül eden sevgili çekirdek ailemin güzel ikilisine teşekkürü borç bilirim. Eşim Eray ÖZGÜR ve canım kızım Süreyya Ezgi ÖZGÜR, iyi ki varsınız.

Hayrunnisa ÖZGÜR

Mayıs/2022

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	Hayrunnisa ÖZGÜR
Üniversite	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	Eğitim Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı
Tezin Niteliği	Doktora
Sayfa Sayısı	XIV+136
Mezuniyet Tarihi	31 / 05 / 2022
Tez Danuşmanı	Prof. Dr. Jale ELDELEKLİOĞLU

BÜYÜKLENMECİ NARSİSİSTİK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ İLE AFFETME VE İNTİKAM ARASINDAKİ İLİŞKİDE SOSYAL ZEKANIN ARACI ROLÜ

Bu araştırmada büyüklenmeci narsisistik kişilik özelliklerinin affetmenin alt boyutlarından başkasını ve durumu affetme ve intikamın alt boyutları olan kaçınma ve intikam ile ilişkisinde sosyal zekanın aracı rolünün incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca büyüklenmeci narsisizm, afferme, intikam ve sosyal zeka değişkenlerinin alt boyutlarının birbiriyle ilişkileri ve cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığı incelenmiştir.

Araştırmanın çalışma grubunu 2017- 2018 eğitim öğretim yılında Uludağ Üniversitesi merkez yerleşkesinde yer alan fakültelere devam eden kız ve erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Bu çerçevede, araştırmanın örneklemini Uludağ Üniversitesi'nin Eğitim, Mühendislik, Fen - Edebiyat ve İktisadi İdari Bilimler fakültelerine bağlı 13 farklı bölüme devam eden öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında 1100 gönüllü öğrenciye ulaşılmıştır. Bu öğrencilerin 564'ü kadın (%55,8) ve 446'sı (%44,2) erkektir. Öğrencilerin 321'i (%31,8) Eğitim, 228'i (%22,6) Mühendislik, 286'sı (%28,3) İktisadi İdari Bilimler ve 175'i (%17,3) Fen Edebiyat fakültesinde eğitim görmektedir. Araştırma verileri, Narsisistik Kişilik Envanteri, Heartland Affetme Ölçeği, Suça İlişkin Kişilerarası Motivasyonlar Ölçeği ve Tromso Sosyal Zeka Ölçeği ile toplanmıştır.

Araştırmada değişkenler arası ilişkileri ortaya çıkarmak amacıyla Pearson korelasyon testi, değişkenlerin cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığını belirlemek için de bağımsız gruplar t testi kullanılmıştır. Büyüklenmeci narsisistik kişilik özellikleri ile affetmenin ve

intikamın alt boyutları arasındaki ilişkide sosyal zekanın aracı rolünü ortaya çıkarmak için de YEM analizi kullanılmıştır.

Yapılan analizlerde büyüklenmeci narsisistik kişilik özellikleri ile affetmenin ve intikamın alt boyutları arasındaki ilişkide sosyal zekanın aracılık rolü oynadığı görülmüştür. Bununla beraber büyüklenmeci narsisizm, sosyal farkındalık, başkasını affetme, intikam ve kaçınma değişkenlerinin cinsiyete göre farklılaştığı görülmüştür. Ayrıca büyüklenmeci narsisizm ile kendini ve başkasını affetme, sosyal zeka, sosyal bilgi süreci, kaçınma ve intikam değişkenlerinin anlamlı ilişkiler içerisinde olduğu ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen bulgular, ilgili alanyazın bağlamında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Affetme, Büyüklenmeci Narsisizm, İntikam, Sosyal Zeka.*

ABSTRACT

Yazar Adı ve Soyadı	Hayrunnisa ÖZGÜR
University	Bursa Uludag University
Field	Educational Sciences
Branch	Guidance and Psychological Counselling
Degree Awarded	PHD
Page Number	XIV+136
Degree Date	31 / 05 / 2022
Thesis	Examination of Grandiose Narcisistic Personality Features In Terms Of Forgiveness, Revenge and Social Intelligence
Supervisor	Prof. Dr. Jale ELDELEKLİOĞLU

THE MEDIATOR ROLE OF SOCIAL INTELLIGENCE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN GRANDIOSE NARCISISTIC PERSONALITY TRAITS WITH FORGIVENESS AND REVENGE

In this study, it was aimed to examine the mediating role of social intelligence in the relationship between grandiose narcissistic personality traits with forgiveness of others and situations which are the the sub-dimensions of forgiveness, and avoidance and revenge, which are the sub-dimensions of revenge. In addition, it was examined whether the sub-dimensions of grandiose narcissism, forgiveness, revenge and social intelligence variables were related to each other and whether they differed according to gender.

The study group of the research consists of male and female students attending the faculties located in the central campus of Uludağ University in the 2017-2018 academic year. In this framework, the sample of the research consists of students attending 13 different departments affiliated to Uludag University's faculties of Education, Engineering, Science - Literature and Economics and Administrative Sciences. Within the scope of the research, 1100 volunteer students were reached. Of these students, 564 (55.8%) were female and 446 (44.2%) were male. 321 (31.8%) of the students are educated in Education, 228 (22.6%) Engineering, 286 (28.3%) Economics and Administrative Sciences and 175 (17.3%) Science and Letters faculties. Research data were collected with the Narcissistic Personality Inventory, the Heartland Forgiveness Scale, Transgression Related Interpersonal Motivations Scale, and the Tromso Social Intelligence Scale.

In the analyzes made, it was seen that social intelligence played a mediating role in the relationship between grandiose narcissistic personality traits and the sub-dimensions of forgiveness and revenge. However, it was observed that the variables of grandiose narcissism, social awareness, forgiveness, revenge and avoidance differed according to gender. In addition, it was revealed that the variables of grandiose narcissism and forgiveness of self and others, social intelligence, social information process, avoidance and revenge are in significant relationships. The findings were discussed in the context of the relevant literature.

Keywords: *Forgiveness, Grandiose Narcissism, Revenge, Social Intelligence.*

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ YAZIM KILAVUZU'NA UYGUNLUK ONAYI	ii
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ DOKTORA BENZERLİK YAZILIM RAPORU ...	iii
T.C. BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Problem	1
1.1.1. Büyüklenmeci Narsisistik Kişilik Özellikleri ile Affetme ve İntikam Arasındaki İlişkide Sosyal Zekanın Aracı Rolü	7
1.2. Amaç	9
1.3 Araştırmanın Önemi	9
1.4. Araştırma Soruları	10
1.5. Varsayımlar	11
1.6. Sınırlılıklar	11
1.7. Tanımlar	11

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Narsisizm	13
2.1.1. Narsisizm Kavramı ve Tarihçesi:	13
2.1.2. Narsisizm Kavramına İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar:	15
2.1.2.1. Freud ve Psikanalitik Kuramda Narsisizm:	15
2.1.2.2. Kernberg ve Patolojik Narsisizm Kuramı:	16
2.1.2.3. Kohut ve Kendilik Psikolojisi Kuramı:	17

2.1.2.4. Masterson'un Narsisizm Kuramı:	19
2.1.3. Narsisizm Kavramının Türleri:	21
2.1.3.1. Büyüklenmeci Narsisizm:	21
2.1.3.2. Kırılgan Narsisizm:	23
2.1.4. Sağlıklı ve Patolojik Narsisizm:	24
2.1.4.1 Sağlıklı Narsisizm:	24
2.1.4.2. Patolojik Narsisizm:	26
2.1.5. Narsisistik Kişilik Özellikleri:	27
2.1.6. Narsisizmin Nedenleri:	29
2.2. Affetme	36
2.2.1. Affetme Kavramı:	36
2.2.2. Affetme Modelleri:	39
2.2.2.1. Affetmenin Süreç Modeli:	39
2.2.2.2. REACH Affetme Modeli:	42
2.2.2.3. Psikodinamik Model:	43
2.2.2.4. Hargrave Affetme Modeli:	44
2.2.2.5. Aile İlişkileri İçinde Empati, Alçakgönüllülük ve Affetmenin İfadelenirilmesi Modeli:	45
2.2.2.6. Affetmenin Sosyal, Psikolojik Belirleyicileri Modeli:	45
2.2.2.7. Bütünleştirilmiş Affetme Modeli:	46
2.2.3. Affetmenin Gelişimi:	48
2.2.4. Affetmede Kişilik Özellikleri:	50
2.2.5. Affetmeyi Kolaylaştıran ve Zorlaştıran Etmenler:	51
2.2.6. Affetme ve Sağlık:	54
2.3. İntikam	55
2.4. Sosyal Zeka	62
2.4.1. Sosyal Zeka'nın Gelişimi ve Geliştirilmesi:	69
2.5. Yapılan Çalışmalar	73
2.5.1. Yurtiçinde Yapılan Çalışmalar	73
2.5.2. Yurtdışında Yapılan Çalışmalar	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Modeli	77
--------------------------------	----

3.2. Evren ve Örneklem	77
3.3. Veri Toplama Araçları	78
3.3.1. Narsisistik Kişilik Envanteri:	78
3.3.2. Heartland Affetme Ölçeği:	79
3.3.3. Suça İlişkin Kişilerarası Motivasyonlar Ölçeği:	79
3.3.4. Tromso Sosyal Zeka Ölçeği:	80
3.4. Verilerin Toplanması	80
3.5. Verilerin Analizi	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

4.1. Ölçek Puanlarına İlişkin Betimleyici İstatistikler	83
4.2. Cinsiyet ve Değişkenler Arasındaki İlişkiler	84
4.3. Değişkenler Arası İlişkiler	85
4.4. Büyüklenmeci Narsisizm ile Başkasını ve Durumu Affetme Arasındaki İlişkide Sosyal Zekanın Aracı Rolü	87
4.5. Büyüklenmeci Narsisizm ile İntikam ve Kaçınma Arasındaki İlişkide Sosyal Zekanın Aracı Rolü	90

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1. Sonuç ve Tartışma.....	93
5.1.1. Cinsiyet ve Değişkenler Arasındaki İlişkilere İlişkin Bulguların Yorumlanması: .	93
5.1.2. Değişkenler Arası İlişkilere İlişkin Bulguların Yorumlanması:	96
5.1.3. Büyüklenmeci Narsisizm ile Affetme'nin Alt Boyutları Arasındaki İlişkide Sosyal Zeka'nın Aracı Rolüne İlişkin Bulguların Yorumlanması:.....	100
5.1.4. Büyüklenmeci Narsisizm ile İntikam ve Kaçınma Arasındaki İlişkide Sosyal Zeka'nın Aracı Rolüne İlişkin Bulguların Yorumlanması:.....	103
5.2. Öneriler.....	105
5.2.1. Araştırmaya Yönelik Öneriler.....	105
5.2.2. Uygulamaya Yönelik Öneriler.....	106
KAYNAKÇA.....	107
ÖZ GEÇMİŞ	137

Tablolar Listesi

<i>Tablo</i>	<i>Sayfa</i>
1. Affetme Sürecinin Basamakları	39
2. Örneklem Grubuna İlişkin Demografik Değişkenler	78
3. Ölçek Puanlarına İlişkin Betimleyici İstatistikler	83
4. Cinsiyete Göre Değişkenlere İlişkin T Testi Sonuçları.....	84
5. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları	86
6. Büyüklenmeci Narsisizm ile Başkasını ve Durumu Affetme Arasındaki İlişkiye Dair Yapısal Eşitlik Modeli Tahmin Sonuçları	89
7. Büyüklenmeci Narsisizm ile Başkasını ve Durumu Affetme Arasındaki İlişkiye Dair Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyiliği Değerleri	89
8. Büyüklenmeci Narsisizm ile Affetme ve İntikam Arasındaki İlişkiye Dair Yapısal Eşitlik Modeli Tahmin Sonuçları.....	92
9. Büyüklenmeci Narsisizm ile İntikam ve Kaçınma Arasındaki İlişkiye Dair Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyiliği Değerleri.....	92

Şekiller Listesi

<i>Şekil</i>	<i>Sayfa</i>
1. Büyüklenmeci Narsisizm ile Başkasını ve Durumu Affetme Arasındaki İlişkide Sosyal Zekanın Aracı Rolüne İlişkin YEM Modeli	88
2. Büyüklenmeci Narsisizm ile Kaçınma ve İntikam Arasındaki İlişkide Sosyal Zekanın Aracı Rolüne İlişkin YEM Model	91

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Problem

Her toplum, var olduğu döneme ve kendisine ait değerleri ve dinamikleri, o toplumda yaşayan kişiler üzerindeki etkisini göstererek sistemini devam ettirmeye çalışır. Topluma hakim anlayışın birey kişiliği üzerinde etkisi, aile, okul, medya gibi toplumun küçük bir prototipi olarak işlev gören çeşitli yapılarda gerçekleşir. Bu yapılanma aracılığı ile içerisinde bulunulan dönemin siyasi, ekonomik ve politik anlayışı kendini gerçekleştirecek bir alan açarak sistemin devamını sağlar. Bu anlamda topluma hakim sistemler, kendi varlığını ve devamlılığını sağlamak adına ihtiyaç duydukları kişilik yapılarını ve dolayısıyla psikolojik rahatsızlıklarını da bir anlamda belirlemektedir. Lasch (1997)'e göre, bir toplumda yaşayan bireylerde sıkça ortaya çıkan psikolojik rahatsızlıklar ve genel kişilik eğilimleri incelendiğinde, toplum ve onu etkileyen hakim yapılar hakkında genel bir bilgi sahibi olunabilir.

Günümüzde var olan kişilik yapılanmalarına baktığımız zaman narsisizm sadece ulusal değil küresel anlamda da her yaş grubundan bireyi etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle son yıllarda yayınlanmış *Asrın Vebası: Narsisizm İleti* (Twenge ve Campbell, 2010) ve *Ben Nesli* (Twenge, 2018) kitapları ile kavramın günümüz toplumunu ne derece etkilediği ortaya konmuş ve konuya olan akademik ilgi de hız kazanmıştır. 2010 – 2017 yılları arasında, narsisizm kavramının yılda yaklaşık 350 bilimsel çalışmada ele alındığını belirtilmiştir (Miller vd, 2017). Ancak alanyazın incelendiğinde narsisizmin son yıllarda artış göstermesine rağmen yeni bir olgu olmadığı ve insanlık tarihi kadar eski ve her dönemde araştırmalara konu olmuş bir kavram olduğu görülmektedir (Wardetzki, 2018).

Bireylerde görülen narsisistik özelliklerin artması konusunda Twenge ve Campbell (2010), 2005 – 2006 yıllarının bir milat olduğunu, bu durumun ise bu yıllarda MySpace, Facebook ve Youtube gibi sosyal medya araçları ile bireylerin artık kendilerine ait bir sayfa ve dolayısıyla görülebilir bir alan oluşturabilmelerine bağlamaktadırlar. Hatta yazarlar narsisizm ile ilgili olarak arama yapmalarına gerek kalmadığını çünkü kavrama ilişkin izlerin her yerde olduğunu belirtmişlerdir. İronik olan ise bu yıllardan çok daha önce de narsisizm epidemisinin arttığına yönelik açıklamaların yapılmış olmasıdır. Beldoch (1972), geçmişte terapistlerin nevroz ve histeri ile daha çok karşılaştıklarını ancak artık narsisist vakaların daha çok görüldüğünü belirtirken, Moore (1975) ise narsisist kişilik özelliklerinin gün geçtikçe daha çok yaygınlaştığından bahsetmiştir (Kızıltan, 2006).

Narsisizm vakalarının günümüzde arttığına ilişkin başka bir veri ise konu ile ilgili basılan kitaplardan elde edilebilir. Narsisizmin tedavisinin zor olması ve uzun bir zaman

dilimine yayılması, bununla beraber narsisistik kişilerin kendilerini büyüklenmeci ve kusursuz şekilde algılamaları sonucu tedaviye yönelmemeleri sonucu, bu kişilerle yaşayan insanlara yönelik yardım kitapları yazılmaya başlanmıştır. Örneğin, “Narsistik Dünyada Hayatta Kalma Rehberi” (Hotchkiss, 2014), narsisistik yapıya sahip bireylerin temel özelliklerinden ve bu özelliklerle nasıl baş edilebileceğinden bahsetmektedir. Benzer şekilde, “Narsisistle Ateşkes” (Behary, 2014), isimli çalışma “benmerkezci biriyle ayakta kalma ve gelişme” alt başlığı ile yayınlanmıştır. Malkin (2017) ise “Narsisizme Yeni Bir Bakış” adlı kitabında durumu bambaşka bir açıdan ele alarak “kendini özel hissetmenin kötü –ve şaşırtıcı biçimde iyi-yanları” alt başlığı ile kavramın günlük hayatta ve iş hayatında cazip gelebilecek ve pratik anlamda işe yarayacak yanları ile değerlendirmiştir.

Bu kadar gündemde olan bir kavrama ilişkin tanımlamaların net ve anlaşılabilir olması önemlidir çünkü insanlar her zaman bencildir ve gruplar da köken merkezlidir, bu nedenle bu özelliklere psikolojik bir tanı konması sağlıklı ve her zaman doğru değildir (Lasch, 1997). Narsisizm kavramı alanyazında ilk ele alınmaya başladığı dönemlerde, kuramcılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır ancak en genel anlamıyla narsisizm, Amerikan Psikanaliz Derneği tarafından yayınlanan sözlükte, psikolojik ilginin, kendilik üzerinde yoğunlaşması şeklinde tanımlanmaktadır (Anlı, 2010).

Her ne kadar ilk yapılan çalışmalarda narsisizm kavramı farklı şekillerde tanımlansa da günümüzde kavrama ilişkin tanımlamalar bu yapının, birey davranışında ortaya çıkarttığı özellikler üzerinden yapılmaktadır. Narsisizm kavramının bu şekilde kullanılması toplumda o denli yayılmıştır ki bir kişi hakkında narsisist denmesi halinde herkes ne demek istenildiğini anlamaktadır (Wardetzki, 2018).

Narsisist kişiler, kendisini aşırı derecede önemli görürler ve tüm enerjilerini değerli, kusursuz ve her yönden en iyi olduklarını başkalarına göstermek adına kullanırlar (Kızıltan, 2006). Kendini beğenmiş ve kibirli olmak, diğerlerine tepeden bakmak, her zaman hak etme duyguları içerisinde olmak ve kendisine yönelik eleştirilere öfke ile yanıt vermek en genel özelliklerindedir (Keçe, 2011). Bu kişiler kendini tamamen merkeze alır ve bunun bir sonucu olarak da dış dünyayı kendiliğinin bir parçası olarak algılar (Sennett, 2013). Diğerlerine karşı sömürücü şekilde davranmak, düşük empati yeteneği, kibirli olmak, kıskançlık ve gösterişçi olmak gibi özellikler gösterirler (Pincus ve Lukowitsky, 2010). Kendileri ile ilgili olumlu algılarını sürdürme ve başkalarının hayranlığını elde etme çabası gösterirler (Rohmann, Neumann vd, 2012). Aynı zamanda kendi benliklerini yüceltme, eksikliklerini inkar etme ve diğerlerini değersizleştirme ile öz saygılarını korumaya çalışırlar (Dickinson ve Pincus, 2003). Kendilerini, yanlışları ve sınırları ile kabul etmek bu kişilerde görülmezken tüm çabaları

idealize ettikleri benlik imajlarını korumaya yöneliktir (Atay, 2010). Teşhircilik, dışadönüklük, bağımsız ve iddialı olma, her şekilde dikkat çekmeye çalışma ve beğenilme arzusu diğer bazı özelliklerindedir (Wink, 1991).

Narsisizm üzerine yapılan araştırmaların artması ile beraber, kavramın heterojen yapılardan oluştuğuna dair bilgiler de gelişmektedir (Miller vd, 2010). Narsisizm kavramının büyülenmeci ve kırılğan olmak üzere iki alt boyutunun bulunduğunu ortaya koyan çalışmalar mevcuttur (Dickinson ve Pincus, 2003; Fossati vd, 2005; Miiler ve Campbell, 2008; Russ vd, 2008; Wink, 1991). Araştırmacılar büyülenmeci ve kırılğan narsisizmin temel anlamda aynı özelliklere sahip olduğunu ve bu iki yapının kaynaştığını iddia etmişlerdir (Miller vd, 2010). Bu iki alt boyutta yüksek puan alan kişiler özellikle büyülenmecilik ve haklılık konusunda benzerdirler, ancak etkileşimde oldukları kişiler tarafından farklı tanımlanırlar. Büyülenmeci narsisizm düzeyi yüksek olan bireyler agresif, saldırgan, sabit fikirli, iyi yönlerini ön plana çıkaran, dobra ve iddialı kimseler olarak tanımlanırlar, kırılğan narsisizm düzeyi yüksek olan bireyler ise endişeli, duygusal, savunucu, kaygılı, gergin ve şikayet eden kişiler olarak tanımlanırlar (Wink, 1991). Aralarındaki temel fark ise büyüklük ve üstünlük yönündeki iddialarını, büyülenmeci narsisizm puanları yüksek olan bireyler dışadönük yaşarken kırılğan narsisizm puanları yüksek olan bireylerin bu iddialarını daha içsel yaşaması ve diğerlerine yansıtmamasıdır. Kırılğan narsisist bireyler, büyülenmeci narsisistlerle aynı intrapsişik yapıya sahiptirler ancak, bu özelliklerini dışa vurur şekilde yaşamazlar, bu kişiler büyülenmeci ihtiyaçlarını genel olarak ya fantezilerinde ya da yücelttikleri ve idealleştirdikleri bir kişinin hayranlığını elde etme, onun uzantısı olma veya yüceliğine sığınma şeklinde yaşarlar (Masterson, 1991).

Narsisist bireyler kendilerini sadece dış dünyaya gösterdikleri özellikleri ile algırlar ve diğer insanlarla olan ilişkileri de kusursuzluk imajlarını devam ettirebilmek temelinde kurarlar. Kendileri de bu imajın altında bulunan kırgınlıkları, üzüntüleri ve öfkesiyle var olan gerçek benliklerini göremezler. Bu nedenle gerçek sorunları kişilerarası ilişkiler bağlamında çıkar. Bu kusursuz imajın altında geçmişte onaylanma, görülme ve aynalanma ihtiyaçları karşılanmamış bir çocuk bulunmaktadır. Bu nedenle beklediği hayranlığı görememek veya eleştirilmek geçmişte karşılanmayan bu ihtiyaçları onlara hatırlatır ancak bu duyguyla baş edebilmelerine yardımcı olacak bilişsel esnekliğe de sahip değildirler. Bu durumlarda gösterdikleri tepki çoğunlukla öfke, saldırganlık, inat ve depresif ruh hali şeklinde ortaya çıkar (Wardetzki, 2018).

Narsisizm, bireyin her anlamda benliğine aşırı vurgu yapması ve kendisini ön plana çıkarmasıdır ve bu özellikleri onun diğerleriyle olan ilişkilerine mutlaka yansımaktadır (Alam

vd, 2016). Oluşturdukları imajın zedelenmesine neden olabilecek herhangi bir müdahale bu kişilerin öfke ve saldırganlık ile tepki vermesine neden olmaktadır (Papps ve O'Carroll, 1998; McCullough vd, 2003). Genel olarak da narsisizm ile saldırganlık ve öfke arasındaki yakın ilişki ortaya konmuştur (Baumeister vd, 1996; Donnellan vd 2005). Fromm (1973), saldırgan davranışların temel nedenini narsisizm olarak görmektedir. Bu nedenle de sosyal ilişkilerinde sıkça çatışma içerisine girmektedirler. Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda da narsisistik kişilik özellikleri genellikle uyumsuz sosyal tutum ve davranışlarla aynı zamanda pasif agresif tavırlarla ilişkilendirilmiştir (Campbell vd, 2005; Fossati vd, 2010; Holtzman vd, 2010). Narsisist bireylerin ilişkilerinde yaşadıkları öfke, çatışma, saldırganlık gibi konular araştırmalara sıkça konu olsa da genel olarak affetme gibi prososyal davranışlarla pek fazla ele alınmamıştır (Lanninn vd, 2014). Affetme günümüzde pozitif psikoloji kavramları arasında ilk sıralarda gelmektedir. Alanyazında affetme düzeyi yüksek bireylerin yaşam doyumu, ruh sağlığı, daha tatmin edici sosyal ilişkiler kurma gibi olgularda daha başarılı oldukları ortaya konmuştur. Affetme ve narsisizm kavramları ancak kısıtlı çalışmada karşımıza çıkmaktadır. Affetme eksikliği olarak da tanımlanabilen narsisizm kavramının daha iyi anlaşılabilmesi adına affetme ve alt boyutlarıyla ele alınması önem kazanmaktadır.

Affetme kavramına, dini ve felsefi alanda çok uzun bir zamandır önem verilmesine rağmen, psikoloji alanında ancak 80'li yıllarda ilgi görmeye başlanmıştır (McCullough vd, 2000). Worthington (1998), affetmeyi bireyin kendisine karşı suç işlemiş birine karşı empati duyabilmesi, bu kişi gibi kendisinin de yanılma ve haksızlık yapma ihtimalinin olduğunu fark ederek ona karşı olumlu duygular besleyebilme eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Enright ve diğerleri (1992) ise affetmeyi, suç işleyen kişiye karşı olumsuz duyguları yaşama hakkı ile beraber, ona şefkat ve iyilikle yaklaşmaya çalışmak olarak ele almışlardır.

Araştırmacılar affetme kavramını ele alırken bu tutumun neden bazıları için kolay, bazıları içinse zor olduğunu anlamaya da çalışmışlardır (Taysi, 2007). Bu anlamda hangi kişilik özelliklerinin affetmeyi kolaylaştırdığı yönünde yapılan çalışmalarda genellikle Beş Faktör Kişilik Modeli ile değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışmalara göre nörotizm puanları yüksek olan bireylerin affetme puanlarının da düşük olduğu görülürken, uyumlu olma özelliği yüksek bireylerin affetme düzeylerinin de yüksek olduğu ortaya konmuştur (Berry vd, 2005; Brose vd, 2005; Brown, 2003). Affetmeyi kolaylaştıran bir özellik olarak empati de önemli bir kavramdır (Macaskill vd, 2002; Toussaint ve Webb, 2005). Bununla beraber ruminasyon ise affetmeyi zorlaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Berry vd, 2005; McCullough, 2000).

Narsisizm, affetmeyi olumsuz etkileyen bir başka özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan çalışmalarda da affetme ve narsisizm arasındaki negatif yönlü ilişki birçok kez ortaya konmuştur (Eaton vd, 2006; Emmons, 2000; Exline vd, 2004). Hatta narsisizm kavramı genel olarak affetme düzeyinde eksiklik olarak da tanımlanmıştır (McCullough vd, 2003). Söz konusu negatif yönlü ilişkide birçok faktör rol oynayabilmektedir. Örneğin empati ile affetme pozitif yönlü ilişkilirken (McCullough vd, 1998), narsisizm ile negatif yönlü ilişkidir (Eisenberg, 2007; Karremans vd, 2005; Watson vd, 1984). Rhodewalt ve Peterson (2000), yaptıkları narsisizm tanımlamasında, bu bireylerin gösterdiği empati eksikliğine özellikle vurgu yapmışlardır. Narsisizm ve affetme arasındaki negatif yönlü ilişkide iç görü sahibi olmak da önemli bir yere sahiptir (Fatfouta ve Schröder-Abe, 2017).

Narsisizmin, affetme üzerindeki kısıtlayıcı bir etkisinin bulunduğu bilinmektedir (Emmons, 2000). Narsisizmin ve affetme arasındaki ilişkiler incelenirken genellikle narsisizmin büyülenmeci alt boyutu ele alınmıştır (Brown, 2004; Eaton vd, 2004; Exline vd, 2004). Bushman ve diğerleri (2004) çalışmalarında, büyülenmeci narsisizm ve affetme arasında negatif yönlü bir ilişki tespit etmişken Brown (2004) ise söz konusu iki kavram arasında herhangi bir ilişki bulamamıştır. Bununla beraber kırılğan narsisizm ile affetme arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalarında Ra ve diğerleri (2013), kırılğan narsisist bireylerin daha az affetme eğilimi gösterdiklerini ortaya koymuşlardır. Bu bulgu kırılğan narsisistik kişilik özelliği gösteren bireylerin çatışmayı daha çok arttırıcı tavırları, eleştiriye karşı duyarlılıklarının fazla olması ve diğerleri tarafından olumsuz değerlendirilmeye karşı büyük bir korku duymaları (Raskin ve Terry, 1988) nedeniyle beklenen bir sonuçtur. Kırılğan narsisist kişiler yansıtma, bastırma ve pasif agresif davranışlar gibi savunma mekanizmalarını daha çok kullanmaları nedeniyle (Kang, 2004), daha çok uyumsuzluk yaşamalarına zemin hazırlayacak şekilde öfke ve düşmanlığı biriktirme eğilimleri gösterirler (Baeck ve Hyun, 2008; Kang, 2004).

Narsisist özellikler gösteren bireylerin, eleştirilere (Rhodewalt vd, 1998), sosyal anlamda reddedilmeye (Twenge ve Campbell, 2003), kişisel saldırı ve aşağılanmaya (Bush ve Baumeister, 1998) karşı nasıl tepki verdiklerini araştıran çalışmalarda agresif ve saldırgan tepkiler verdikleri ortaya konmuştur. Bu noktada, narsisist bireylerin sosyal ilişkilerinde karşılaştıkları sorunlar neticesinde intikama yönelik davranışlar sergilemeleri söz konusu olabilmektedir. Brown (2004), narsisistlerin duygusal ve davranışsal birtakım kalıplarını, intikam almak isteyen ve istemeyen kişileri ayırmada önemli bir faktör olduğunu iddia etmiş ve yaptığı çalışmada affetme düzeyi düşük bireylerin, narsisizm seviyelerindeki farklılıklara göre birbirlerinden ayrılabilceğini ve söz konusu bu farkın kendilerine kötü davranıldığında

intikam arayışına girip girmeyeceklerini belirlemede önemli bir faktör olduğunu ortaya koymuştur.

İntikam, McCullough ve diğerleri (2001) tarafından bireyin kendisine karşı bir hata yapmış kişiyle hesaplaşması, ona ahlaki bir ders verme isteği ve benlik değerine ilişkin bir onarım çabası olarak tanımlanmıştır. Ayrıca intikamla beraber bireyin üç temel hedefinin olduğunu belirtmişlerdir, bunlar 1- oluşan maddi veya manevi zararı dengelemek, 2- karşı tarafa ahlaki bir ders vermek ve 3- kendisine yapılan saldırı karşısında imajını kurtarmaktır.

Kişilerarası yaşanan çatışmalarda bireylerin, kendilerine karşı bir suç işlendiği zaman öz değerlerinde düşüş (Scobie ve Scobie, 1998) görülür. Bu durumda kişiler affetmekten daha çok suçlu kişiden kaçmaya başlarlar veya intikam arayışına girerler. Öz değerlerinin tehdit edilmesi, tek amaçları büyüklenmeci benliklerini devam ettirmek olan narsisistler için varoluşsal bir sorundur ve bu tarz bir durumda genellikle intikam arayışına girerler (Eaton vd, 2006). Affetme ve intikam kavramlarını, kişilik bozuklukları ile alan çalışmaların birçoğu narsisizm üzerine odaklanmıştır (Brock, 2014). Narsisistik eğilimi olan kişiler, diğerlerini affetmeye isteksiz olmakla beraber aynı zamanda kindarlık eğilimi gösterirler (Exline vd, 2004; McCullough vd, 2003). Bununla birlikte narsisizm düzeyi ve bu kişilerin hak görmeci özellikleri arasındaki ilişkide önemli bir nokta da, bu değişkenlerin affetme ve yüksek intikam puanlarını yordamasıdır (C. Bellah vd, 2003).

Narsisist bireylerin karşılaştıkları çatışma durumlarında nasıl davranacakları, ne şekilde ve hangi davranışlarla üstünlük imajlarını devam ettirecekleri sosyal ilişkileri bağlamında ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda bu kişilerin sosyal zeka düzeylerinin, amaçlarına ulaşmaları konusunda önemli bir değişken olduğu düşünülmektedir. Sosyal zeka kavramı Thorndike (1920) tarafından kadınları, erkekleri, kız ve erkek çocuklarını, yani tüm insanları anlama, onları yönetme ve bu kişilerle olan ilişkilerinde ustaca davranma becerisi olarak tanımlamıştır.

Bireyin kişiliğini başarılı bir şekilde geliştirebilmesi için, özellikle diğer insanların davranışlarının farkında olması ve kendisini kuşatan dünyanın tam anlamıyla farkında olması gereklidir (Bodnar ve Bodnar, 2018). Narsisist bireyler için söz konusu bu farkındalık çok önemlidir. Çünkü bu kişiler sosyal olarak bütün ilişkilerinde onaylanma, değer görme, özel ve haklı hissetme amacıyla hareket ederler ve sosyal ilişkileri de bu temel üzerinde diğerlerini kullanma amacıyla şekillenir (Campbell ve Foster, 2007). Sosyal anlamda değerlendirildiklerinde narsisist bireyler enerjik ve sosyal olarak dışa dönük kimselerdir (Bradlee ve Emmons, 1992) ve bu özellikleri sosyal ilişkileri başlatma konusunda işlerini çok kolaylaştırmaktadır. Aynı zamanda sosyal ortamlarda canlı tavırları ile çabucak sevilirler ve özellikle ilişkilerin başlarında veya ön görüşmelerde çok başarılıdırlar (Paulhus, 1998). Ancak

sömürücü tutumları ve üstünlük kurma çabaları nedeniyle bu ilk izlenimlerinin etkiler uzun sürmemektedir.

Kendilerine ilişkin algılarını ve üstünlük özelliklerini devam ettirme yönündeki gayretleri göz önüne alındığında, kırılğan ve büyüklenmeci özellikler göstermelerinden bağımsız olarak bu kişiler için sosyal zeka düzeyi önemli bir değişken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzün yaygın epidemisi olarak karşımıza çıkan narsisizm kavramını daha iyi anlamak için yapılan çalışmalarda narsisist bireylerin özellikle sosyal ilişkilerinde nasıl davrandıklarını anlamak adına farklı boyutlarla beraber ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda narsisist bireylerin diğerleri ile yaşadıkları çatışmaların sonrasında affedici veya intikamcı tutumlardan hangisini tercih ettiklerine, üstünlük ve büyüklük algılarını devam ettirebilecekleri ilişkilerinde kullandıkları sosyal zeka düzeylerinin aracılık ettiği düşünülmektedir.

Narsisizm olgusunun çağın sorunu olarak özellikle genç bireylerde karşımıza çıkması, bu konunun farklı değişkenlerle ele alınmasını ve böylece daha iyi anlaşılmasını bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bireylerin günlük yaşamda öfke sorunları yaşamaları onların sosyal hayattaki uyumlarını ve huzurunu bozmaktadır. Yaşanan sorunlar üzerine konuşurken bireylerin 'ben böyleyim' diyerek kendilerini haklı çıkarmaları da bireyciliğin dolayısıyla artan narsisizm düzeyinin bir göstergesi olabilir. Her ne kadar günlük yaşamda karşılaşılan bu gibi durumlar patolojik narsisizm göstergesi olmasa da kavrama ilişkin sorunların artması, kendini veya ait olduğu zümreyi üstün görme durumu tüm toplumu etkilemektedir.

Bütün bu bilgiler beraber ele alındığında, büyüklenmeci narsisist özellikler gösteren bireylerin sosyal zeka düzeylerinin, onların affetme ve intikam konusunda nasıl davrandıklarına aracılık edip etmediğine ilişkin herhangi bir çalışmaya rasatlanmamış olması, alanyazında bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.1.1. Büyüklenmeci Narsisistik Kişilik Özellikleri ile Affetme ve İntikam Arasında Sosyal Zekanın Aracı Rolü

Narsisizm temel anlamda büyüme ve olgunlaşma sürecinin bir parçasıdır. Bireyde bulunan narsisistik özellikler bir spektrum üzerinde bulunur ve bu olgunun sağlıklı ve sağlıksız boyutlarının olduğu da alanyazın tarafından desteklenmiştir. Kohut (1971)'in de belirttiği üzere bireyin doğduğu andan itibaren görülmeye ve duyulmaya ilişkin narsisistik ihtiyaçları kişilik gelişiminin temelindedir. Bu ihtiyaçlar, karşılanması oranında bireyin ilerdeki sosyal hayatının temelini oluşturarak onun diğerleriyle ilişkilerinde nerede duracağına, neler talep edeceğine ve neler verebileceğine ilişkin altyapıyı oluşturmaktadır. Bu anlamda bakıldığında narsisizm

düzeyi, sosyal bir hayvan olan insanın bu sosyalliği ne derecede başarılı ve tatminkar yaşayacağına da ön koşuldur.

İnsana dair yapılan bütün tanımlamalarda ve açıklamalarda onun sosyalliğine ve diğerleri olmadan yaşamını sürdürme ve kendini gerçekleştirme konusunda ne kadar aciz kalacağına vurgu yapılmaktadır. Diğerleri ile olan etkileşimlerinde anlam bulan insan yaşamı aile, arkadaş, iş veya romantik ilişkileri bağlamında her zaman huzurlu ve sağlıklı bir şekilde ilerlemez. Diğerleri ile olan etkileşimlerde zaman zaman çatışmalar ve anlaşmazlıklar mutlak şekilde ortaya çıkmaktadır. Önemli olan, birey için kaçınılmaz olarak karşılaşılan bu çatışmaların olmasından ziyade ortaya çıkan çatışmalar karşısında sorumluluk alıp almadığı, çözümü adına nelerin yaptığı ve yaşanan olay sonrasında çatışmanın ortaya çıktığı ilişkinin bitmesi veya devam etmesinden bağımsız olarak nasıl bir tutum takındığıdır. Deutsch ve Coleman (2000), çatışmalardan ziyade bu çatışmaların yapıcı ya da yıkıcı nasıl ele alındığının önemine vurgu yapmışlardır. Bu açıklama temelinde değerlendirildiğinde insanın sosyal yaşamında kaçınılmaz olarak karşılaşılan çatışmalar karşısında affetmeyi seçmesi yapıcı, intikam almaya yönelmesi ise yıkıcı bir tutum olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda iç dünyasında az veya çok narsisistik nitelik gösteren bireyin sahip olduğu bir takım başka özellikler onun diğerleri ile olan etkileşimlerinin sağlıklı olup olmayacağı, yapıcı ya da yıkıcı nasıl tutum sergileyeceği konusunda belirleyici olabilmektedir. İnsanın sosyal hayatının niteliğini ve dolayısıyla onun daha sağlıklı bir ruhsal dünyaya sahip olmasını etkileyen onlarca değişken arasında sosyal zeka düzeyi önemli bir unsur olarak ele alınabilir. Narsisist bireylerin psikolojik anlamda ihtiyaç duydukları onaylanma, beğenilme ve arzu edilme ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların ancak sosyal ilişkiler çerçevesinde karşılanabilir oluşu göz önünde bulundurulduğunda özellikle narsisizm düzeyi yüksek olan bireylerin sosyal zeka düzeylerinin, onların çatışma durumlarında affetme ya da intikam eğilimi göstermeleri üzerinde etkili olduğu hipotezi bu çalışmanın ortaya çıkarmaya çalıştığı sorunlardan biridir. Alanyazın incelendiğinde, narsisistik kişilik özellikleri ile sosyal zeka arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalarda birbiri ile çelişen sonuçlar elde edilmiştir. Delic ve diğerleri (2011), sosyal zekanın sosyal bilgi süreci ve sosyal beceri alt boyutları ile büyüklenmeci narsisistik kişilik özellikleri arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler elde etmişlerdir. Ancak çalışmalarında sosyal zekanın sosyal farkındalık alt boyutu ile büyüklenmeci narsisistik kişilik özellikleri arasında herhangi bir ilişki bulamamışlardır. Benzer şekilde Muradoğlu (2020) narsisistik kişilik özelliğinin, sosyal zeka düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bununla beraber büyüklenmeci narsisistik kişilik özellikleri ile sosyal zeka arasında herhangi bir ilişki bulamayan araştırmalarda mevcuttur (Kauten ve Barry, 2016).

Bütün bunlar bir arada ele alındığında narsisistik kişilik özelliğinin büyüklenmeci alt boyutunun kendini ön plan çıkaran, haklı gören, diğerlerinden kendini üstte gören ve bu özelliklerinin diğerleri tarafından onaylanması ihtiyacı içerisinde olan yapısının sosyal zeka düzeyi aracılığı ile yaşanan çatışma durumlarında affetme ya da intikam alma eğilimi gösterecekleri düşünülmektedir. Yapılan bu araştırma büyüklenmeci narsisistik kişilik özelliği gösteren bireylerin sosyal zeka düzeylerinin ve alt boyutlarının, onların affetme ya da intikam eğilimlerini belirlemede aracı rol oynayıp oynamadığını ortaya koymaya çalışmaktadır.

1.2. Amaç

Bu çalışmanın ana amacı, büyüklenmeci narsisistik kişilik özelliklerine sahip bireylerin içerisinde oldukları ilişkilerinde kendilerine karşı bir suç işlenmesi durumunda, sosyal zeka düzeylerinin, affetme ve intikam eğilimlerine aracılık edip etmediğinin araştırılmasıdır.

Çalışmanın alt amaçlarından ilki, ele alınan bütün değişkenlerin cinsiyete göre değişip değişmediğini değerlendirmektir.

Büyüklenmeci narsisistik kişilik özelliklerinin, affetme kavramının alt boyutları olan kendini, başkasını ve durumu affetme, intikam kavramının alt boyutları olan kaçınma ve intikam düzeyleri ve bununla beraber söz konusu özelliklerin sosyal ilişkilerde ortaya çıkması, aynı zamanda herhangi bir çatışma durumunda bireyin intikama veya affetmeye yönelmesinin, bireyin diğerleriyle olan sosyal hayatını bizzat etkilemesi nedeniyle, bu kişilerin sosyal zekanın alt boyutları olan sosyal bilgi süreci, sosyal beceri ve sosyal farkındalık düzeyleri ile ilişkilerinin incelenmesi araştırmanın ikinci alt amacını oluşturmaktadır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Toplumların, sahip oldukları kültüre ilişkin özellikler, o toplumda yaşayan bireylerin kişilikleri üzerinde mutlaka etki sahibidir. Kültürde meydana gelen değişimler ise en çok gençleri etkilemektedir (Twenge ve Campbell, 2010). Bu nedenle toplumdaki bireylerin temel anlamda yaşam tarzlarını etkileyen sosyal unsurları, öncelikle gençleri ele alarak ve farklı boyutlarıyla incelemek, olumlu anlamda değişimin sağlanması için önleyici çalışmaların kapsamını belirlemek adına önemlidir.

Günümüzde, küresel anlamda toplumların daha bireyci, bencil ve tüketime dayanan yaşam biçimine evrilen anlık yaşama isteği, her alanda alınan hazza vurgu yapılması, kültürel olarak narsisizmin artmasında etki göstermektedir (Lasch, 1997). Narsisizm kavramı gündelik dile de yerleşmiş olup birtakım davranışları açıklamak için kullanılan bir klişe haline gelmiştir (Twenge ve Campbell, 2010). Türk kültüründe narsisizm ile ilgili çalışmaların 2000 yılı ve sonrasında artış gösterdiği görülmektedir. Bu durumdan dolayı kültürümüzde narsisizm epidemisinin düzeyi veya artışı ile ilgili boylamsal bir bilgiye sahip olmak mümkün değildir.

Bu nedenle ülkemizde konu ile ilgili her yaş grubuna ilişkin yapılan çalışmalar önemli ve değerlidir.

Ülkemizde narsisizm ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında kavramın genellikle sosyal medya kullanımı (Cezik, 2016; Ethem, 2019; Koç, 2017; Koşan, 2016; Özay, 2018; Ulusal, 2019; Yabancı, 2019), dindarlık (Güven, 2019; Orhan, 2014; Ulusal, 2019) ve ebeveyn tutumları (Battal, 2016; Ertaş, 2019; İmamoğlu, 2018; Özdemir, 2014; Yersel, 2019) ile ele alındığı görülmektedir. Ülkemizde, affetme ve intikam bağlamında narsisistik kişilik özelliğini ele alan tek çalışma Çoklar (2014)'ın tez çalışmasıdır. Bu çalışmada da söz konusu değişkenler, adalete duyarlılık temelinde değerlendirilmiş ve narsisizmin büyülenmeci yönü ele alınmıştır. Bütün bu çalışmalar değerlendirildiğinde yapılan bu çalışmanın narsisizmi, affetmeyi ve intikam alma isteğini tüm alt boyutlarıyla anlamak adına önemli olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın değişkenlerinden biri olan intikamla ilgili ülkemizde yapılan çalışmaların sayıca az olması ve yapılan bu çalışmaların da genellikle işletme, sağlık yönetimi, edebiyat ve sanat alanlarında eser değerlendirilmesi üzerine olması dikkat çekmektedir. Öfke, saldırganlık ve şiddet olaylarının arttığı günümüz toplumunda intikam kavramının psikolojik alt yapısını anlamının ve bu kavramı bireyin farklı özellikleri ile ele almanın alanyazına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın alanyazına önemli bir katkı sunacağı düşünülen bir başka unsur da sosyal zeka kavramını ele alıyor olmasıdır. İnsanları anlama ve onları idare edebilme yeteneği (Thorndike, 1920) olarak tanımlanan sosyal zeka kavramı, kendisini diğerleriyle ilişkisi içerisinde tanımlayan ve var olan insanı anlamak için önemli bir unsurdur. Bu nedenle sosyal zeka düzeyi ile farklı değişkenleri ele almanın insanı ve onun davranışlarını değerlendirme konusunda yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Sosyal zeka kavramının, tek başına ele alınarak diğer değişkenlerle ilişkisini incelemek her ne kadar sosyal bir varlık olan insanı anlama ve onun davranışlarını anlamlandırma noktasında önem arz etse de kavrama ilişkin aracılık etkisini incelemenin daha detaylı bir bilgi sunacağı açıktır. Bu çalışmada, günümüz insanına atfedilen en popüler kavramlardan biri olan narsisizmin, sosyal zeka aracılığı ile yaşadıkları olumsuz deneyimler karşısında affetmeye ya da intikama yönelmelerinin araştırılması, söz konusu bütün kavramlara ilişkin çok daha geniş bir resmi bize sunacağı açıktır ve bu çalışmayı alanyazın açısından önemli bir noktaya taşımaktadır.

1.4. Araştırma Soruları

1. Büyülenmeci narsisizm, affetme, intikam ve sosyal zekanın alt boyutları cinsiyete göre değişmekte midir?

2. Büyüklenmeci narsisizm ile kendini affetme arasında pozitif yönlü; durumu affetme ve başkasını affetme ile anlamlı ilişkiler var mıdır?
3. Büyüklenmeci narsisizm ile intikam ve kaçınma arasında anlamlı ilişkiler var mıdır?
4. Büyüklenmeci narsisizm ile sosyal farkındalık, sosyal beceri ve sosyal bilgi süreci arasında anlamlı ilişkiler var mıdır?
5. Büyüklenmeci narsisizm ile affetmenin alt boyutları arasındaki ilişkide sosyal zeka aracı rol oynamakta mıdır?
6. Büyüklenmeci narsisizm ile intikamın alt boyutları arasındaki ilişkide sosyal zeka aracı rol oynamakta mıdır?

1.5. Varsayımlar

1. Araştırma için gerekli verilerin toplandığı örneklem grubundaki bireylerin, uygulanan ölçeklere doğru, içten ve samimi bir şekilde yanıt verdikleri varsayılmıştır.
2. Verilerin toplandığı örneklem grubundaki bireylerden alınan yanıtların geçerli ve güvenilir olduğu varsayılmıştır.
3. Verilerin toplandığı örneklem grubunun, çalışma evrenini temsil ettiği varsayılmıştır.

1.6. Sınırlılıklar

1. Araştırma, 2017 – 2018 eğitim öğretim yılında, Uludağ Üniversitesi'nin Eğitim, Fen – Edebiyat, Mühendislik ve İktisadi İdari Bilimler Fakültelerinden, çalışma grubuna dahil edilen lisans öğrencileri ile sınırlıdır. Dolayısıyla elde edilen bulgular benzer özellikleri gösteren gruplara genellenebilir özelliktedir.
2. Araştırmaya konu olan değişkenler, uygulanan ölçeklerin sunduğu niteliklerle sınırlıdır.

1.7. Tanımlar

Narsisizm: Pozitif ve şişirilmiş bir benlik algısı, diğerleri tarafından hayran olunmaya aşırı ihtiyaç duyulması, güç ve ün konusunda fantezilere sahip olma, eleştirilere karşı tahammülsüz olma, diğerlerine karşı küçümseyici bir tavır gösterme, kişilerarası ilişkilerinde sömürücü davranma şeklinde tanımlanmaktadır (Campbell vd, 2002).

Büyüklenmeci Narsisizm: Narsizmin, grandiyozite, teşhircilik, hak iddia etme, küstahlık, haset, dikkat çekme arzusu, aşırı talepkar olma, diğerlerinin varlığını ve ihtiyaçlarını önemsememe gibi özelliklerinin ön planda olduğu alt türüdür (Akhtar ve Thompson, 1982; Wink 1991).

Affetme: Suçlu bireyin incitici eylemlerine rağmen bireyin, ona karşı misilleme yapma isteğinin ve ondan uzak durma isteğinin azalması bununla beraber ona karşı iyi niyet ve uzlaşma isteklerinin artmasıdır (McCullough vd, 1997).

İntikam: Algılanan veya uğranılan haksızlığa karşılık, suçlu olduğu düşünülen bireye yoğunluğu kestirilemeyecek biçimde zarar vermektir (Stuckless ve Goranson, 1992).

Sosyal Zeka: Kişilerarası durumlarda, bireyin kendisi de dahil olmak üzere, diğerlerinin duygu, düşünce ve davranışlarını anlama ve aynı zamanda da buna uygun şekilde davranma yeteneğidir (Marlowe, 1986).

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Narsisizm

2.1.1. Narsisizm Kavramı ve Tarihçesi: Narkissos'un, suyun yansımada kendi yansımalarını görerek aşık olması ve sonucunda yansımalarına ulaşmak için suya düşüp hayatını kaybetmesini ele alan mitolojik öykü, 1898 yılında Havelock Ellis'e, bireyin kendi bedenini cinsel bir obje olarak görmesini tanımlamak için kullanmasına ilham olmuştur. Burada Ellis, kavramın Freud'un yaptığı tanımlamanın dışında cinsel özellik göstermeyen davranışlarla olan ilişkisine de dikkat çekmiştir (Kızıltan, 2006). Bir yıl sonra ise Paul Nacker (1899) Ellis'in söz konusu çalışmasının Almanca özetini yazarak bu metinde 'narsisizm' kavramını kullanmıştır.

Kavramı psikanalitik bir terim olarak ilk kez Sadger'in (1908) bir çalışmasında karşımıza çıkmaktadır. Sadger bu çalışmada cinselliğe ulaşan her yolun, bireyin kendini sevmesi anlamına gelen narsisizmden geçtiğini vurgulamıştır (Kızıltan, 2006). Freud ise kavramı "Cinsellik Üzerine Üç Deneme" adlı çalışmasının 1910 yılındaki revizyonunda, dipnot olarak kullanmış ve eşcinsellerin nesne seçimlerini tanımlamak için faydalanmıştır.

Aynı dönemde Otto Rank (1911) ise narsisizmi önceki tanımlarla benzer şekilde cinsel sevgi şeklinde ele alsa da kavrama ilişkin kibir ve kendine hayranlık boyutlarından da bahsederek duygu kısmına da vurgu yapmış, bununla beraber savunmacı bir boyutunun olabileceğinden de bahsetmiştir. Ernest Jones (1913), narsisist bireylerin yaşadıkları durumu 'tanrı karmaşası' olarak nitelendirmiş ve soğuk, asosyal, kibirli, ulaşılmaz olmayı seven, beğenilmeye ve takdir edilmeye ihtiyaç duyma özelliklerinden bahsetmiştir.

Walder (1925), narsisizm kavramı ile ilgili olarak ilk vaka hikayesini paylaşarak başkalarından kendini üstün ve farklı gören, bağımlı olmaktan hoşlanmayan, empati seviyesi düşük, büyüklenmeci tutumları olan kişilik özelliklerinden bahsederek kavramın bugünkü kullanımına denk düşen bir tanımlama yapmıştır.

Reich (1933), kibirli, kendine güvenen ve enerjisiyle etkileyici özelliklere sahip olan kişi olarak tanımladığı fallik-narsisistik karakterden bahsederken bu kişilerin kendilerini tehdit altında hissettiklerinde saldırgan ve agresif bir tutum içerisinde girebileceklerine vurgu yapmıştır.

Horney (1939), bireyin üstün nitelikte özellik ve yeteneklerinin olabileceğini ve bu özelliklerin ön plana çıkartılarak değerli görülmesinin narsisistik bir unsur taşımadığını, ancak altı boş bir şekilde bireyin kendini farklı ve üstün görmesinin narsisizme örnek olabileceğini belirtmiştir. Horney'e göre bu kişiler, başkalarından gelen sevgi, ilgi ve hayranlığa ihtiyaç

duysalar da kendilerinin başkalarına bu şekilde bir ilgi ve sevgi gösterme yetenekleri bulunmamaktadır.

Kernberg (1967), narsisizm kavramını bir kişilik yapılanması olarak ele almış ve sağlıklı narsisizmi patolojik narsisizmden kesin bir biçimde ayırmıştır (Kernberg, 1975). Kohut (1968) ise kavramı, normal gelişim sürecinde yaşanan bir duraksama olarak ele almış ve bu durumun da benlik yapısında bulunan temel bir kusur olarak değerlendirmiştir. Aynı zamanda alanyazına ‘Narsisistik Kişilik Bozukluğu’ kavramını kazandıran da kendisidir. Kohut ve Kernberg, narsisizm kavramının anlaşılması ve gelişmesi adına en önemli araştırmacılar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün bu gelişmelerin üzerine kavramın patoloji olarak görülmesi ve kabul edilmesi, Kernberg’in ve Kohut’un çalışmaları ile olmuş ve narsisizm tanısı ilk kez DSM III’de (1980) yer almıştır (Reynolds ve Lejuez, 2011).

En son yayınlanan DSM V’de (APA, 2013), narsisistik kişilik bozukluğu, “erken erişkinlikte başlayan ve değişik bağlamlarda ortaya çıkan, büyüklenme (düşlemlerde ya da davranışlarda), beğenilme gereksinimi ve empati gösterememe ile giden yaygın bir örüntü” tanımlanmasıyla ele alınmıştır. DSM V’e göre narsisistik (Özsever) kişilik bozukluğu tanısı için aşağıdaki dokuz özelliğten en az beşinin karşılanması gerekmektedir:

1. Büyüklenir (örn. başarılarını ve yeteneklerini abartır; gösterdiği başarılarla orantısız biçimde, üstün biri olarak görülme beklentisi içindedir).
2. Sınırsız başarı, güç, zeka, güzellik ya da yüce bir sevgi düşlemleriyle uğraşır durur.
3. “Özel” ve eşi benzeri bulunmaz biri olduğuna ve ancak özel ya da üstün diğer kişilerce (ya da kurumlarca) anlaşılacağına ve ancak onlarla ilişki kurması gerektiğine inanır.
4. Çok beğenilmek ister.
5. Hak ettiği duygusu içindedir (özellikle kayırılacak bir tedavi göreceğine ya da her ne istiyorsa yapılacağına ilişkin anlamsız beklentiler içinde olma).
6. Kendi çıkarları için başkalarını kullanır (kendi amaçlarına ulaşmak için başkalarından yararlanır).
7. Eşduyum yapamaz: Başkalarının duygularını ve gereksinimlerini anlamak istemez.
8. Sıklıkla başkalarını kıskanır ya da başkalarının kendisini kıskandığına inanır.
9. Başkalarına saygısız davranır, kendini beğenmiş davranışlar ya da tutumlar sergiler (Köroğlu, 2013).

2.1.2. Narsisizm Kavramına İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar:

2.1.2.1. Freud ve Psikanalitik Kuramda Narsisizm: Freud, narsisizm kavramını, yıllar içerisinde pek çok farklı yapıyı açıklamak için kullanmış olmakla beraber, bu kavrama dair bakış açısı zaman içerisinde gelişmiştir. Kavramı ilk ele alışı, “Cinsellik Üzerine Üç Deneme” adlı makalesinin 1910 yılında yaptığı revizyonunda eklediği bir dipnotta, erkek eşcinsellerin kendi bedenlerine yönelik bir tercihle nesne seçimlerini yaptıklarından bahsetmesiyle olmuştur.

Freud’un narsisizm olgusuna bakışı, libido ve libidinal yatırım kuramları ile ilişkilidir. Freud, iki tür narsisizm tanımlaması yapmıştır. Birincil narsisizmi, bireyin nesne seçimi öncesi sevgi nesnesi olarak kendini seçmesi olarak tanımlanmıştır. İkincil narsisizmi ise libidonun seçilen nesnelere geri dönerek tekrar egoya dönmesi olarak ele almıştır (Eğrilmez, 1996). Sonrasında “Schreber Olgu Öyküsü”nde (1996) ise kavramı otoerotizm ve nesne sevgisi arasında bulunan bir evre olarak ele alır. Bireyin öncelikli olarak kendini ve kendi bedenini, sevgi nesnesi olarak almasına benzer bakış açısı “Totem ve Tabu” (1998) adlı çalışmasında da bulunur. Burada sözünü ettiği animistik dönemde bireyin evrendeki konumunu tam olarak bilememesi sonucu kendisiyle ilgili daha çok tümgüçlü bir düşünce yapısının hakimiyetiyle beraber gelen narsisistik özelliklerden bahseder.

Freud’un narsisizm kavramına ilişkin en kapsamlı çalışması ise “Narsisizm Üzerine Bir Giriş” adlı makalesidir. Bu makalede, narsisistik özellikler gösteren bireylerin nesne seçimleri, bu seçimleri hangi yönde kullandıkları ve söz konusu nesnelere nasıl ilişki kurduklarına ilişkin fikirlerini ortaya koymuştur. Bu makalesinde narsisizm kavramını libido kuramı üzerinden değerlendirdiği, genel olarak da narsisizmin tanımı olarak kabul edilmiştir (Eğrilmez, 1996). Benliğe yapılan libidinal yatırım şeklinde tanımlanan narsisizm kavramı, birey gelişiminin en erken dönemlerinde başkasıyla bağ kurulana kadar, bebeğin kendi bedenini doyum aracı ve sevgi nesnesi olarak algılaması anlamına gelmektedir (Eğrilmez, 1996; Kızıltan, 2011).

Kızıltan (2011), Freud’un narsisizm kavramını nasıl açıkladığına ilişkin görüşleri şu şekilde sıralamıştır:

1. Psikoseksüel gelişimin ilk evresi: libidonun öz benliğe yatırılması (birincil narsisizm)
2. İnsanlığın gelişimindeki ilk evre: bireyin animistik dönemde kendini dünya karşısında tümgüçlü olarak algılaması
3. Nesne seçim tarzı: nesne seçimi bağlamında bireyin kendi benliğini veya benliğine ilişkin parçaları seçmesi
4. Ego gelişimi: kaybedilen birincil narsisizmin ego ideali olarak yansıtılması ve başka bir nesneyle özdeşleşme

5. Regresif durumlar: dışardaki nesnelere libidinal yatırım çekilerek tekrar benliğe yönlendirme
6. Patolojik özdeşleşme: bireyin kaybettiği nesnesinin yas sürecinde, kaybı reddedip söz konusu nesneyle narsisistik bir özdeşleşme kurması
7. Benlik değeri: bireyin kendisine verdiği benlik değeri ve narsisistik libidonun ilişkisi
8. Kişilik özelliği: kibir ve kendine hayranlık ile narsisizm ilişkisi

Anlı (2010) ise psikanaliz alanyazınında narsisizm kavramını farklı bakış açısı ve anlamlar dahilinde kullanım noktalarını değerlendirmiş ve bunları cinsel sapkınlık, bir tür gerileme, gelişimsel bir dönem (birincil ve ikincil narsisizm), nesne ilişkileri çerçevesinde ve benlik değeri olarak sıralamıştır.

2.1.2.2. Kernberg ve Patolojik Narsisizm Kuramı: Freud'un çalışmalarının ardından narsisizm konusunda en kapsamlı çalışmaları yapan araştırmacılardan biri Kernberg'dir. Kernberg'in çalıştığı hasta grubu genellikle sınır kişilik yapılanmasına sahip bireylerdir, ancak Kernberg tam olarak sınır kişilik tanılamasına uymayan bununla beraber Kohut'un tanımladığı şekilde özellikler gösteren hastaları fark etmiştir (Anlı, 2010). Sınır kişilik gösteren bireylerle benzer özellik gösteren bu hastaların benlik tasarımlarının fazla gelişmesi ile farklılaştıklarını görmüştür.

Kernberg'in narsisizme bakışı, Freud'un bakış açısı ile aynı temel üzerindedir. Kernberg de dürtü kuramını savunmuş ve psikanalize olan bağıcı sürdürmüştür. Narsisizmle ilgili de temel bir tanım haline gelen, kendiliğe libidinal yatırım yapılması tanımını kabul etmiştir (Anlı, 2010).

Narsisizmi, çocuğun davranışlarına ve duygularına karşı soğuk, ilgilenmeyen tarzda ve reddedici tavır alan ebeveyn davranışları sonucunda oluşan bir tür savunma rolü olduğunu belirten Kernberg, gizli ve aşırı öfke dolu olan ebeveynin bu tarz davranışları sonucunda çocukta duygusal bir boşluk ve öfkeye neden olduğunu iddia etmiştir (Kernberg, 1975). Bu sürecin sonunda çocuk bu duyguların etkisinden kurtulmak amacıyla başkaları üzerinde hayranlık uyandıracak büyüklenmeci bir kişilik örüntüsü inşa eder. Bu durumu Kernberg, narsisistik savunma olarak adlandırmıştır.

“Narsisistik kişilik yapısı” tanımlamasını yapan ilk araştırmacı olan Kernberg (1967), bu yapıya sahip olan bireyleri, patolojik boyutta nitelendirilebilecek şekilde büyüklenmeci benlik özellikleri gösterdiklerini belirtmiştir. Bununla beraber bu kişileri agresif, kendine aşırı düşkün, kendinin eşsiz olduğunu düşünen, diğerleriyle ilişkileri problemlili, her şeye her zaman hakkı olduğunu düşünen, kıskanç, diğerlerini önemsemeyen empati yoksunu olarak tarif

etmiştir. Bununla beraber benlik saygılarının kolay incinebilir olmasından dolayı dışardan gelen eleştirilere veya başarısızlık algısına karşı hassas olan kimseler olarak tanımlamıştır. Duygu bağlamında da yüzeyseldirler, üzüntü ve yas gibi duyguları hissediyor gibi görünseler dahi aslında öfke ve kızgınlık hissederler ve bu duyguları intikam alma isteğini de barındırır (Kernberg, 1975). Kernberg, bireyin bu özellikleri göstermesini patoloji olarak ele almış ve bu niteliklerin narsisizmin sağlıklı gelişiminin bir özelliği olarak gören fikre karşı çıkmıştır.

Narsisistik kişilik yapılanmasını bu şekilde tanımlayan Kernberg, patolojik narsisizmle beraber sağlıklı narsisizmi de tanımlayarak, bu iki yapı arasındaki ayrımı net bir şekilde çizmiştir (Kernberg, 1975). Sağlıklı narsisizm Kernberg (1975) tarafından bireyin bireysel becerilerini, başarılarını ve elde ettiklerini gerçekçi bir şekilde değerlendirmesi ve bunlardan haz alması, başarısızlıkları veya dışardan gelen eleştirileri tehdit olarak algılamaması ve bunların onu sarsmaması şeklinde tanımlanmıştır. Aynı zamanda sağlıklı narsisistik kişilik yapılanmasında nesnelere ilgi duyma, güvenme ve bağımlılık da görülmektedir. Normal narsisizmde çocuğun ihtiyaçları ve istekleri birbirleri ile ilişkili iken, narsisizmin patolojik boyutunda bu istek ve ihtiyaçlar aşırıdır ve belirsizdir.

2.1.2.3. Kohut ve Kendilik Psikolojisi Kuramı: Kohut (1980), narsisizmi “kendilik bozukluğu” görmekle beraber kavramın sağlıklı boyutunu normal seyreden gelişimin bir parçası olarak ele alır. Kavrama ilişkin patolojik boyutuna sebep olarak ise kendilik nesnesinin, çocuğun gelişim dönemine ait ihtiyaçlarının görülmemesi ve dolayısıyla da söz konusu ihtiyaçların doyurulamamasına bağlar (Anlı, 2010).

Narsisizmin tanımlanması, gelişimi ve tedavisi ile ilgili olarak Kohut, kavrama farklı bir boyut kazandırmış ve o zamana kadar tedavi olamaz olarak görülen narsisizmin, kendilik psikolojisi çerçevesinde ele alınmasıyla tedavi edilebilir olduğunu ortaya koymuştur (Dilsiz ve Tangör, 1996). Bununla beraber alanyazına “narsisistik kişilik bozukluğu” tanımlamasını kazandıran kişi de Kohut’tur.

Kohut, Freud’dan farklı olarak nesne libidosunun ve narsisistik libidonun birbirine evrilen iki yapı olmadığını, aksine birlikte var olduklarını ve beraber daha olgun bir yapı oluşturduklarını savunmuştur (Consolini, 1999). Sağlıklı narsisizmi, gelişimsel bir olgu olarak ele almış ve narsisizmin patolojik boyutunu bu gelişim aşamalarında yaşanan bir duraksama olarak değerlendirmiştir. Narsisistik özelliklerin gelişiminin, bakım veren kişinin yetersizliğinden kaynaklandığını, gördüğü bu yetersiz ilginin sonucu dengeye ve tamlığa erişmek isteyen çocuğun ya büyüklenmeci ve teşhirci bir kendilik imgesi oluşturacağını ya da beklediği dengeyi, idealleştirdiği bir ebeveyn imagosuna yükleyeceğini belirtmiştir (Kohut, 2004).

Kohut'un bu değerlendirmesine göre ebeveynlerin kendiliklerine dair algıları veya patolojileri, çocuğun kendiliği ile ilgili algısına yansımaktadır. Ona göre, çocukların benlik gelişimleri öncelikli olarak birincil bakım veren kişiler ve çevrelerindeki kişilerle olan etkileşimleri çerçevesinde şekillenir. Çocuğun çevresindeki rol modeller ile kendisini özdeşleştirmesi sonucunda benlik gelişimi oluşur. Çocuğa bakım veren kişiler onun sağlıklı bir benlik geliştirmesi sürecine, duygu ve davranışlarını aynalama yaparak ve çocuğa sağlıklı sınırlar çizerek destek olurlar. Bu gelişimsel süreçte, çocuğa empati ile yaklaşarak aynalama yapılmaması, duygu ve davranışlarının görülmeyerek yok sayılması ve sağlıklı rol model olunmaması durumunda ise çocuğun kendisine büyüklenmeci bir imaj yaratmasına sebep olmaktadır (Kohut, 1966).

Kohut, gelişim sürecinde normal bir aşama olarak gördüğü narsisizmi birincil ve ikincil olmak üzere iki yapıda ele almıştır (Anlı, 2010). Kohut'a göre, gelişim sürecinde birincil narsisizmde bir bozukluk görüldüğünde ocuk ya büyüklenmeci bir kendilik geliştirerek iyi olan her şeyi kendine, kötü olan her şeyi ise dışarıya atfedecektir ya da ebeveynlerini idealleştirerek onları tümüyle mkemmел ve üstün şekilde algılayacaktır. Normal gelişim sürecinin bir parçası olan büyüklenmeci özelliklerin ebeveynler tarafından bastırılması veya yok sayılması, çocuğun ilerde kendilik değerinin olağandışı şekilde abartılmasına ya da aşağlık duygusuna sebep olur (Kohut, 1986).

Kendilik nesnesi, yaşamın ilk başında bebeğin kendinden farklı ve ayrı olarak görmediği, kendinin bir uzantısı olarak algıladığı kişilerdir. Kendilik nesnesi ile ilgili bütün deneyimleri Kohut, narsisist gelişim hattı olarak ele almaktadır (Anlı, 2010). Narsisizmin gelişiminin birincil hattında bebek büyüklenmeci kendilik halini, kendilik nesnesi ile olan etkileşimlerinde deneyimler. Bu noktada bebeğin en büyük ihtiyaı görülmek ve aynalanmaktır. Bu gelişimin ikinci hattında ise bebek yitirdiği mükemmelliği başka bir kendilik nesnesi ile yeniden yakalamaya çabalar. Bu noktada bebeğin temel gereksinimi, g ve mükemmellik atfettiği bir figür tarafından korunma altına alınmak ve sakinleştirilmektir (Basch, 1988). Eğer bebek birincil hatta problem yaşarsa, öz değerine ilişkin yoksunluk, utanca karşı hassasiyet ve narsisistik öfke sonucuyla karşılaşır. İkincil hatta problem yaşanması ise ilerde dışarda tatmin arayışı, başkası tarafından sakinleştirilme ihtiyaı, grup veya kişilere karşı fanatizm gibi problemlerle karşılaşmasına neden olur (Anlı, 2010).

Kohut'a göre birincil ve ikincil hatta problem yaşanması durumunda patoloji ortaya çıkar. Eğer sadece bir hatta problem yaşanırsa diğer hatta birey o problemi bertaraf edebilmektedir (Hickmann ve Watson, 1995).

Kohut, narsisizmin kendilik bozukluğu olarak şizofreni, boş depresyon, sınır durumlar, narsisistik kişilik bozukluğu ve narsisistik davranış bozukluğu olarak beş farklı durumu açıklamış aynı zamanda bu durumlardan sadece narsisistik bozukluğu ve narsisistik davranış bozukluklarının tedavi edilebileceğini belirtmiştir (Anlı, 2010).

2.1.2.4. Masterson'un Narsisizm Kuramı: Masterson (1981, 1993 2000), narsisistik kişilik bozukluğu ile ilgili fikirlerini açıklarken, savunma mekanizmalarını, nesne ilişkilerini, kendilik gelişimini ve Mahler, Pine ve Bergman (1975)'in bebeğin ayrılma – bireyleşme sürecindeki basamaklarına ilişkin açıklamalarını temel almıştır. Masterson (2000), diğer kişilik bozukluklarını açıklamakta yararlandığı kişilik üçlüsü bozukluklarından, narsisistik kişilik bozukluğunu açıklamakta da faydalanmıştır. Bu yapıya göre, bireyin öznel istek, hedef ve özerkliğini gerçekçi biçimde ortaya koyması anlamına gelen kendilik aktivasyonu (Masterson, 1988); depresyon, panik, çaresizlik, utanç ve boşluk duyguları anlamına gelen terk depresyonuna neden olur, terk depresyonu ise savunma mekanizmalarına neden olmaktadır (Masterson, 2000).

Mahler ve arkadaşlarına (1975) göre, ayrılma – bireyleşme süreci, bebeğin öznel varlığının birinci sevgi nesnesi olan anneden ayrı ancak yine de onunla ilişkili olduğunu fark ettiği dönemdir. Bu bakış açısına göre bebek kendi varlığının anneden ayrı ve bağımsız olduğunun farkında değildir. Bebek büyüdükçe kendisi ile ilgilenen annenin varlığını fark etmekte ve kendisini anne ile zihinsel anlamda bütünleşmiş bir yapının parçası olarak algılamaktadır. Bu sürecin sağlıklı atlatılması sonucu bebek, anneden farklı, bağımsız ve kararlı bir kendilik temsilini oluşturabilmektedir (Mahler vd, 1975). Masterson (1981, 2000) ise narsisistik gelişim gösteren bireylerde, ortaya konan bu bireyleşme – ayrılma döneminin bir alt evresi olan ve yaklaşık olarak bebeğin 10. -17. aylarına denk gelen alıştırmaya evresinde gelişimsel olarak bir duraklama yaşandığını ortaya koymuştur.

Mahler ve arkadaşları (1975), bebeğin, yürümeye yeni başladığı bu alıştırmaya evresinde hem bedenen yapabildiği yeni hareketlerden hem de çevresinde yeni keşfettiği nesnelere yoğun bir şekilde haz duyduğunu belirtmişlerdir. Bu evrede bebek, kendi büyüklük ve güçlülüğüne hayran olmakta ve büyük bir coşku ve keyif ortaya koymaktadır. Kazandığı hareket kabiliyeti ile pek çok başarısızlık ve hayal kırıklığı yaşasa dahi bunlara kayıtsız kalmakta ve yeni denemelere girişerek bağımsızlığını geliştirmeye çalışmaktadır (Mahler vd, 1975). Masterson (1981)'a göre, bebeğin gelişiminin normal bir sonucu olarak ortaya çıkan büyülenme ve güçlü kendilik algısı, narsisistik yapı gösteren bireylerde realite ile uyumlu bir duruma gelememiştir. Bunun sonucunda, narsisistik özellik gösteren bireyler, diğerlerini

kendilerinin bir uzantısı olarak algılamakta ve onların duyguları, düşünceleri ve ihtiyaçları konusunda duyarsız olmakta veya onları anlamamaktadırlar.

Masterson (1993)'a göre narsisistik bireylerin yaşadığı gelişimsel duraklamaya neden olarak iki farklı durumdan bahsetmiştir. Bunlardan birincisi, annenin çocuğunu, bireysel narsisistik ihtiyaçlarının bir öznesi olarak algılamasıdır. Bu tarz anneler, çocuklarının duygusal ve bireyleşme ihtiyaçlarını karşılamak konusunda yetersiz kalmakta ve çocuğun gerçek kendiliğini, kendi idealize ettikleri kalıplara göre şekillendirmek istemektedirler. Çocuğun, gerçek kendiliğini ortaya koyma çabaları karşısında, ona karşı ihtiyacı olan sevgi, ilgi ve desteği geri çekerek, çocukta terk depresyonuna neden olmaktadır. Bu durum karşısında çocuk, ihtiyacı olan sevgi ve desteği elde etmek ve terk depresyonundan kurtulmak adına gerçek kendiliğini bastırmakta ve annenin arzuladığı mükemmel kalıba girmeye çalışmaktadır. Çocuk, annenin kendisi için tasarladığı mükemmel kalıba girmeye çalışarak büyülenmeci kendiliğini korumaya çabalar. Masterson (1993)'un bahsettiği ikinci olası neden ise, çocuğun büyülenmeci kendiliğini korumak adına narsisistik özellikler gösteren baba ile özdeşim kurmasıdır. Söz konusu iki olası neden sonucunda, çocuk ayrılma – bireyleşme dönemini sağlıklı bir şekilde atlatmış ve bağımsız, gerçek kendiliğini bastırarak sahte ve büyülenmeci bir kendilik ortaya koyarak, narsisistik kişilik özellikleri göstermeye başlamıştır.

Masterson (2004), narsisizmi, genel olarak yoğun bir şekilde ortaya konan büyülenmeci yapı ile diğerleri tarafından kabul edilmek ve saygı görmek adına sergilenen davranışlar şeklinde açıklamıştır. Bu kişiler, ilerleyen yaşamlarında kendilik algısının devamı olarak, doğal ve enerjik bir duygulanım, yaratıcılık ve kararlılık gibi konularda sorun yaşamaktadırlar. Çünkü çocukluklarından kalan büyülenmeci duygulara, fanteziye ve savunmaya dayanan terk depresyonu duygularından kaçınmak için çaba göstermektedirler (Masterson, 1985). Doğaner (1996)'e göre bu bireyler, kendisinde ve çevresinde kusursuzluk arayan, tümgüçlülük ve yetersizlik duygularını beraber yaşayan ve diğerlerinden kaçmakla beraber onları denetleme isteği de gösteren bir durum sergilemektedirler.

Masterson (2004), narsisizmi teşhirci, gizli ve değersizleştirici şeklinde üç gruba ayırmıştır. Teşhirci narsisizmde, mükemmel ve kusursuz olarak kendilik temsili ile tümgüçlü nesnelere ayırışmaması söz konusudur. Gizli narsisizmde, birey kendilik saygısını çevresindekilerin kusursuzluğunu aynalayarak korumaya çalışır yani birey duygusal anlamda yatırımını idealleştirdiği nesneye yapmaktadır. Değersizleştirici narsisizmde ise yaşanan öfke sürekli bir şekilde dışarıya yansıtılır, zarar gören veya bastırılan kendiliği korumak adına yapılan değersizleştirme yoluyla birey kaygı ve depresyon duygularını uzak tutmaya gayret eder.

2.1.3. Narsisizm Kavramının Türleri: Narsisizm kavramına ilişkin yapılan açıklama ve araştırmalarda kavramın çok boyutlu bir yapıya sahip olduğu birçok araştırmacı tarafından ortaya konmuştur. Narsisizmin, sağlıklı ve patolojik boyutlar arasında bir ölçekte bulunduğu bakış açısının yanı sıra temelde büyüklenmeci özellikleri gösteren ancak dışı vurumu farklı davranışlarla ortaya çıkan türleri olduğu görüşü mevcuttur. Miller ve diğerlerinin (2010) yaptıkları çalışmada da narsisizm kavramının heterojen bir yapıdan oluşmadığı vurgulanmıştır. Bununla beraber narsisizme ilişkin alt boyutlar farklı çalışmalarda değişik şekillerde adlandırılmışlardır.

Örneğin Gabbard (1994), kavramı kayıtsız ve tedirgin narsisist tip olarak iki alt kategoride ele almıştır. Söz konusu iki alt kategoriyi Wink (1991), örtük ve açık narsisist, Rosenfeld (1987) kalın derili ve ince derili narsisist, Broucek (1982), bencil narsisist ve çözülmeye yatkın narsisist, Hibbard (1992), kırılğan ve fallik büyüklenmeci narsisist şeklinde isimlendirmişlerdir (aktaran Kızıltan, 2006). Benzer şekilde Masterson (1993), teşhirci ve gizli narsisizm, Dickinson ve Pincus (2003) ise büyüklenmeci ve kırılğan narsisizm tanımlamalarını yapmışlardır. Lowen (2016) narsisizmin geniş bir davranış alanını kapsadığını belirterek fallik – narsisist karakter, narsisistik karakter, sınırdaki kişilik, psikopatik kişilik ve paranoid kişilik olarak beş farklı karakter şeklinde değerlendirmiş ve bu kategorizasyonu benlik kaybının derecesine göre yaptığını belirtmiştir.

Narsisizmin büyüklenmeci ve kırılğan olarak iki kutupta olduğu, DSM IV’de yapılan tanımlamada da ortaya çıkmaktadır. Bu tanımda narsisistik kişilik özelliği gösteren bireylerin kendilerinin üstün, özel ve tek olduklarını düşünmelerinin yanı sıra, algılanan aşağılanma, eleştiri ve yenilgilere karşı aşırı duyarlı olduklarından bahsedilerek kavrama ilişkin iki boyuta da vurgu yapılmıştır (Lannin vd, 2014).

2.1.3.1. Büyüklenmeci Narsisizm: Büyüklenmeci narsisizm özellikleri gösteren bireyler, kibirli ve agresif özellikleri ile dikkat çekerler. Genel olarak sadece kendileri ile ilgilidirler ve çevrelerindeki insanların duygu, düşünce ve içerisinde buldukları duruma aldırmazlar, bununla beraber tek amaç ve ihtiyaçları başkalarını etkilemek, dikkat çekmek ve ilgi odağı olmak yönündedir (Gabbard, 1989).

Wink (1991) ise büyüklenmeci narsisistik özellik gösteren kişileri dışarıya karşı teşhirci, bağımsızlık ihtiyacı duyan, gösterişçi, yoğun bir şekilde beğenilme ihtiyacı duyan, iddialı ve benmerkezci kişiler olarak tanımlamıştır. Bununla beraber Wink (1991), büyüklenmeci ve kırılğan narsisistik kişilerin temelde benmerkezci ve kibirli olma, kendi ihtiyaçlarını daha çok önemseyerek başkalarını düşünmeme gibi temel özelliklerinin aynı olduğunu ve fakat söz

konusu iki grubun, bu özellikleri davranış boyutunda nasıl ortaya koydukları konusunda farklılık gösterdiğini belirtmiştir.

Kernberg (1975) narsisizmi tanımlarken haklılık, empati eksikliği ve acımasızlık gibi büyüklenmeci boyutun özelliklerine vurgu yapmakla beraber bu kişilerin kendilerini özlerinde küçük gördüklerini ve yaşamdan memnun olmama gibi zayıf yönlerinin de bulunduğunu belirtmiştir. Yapılan çalışmalarda büyüklenmeci narsisistik özellik gösteren bireylerin, kişilerarası ilişkilerinde dominant, ısrarcı ve istismarcı bir yol izledikleri ve empati gösterememeleri ile beraber diğerlerinin üzerlerindeki etkileri konusunda dikkatsiz ve duyarsız oldukları ortaya konmuştur (Foster ve Trimm, 2008; Given – Wilson vd, 2010; Okada, 2010; Schoenleber vd, 2011).

Büyüklenmeci narsisistik özellik gösteren kişilerin özsaygı ve mutluluk düzeylerinin yüksek olduğu ortaya konmuştur (Rohnmann vd, 2012; Rose, 2002). Bu kişilerin özellikle özsaygı düzeylerinin yüksek olması, başarısızlık veya eleştiri gibi özsaygılarını zedeleyecek durumlara dikkat etmemelerine, ilgilerini daha çok özsaygılarını arttıracak ve onay alacakları durumlara vermelerine neden olmaktadır (Baumesiter ve Vohs, 2001; Krusemark vd, 2015). Campbell ve arkadaşları ise (2000) büyüklenmeci narsisistlerin, başarısız oldukları durumları dışarıya atfederek kendilerini koruduklarını; gurur duyabilecekleri ve onay alabilecekleri başarılarının nedenlerini kendilerine bağladıklarını belirtmişlerdir. Özsaygılarını yüksek tutabilmek ve bunun devamını sağlayabilmek adına başkalarını küçümseme, değersizleştirme gibi yollara başvurabilecekleri, bununla beraber benlik algılarına veya özsaygı düzeylerine zarar veren durumlarda yoğun bir öfke ve saldırganlık içerisine girdikleri belirtilmiştir (Rhodewalt ve Morf, 1998).

Büyüklenmeci narsisistik özellik gösteren bireylerin, görkemli ve ulaşılmaz bir kendilik algısına sahip oldukları, diğerlerinin dikkatini çekmeye ve onlardan onay almaya şiddetli bir ihtiyaç duysalar da bu ihtiyaçlarının farkında olmadıkları belirtilmiştir (Ra vd, 2013).

Büyüklenmeci narsisistik bireyler, diğerleri tarafından fark edilmek, onlardan üstün gelmek ve benliklerini algıladıkları tehditlere karşı korumak için çok çaba sarf ederler. Konuşulan konuyu kendisine getirme, abartılı mimik kullanımı, havalı olmaya çalışma ve yüksek sesle konuşma tipik büyüklenmeci narsisistik kişilik özellikleridir (Buss ve Chiodo, 1991; Vangelist vd, 1990). Campbell (1999), büyüklenmeci narsisistik bireylerin, özellikle yüksek statülü bireylerle ilişki kurduklarına, bu ilişkilerinden sürekli bahsetmelerine ve bu şekilde kendilerinin de değerli olduğunu başkalarına gösterme çabasında olduklarına vurgu yapmıştır.

Beş faktör kişilik analizi ile değerlendirildiklerinde büyüklenmeci narsisistik bireylerin dışadönüklük boyutuyla pozitif, nörotizm ve uyumluluk boyutları ile de negatif ilişki gösterdiği görülmüştür (Miller ve Campbell, 2008). Büyüklenmeci narsisistik özellik gösteren bireyler öfke ve kıskançlık gibi duyguları açıkça yaşarlar ve bu duygularını bastırmazlar (Ronningstam, 2005). Aynı zamanda büyüklenmeci narsisistik kişilik özellikleri kaygı bozuklukları, depresyon ve stres düzeyi ile negatif yönde ilişkilidir (Rathvon ve Holmstrom, 1996). Bağlanma stilleri açısından değerlendirildiklerinde ise büyüklenmeci narsisistik özellik gösteren bireylerin daha çok güvenli ve kaçınan bağlanma stiline sahip oldukları görülmüştür (Dickinson ve Pincus, 2003; Miller vd, 2010).

2.1.3.2. Kırılgan Narsisizm: Kırılgan narsisizm özellikleri gösteren bireyler genellikle içe dönük tiplerdir ve utangaçlıkları dikkat çekmektedir. Büyüklenmeci narsisistik bireylerin aksine dikkat çekmemeye çalışırlar ve ilgi merkezi olmaktan kaçınırlar. İlgi ve dikkatleri çoğunlukla kendilerinden ziyade diğerleri üzerindedir ve onlardan gelen tepkilere ve olası eleştirilere karşı aşırı hassasiyet göstermektedirler. Gabbard (1989), gösterdikleri bu özellikleri “sessiz büyüklenmecilik” olarak tanımlamıştır. Çevrelerinde olan biten ve konuşulanlara karşı aşırı hassas davranarak kendilerine yönelik yapılan olumsuz değerlendirme ve eleştirilere kanıtlar arayarak aşırı alınganlık gösterirler ve bunun sonucunda da kaçınma davranışı sergilerler.

Materson (1993) bu kişilerin büyüklenmeci özelliklerini içsel bir şekilde yaşadıklarını ve kişiliklerinin narsisistik özellikler gösteren taraflarını sakladıklarını, bununla beraber diğerlerini idealize ederek onlardan görecekları beğeni ve hayranlığa ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir. Ancak bu kişilerin utangaç, endişeli ve diğerlerini daha çok önemser görüntülerinin altında büyüklenmeci tarafın bulunduğu ve bu özelliklerle beraber diğerlerini kullanma eğilimlerinin, genellikle sadece yakın ilişkilerinde ortaya çıktığı görülmektedir (Gabbard, 1989; Kernberg, 1986). Kırılgan narsisistik bireyler söz konusu büyüklenmeciliğe ilişkin fantezilerini genellikle reddetmektedirler.

Wink (1991) kırılgan narsisistik kişilerin, çevrelerinden gelen tepkilere karşı hassas olduklarını bununla beraber kaygılı, içe dönük, karamsar, savunmaya çabuk geçen ve çekingen özellikler gösterdiklerini belirtmiştir.

Kırılgan narsisistik bireylerin genel olarak özsaygılarıyla beraber mutluluk düzeylerinin de düşük olduğu belirtilmiştir (Rohnmann vd, 2012; Rose, 2002). Bu kişilerin ihtiyaç duydukları onaylanma ve takdir gelmediği zaman yoğun bir hayal kırıklığı yaşadıkları, bu hayal kırıklığı sonucunda ise sert agresif tepkiler gösterdikleri görülmektedir. Gösterdikleri öfke ve agresyon sonucu ise yoğun bir utanç duygusu içerisine girmektedirler. En büyük korkusu ve

kaygısı reddedilmek olan kırılğan narsisistik kişiler bu sebeple sosyal ilişkilerden de uzak durmaktadırlar.

Davis ve diğeri (1996), kırılğan narsisistik bireylerin, büyüklenmeci narsisistik özellik gösteren bireyler gibi ahlaki ve vicdani niteliklerden yoksun olduklarını belirtmiştir. Sosyal ilişkilerinde kaygılı ve soğuk olmakla beraber, kendi eksiklikleri ve belirsizlikleri nedeniyle geçmiş suçlama eğilimi göstermektedirler.

Kırılğan narsisistik kişilik özelliğine sahip bireylerin, diğeri tarafından olumsuz değerlendirilme veya eleştirilme anlamına gelebilecek sosyal işaretlere karşı aşırı derecede duyarlı oldukları belirtilmiştir (Ra vd, 2013). Olumsuz değerlendirilmek, kırılğan narsisistik bireyler için korkutucu bir deneyimdir (Raskin ve Terry, 1988). Kong (2004)'e göre bu kişiler, bastırma, yansıtma ve pasif agresif tutumlar içerisine girme gibi savunma mekanizmalarını kullanırlar. Bu nedenle çatışma yaşamaktan kaçınırlar ve bu şekilde olumsuz duygulardan ve öfkeden uzak durmaya çalışırlar. Benzer şekilde, Baeck ve Hyun (2008), kırılğan narsisistik bireylerin büyüklenmeci narsisistlere göre öfke, düşmanlık veya nefret gibi duygularını daha çok bastırma eğiliminde olduklarını belirtmiştir.

Beş faktör kişilik özellikleri ile beraber değerlendirildiğinde kırılğan narsisistik kişilik özelliklerinin içedönüklük ve nörotizm boyutlarıyla pozitif, uyumluluk boyutuyla negatif yönde ilişki gösterdiği bulunmuştur (Miller vd, 2013). Kırılğan narsisistik özellik gösteren bireyler, öfke ve kıskançlık gibi olumsuz duygularını dışarıya yansıtımazlar (Ronningstam, 2005). Aynı zamanda bu kişiler, boşluk ve çaresizlik, depresyon, somatizasyon ve kaygı, utanç duygularını yoğun bir şekilde yaşarlar (Rathvon ve Holmstrom, 1996). Bağlanma stilleri açısından bakıldığında ise kırılğan narsisistik bireylerin daha çok korkulu ve kaygılı bağlanma stiline sahip oldukları bulunmuştur (Dickinson ve Pincus, 2003; Otway ve Vignoles, 2006)

2.1.4. Sağlıklı ve Patolojik Narsisizm: Narsisizm, yoğunluk ve patoloji açısından değerlendirildiğinde bir spektrum üzerinde bulunmaktadır. Söz konusu spektrumun bir ucunda bebeklik ve erken çocukluk döneminde görülen ve kişilik gelişiminin bir parçası olarak değerlendirilen bencillik ve yoksunluk durumunda kendisiyle aşırı meşgul olma gibi normal davranışlar bulunur. Diğer uç noktada ise psikopatik kişilerde gözlenen tehlikeli boyuttaki empati yoksunluğu ve dışsal gerçeklikten kopma bulunmaktadır (Dickinson ve Pincus, 2003).

2.1.4.1 Sağlıklı Narsisizm: Narsisizmin sağlıklı boyutu, bireyin kusurlarının veya başarısızlıklarının farkında olması ve olumsuz özellikleriyle beraber kendisini sevebilmesi, başarılarının ve yeteneklerinin bilincinde olup bu yönde ilerleyebilmesi ve bu özellikleri ile sağlıklı bir şekilde gurur duyabilmesi anlamına gelmektedir (Sperry ve Sperry, 2011).

Narsisizmi sağlıklı boyutta yaşayan bireyler, başarı, ün veya maddi zenginlik gibi niteliklere sahip olsalar dahi bu durumu gerçekçi bir şekilde değerlendirebilir ve sahip oldukları bu özellikleri diğerleri üzerinde bir manipülasyon aracı olarak kullanmaz. Geçmişte birtakım problemler veya başarısızlıklar yaşasalar dahi bunların üstesinden gelebilir ve yollarına devam edebilirler. Başarılı olmalarını etkileyen faktörleri gerçekçi bir şekilde değerlendirmekle beraber başarısızlıklarına ilişkin de kendi paylarına düşeni sahiplenerek sadece dışarıya yüklemelerde bulunmazlar. Olumlu veya olumsuz bütün özelliklerini kabul edebilirler. Sosyal ilişkilerinde de sıcak, samimi, güvenilir, empati yapabilen, iş birliği yeteneğine sahip kişiler olarak tanınırlar (Behary, 2008). Tarhan (2013) sağlıklı narsisizm gösteren bireylerin bu özelliklerini faydalı bencillik olarak tanımlamaktadır.

Rozenblatt (2002), sağlıklı narsisizmi insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri ve sosyal çevrelerine uyum gösterebilmeleri adına gerekli görmüştür. Başarısızlıklar veya hayal kırıklıkları karşısında kişinin benlik saygısını koruyabilmesi ile hayattan daha çok keyif almaya ve başarıları ile de gurur duymaya başlamaktadır.

Atay (2010) ise narsisizmin sağlıklı boyutunu, günlük işlerinden ve sorumluluklarından keyif alması, çevresindekilerle onların beklentilerini karşılayabilecek şekilde etkileşime girebilmesi, başarılarından kibir boyutuna gelmeden gurur duyabilmesi ve kusur yada eksikliklerinden öfke, utanç gibi duyguları sağlıklı şekilde yaşayıp atlatabilmesi olarak tanımlamıştır. Hotckiss (2014), sağlıklı narsisizmde birey hayallerini ve isteklerini gerçeğe uygun şekilde değerlendirebilir, bunları diğerleri ile paylaşabilir ve bu anlamda öz farkındalığa sahiptir. Ancak patolojik boyutta narsisizm yaşayan kimseler söz konusu öz farkındalığa sahip değildir.

Patolojik boyutunun ötesinde bir kişilik özelliği bazında bir değişken olarak değerlendirildiğinde narsisizm, normal bir durum olarak değerlendirilmiştir (Campbell ve Foster, 2007). Kernberg (1998, 2012) ise narsisizmin sağlıklı boyutunu, gelişim dönemlerinin sağlıklı geçirilmesinin bir sonucu olarak ele alır. Bu kişilerin öz saygıları ve öz farkındalıkları yüksek, elindekilerden tatmin olabilen, başarı sahibi kişileri takdir edebilen, empati düzeyi yüksek, yaratıcı ve mizah anlayışı olan kişiler olarak değerlendirir. Bireyin yaşadığı fiziksel ya da psikolojik patolojiyi çocukluk dönemine atfeden Miller (1986), bireyin narsisizm düzeyinin sağlıklı boyutta olmasını ilgili ve çocuğun ihtiyaçlarını önemseyen ve onu ayrı bir birey olarak görebilen ebeveynlik tutumları ile ilişkilendirmiştir. Ayrıca bu kişilerin kıskançlık, saldırganlık, öfke gibi olumsuz duygularını da normal bir seviyede yaşadığını belirtmiştir. Fromm (2014) ise narsisizmin sağlıklı düzeyini 'tehlikesiz narsisizm' olarak ele alır ve bu özelliği taşıyan bireylerin yaratıcı, üretken ve hedefleri için gayret edebilen kişiler olarak tanımlar.

2.1.4.2. Patolojik Narsisizm: Patolojik narsisizm kavramı, geniş bir skala üzerinde farklı derecelerde bulunabileceği iddia edilen narsisistik özelliklerin, bireyde ortaya çıkan en şiddetli halidir. Günümüz toplumunda görülme sıklığının arttığı belirtilen narsisistik özelliklerin bireye, çevresindekilere ve genel olarak topluma en çok zarar veren türü olduğu söylenebilir.

Narsisizme ilişkin çalışmalara en önemli katkıyı yapan iki kuramcı Kernberg ve Kohut'tur. İkisi de özellikle narsisizmin patolojik boyutu ve nedenleri üzerinde durmuşlardır. Kernberg (2012), patolojik narsisizmin bireyin davranışlarına yansıma şeklinin özellikle üzerinde durur. Ona göre bu bireylerin, kişilik yapılarının temelini oluşturan büyülenmeci özellikleri en üst seviyededir ve bu nedenle diğerlerini küçümsemeleri, değersizleştirmeleri, onlara karşı empati yoksunluğu içinde olmaları da yoğun bir şekilde görülmektedir. Genel olarak bu bireyler bir boşluk içindedirler ve narsisistik özelliklerinin yoğunluğu ne kadar yüksekse gerçekten bağlantılarının kopması da o kadar yüksektir. Aynı zamanda duyguları ve algıları da gerçeklerle uyumlu değildir. Çevresindekilerden aldıkları onaylanma, iltifat veya kendi büyülenmeci fantezileri dışında, yaşamlarında keyif aldıkları unsur bulunmamaktadır. Kernberg, özellikle patolojik narsisistlerde görülen kıskançlığa vurgu yapmıştır. Ayrıca tanımladığı ağır patolojik narsisist grubun, borderline ve antisosyal düzeyde bulunduğunu belirtir (Doğaner, 1996).

Kohut (1971, 1977) ise kavramın davranışa yansıyan boyutları ile ilgili daha az tanı kriteri sunmuştur. Ona göre bu kişilerin tanılanmasında en önemli unsur aktarım ilişkisinde ortaya çıkan analisti "övücü ayna" şeklinde kullanma çabalarıdır. Davranışa yansıyan özellikleri ise büyülenmeci tavır, ilişki kurma ve devam ettirmede yaşanan güçlük, empati yoksunluğu, bedenine fazla önem verme ve mizah anlayışının olmayışı şeklinde tanımlar (Doğaner, 1996).

Atay (2010), patolojik narsisistik özellikler gösteren bireyleri, kendilerini yanlışları ve yapamadığı şeylerle kabul edemeyen kişiler olarak tanımlar. Kendilerine yönelik algılarında gerçek ve fanteziyi ayıramamaları, kendilerini oldukları gerçek halleriyle kabul edip sevememeleri, başkalarını da oldukları gibi kabul edememeleri ile sonuçlanır. Bu kişilerin çaba gösterdikleri tek şey büyülenmeci benliklerini korumaktır ve diğerleri ile sadece üstünlüklerini onaylatma ihtiyaçları çerçevesinde iletişime geçerler.

Cooper ve Ronninstam (1992) ise patolojik narsisistlerin gösterdikleri belirtileri gruplandırarak ortaya koymuşlardır. Bu gruplar şu şekildedir:

1. Kırılgan kendilik temsili ile ilgili davranışlar olarak, hipokondriyazis ve hissettikleri yetersizlikleri sonucu utanç ve aşağılık duygularının ortaya çıkması.

2. Büyükenmeci özellikleri ile ilgili davranışlar olarak, özel ve önemli olma, onay görme, ilgi odağı olma ihtiyaçları, davranış, giyim tarzı ve iletişimde yapmacık tavırlar sergileme.

3. İlişkileri ile ilgili davranışlar olarak, sevmeye ve empati yoksunluğu, diğerlerini önemsememe ve değersizleştirme, bağlanma sorunları yaşama, haset ve kıskançlık, rastgele cinsel ilişkilerde bulunma

4. İş ile ilgili davranışlar olarak, ilk başta parlama fakat sonrasında sıradanlık, işle ilgili başarılar kendisine yetmediğinde depresif ruh hali içerisine girme ve işe olan ilginin kaybolması, sadece dışardan gelen övgülerle elde edilen memnuniyet.

5. Mizaca ilişkin davranışlar olarak, ani ruh değişimleri yaşama, eğer dışardan gelen onay ve övgü beklediği düzeyde değilse duruma uygun olmayan şekilde gösterilen öfke ve kıskançlık

6. Üstbenliğe ilişkin davranışlar olarak, başkalarının bilgi veya başarılarını kendine mal etme, sadece kendisine ait olan veya kendisiyle ilgili şeylerin mükemmel olmasını isteme, kendisine zarar verici davranışlarda bulunmadır (aktaran Doğaner, 1996).

2.1.5. Narsisistik Kişilik Özellikleri: Narsisizm kavramının farklı birçok şekilde tanımı yapılmıştır ve bunların arasından en geçerlilerinden bir tanesi Baranger (1991) tarafından kişinin diğerlerinden daha çok kendisine bağlanması şeklindeki tanımıdır. Narsisizmle ilgili yapılan tanımlamalar ya da çalışmalar beraber değerlendirildiğinde kavram klinik bir tablo olmaktan daha çok bir kişilik özelliği olarak ele alınmıştır (Campbell ve Foster, 2007). Bu durum, narsisistik özelliklerin geniş bir yelpaze üzerinde bulunması ve narsisistik özellikleri gösteren bireylerin sayıca artması nedeniyle modern çağ hastalığı olarak değerlendirilmesi birlikte ele alındığında, bu özellikleri detaylı bir şekilde ele almak önem kazanmaktadır.

Narsisist bireyler konusundaki en temel unsurlardan bir tanesi maddi ya da manevi her türlü araçla veya yöntemle dikkat çekmeye çalışma, ilgi odağı olma, diğerleri tarafından önemli, özel ve değerli olarak algılanma ve kendilerini bir şekilde yükseltme çabalarıdır. Kendilerini sadece dışarıya göstermeye çalıştıkları üstün özellikleri dahilinde algırlar ve yansıttıkları bu gösterişli kişinin iç dünyasındaki kızgınlıklarını, öfkelerini veya ihtiyaçlarını göremezler. Dışarıya karşı oluşturmaya çalıştıkları gösterişçi benliğin altında çocukluklarında karşılanmamış olan onaylanma ve aynalanma ihtiyaçları yatar. Bu nedenle karşılanmamış bu ihtiyaçlarını hatırlatacak şekilde eleştirildiklerinde ya da onaylanmadıklarında öfke, inat ve depresif ruh hali ile tepki verirler (Wardetzki, 2018).

Ön plana çıkan özelliklerinden bir tanesi de iddiacı olmalarıdır. Yapılan bir çalışmada katılımcılara bir kısmı uydurma olan sorular sorulmuştur ve narsisizm düzeyi yüksek olan bireyler bu soruların cevapları konusunda aşırı iddiacı olmada rekor kırmışlardır (Twenge ve Campbell, 2010).

Görülme, ilgi odağı olmak, dikkat çekmek, tanınır olmak ve ün sahibi olmak narsisist bireyler için temel motivasyondur. Bu özelliklerin günümüzde ne kadar ön plana çıktığı yapılan bir çalışmada ortaya konmuştur. Bu çalışmada çocuklara dünyadaki en iyi şey nedir diye sorulmuştur ve en çok alınan üç cevap, narsisistlerin söz konusu özelliklerini ortaya koyacak şekilde ünlü biri olmak, iyi görünmek ve zengin olmak olmuştur (Twenge ve Campbell, 2010).

Narsisist bireylerin öz düzenleme sistemleri büyülenmecilik ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde gelişmiştir. Kendilerini özel, önemli ve başarılı göstermek adına çok çaba sarf ederler. Bu nedenle öz düzenleme çabaları güçlü olmak ile ilgili hayal kurma (Raskin ve Novacek, 1991) veya başarısızlıkları ve hayal kırıklıkları ile ilgili durumu veya başkalarını suçlama (Farwell ve Wohkwend – Lloyd, 1998; Rhodewalt ve Morf, 1995) şeklinde görülebilir. Fark edilmek için çabalamak, diğerlerinden üstün olduğunu ortaya koymak, konuşulan konuları sürekli bir şekilde kendisine getirmek, havalı görünmeye çalışmak, abartılı mimiklerle ve yüksek sesle konuşmak ve kibirli bir tutuma sahip olmak kullandıkları öz düzenleme taktikleri olarak sayılabilir (Buss ve Chiodo, 1991; Vangelisti vd, 1990).

Narsisist bireyler, iyi ve üstün görünmek için kullandıkları lüks ve pahalı ürünlerin fark edilmesini isterler (Vohs ve Campbell, 2005) ayrıca statü sahibi bireylerle iletişim halinde olduklarını vurgularlar (Campbell, 1999). Rekabetçi kimselerdir (Bradlee ve Emmons, 1992). Başkalarının önünde ortaya koydukları performanslarda üstün başarı göstermek isterler (Wallace ve Baumeister, 2002). Bununla beraber özellikle bilgilerini ortaya koyacakları durumlarda çok başarı gösteremeseler dahi bunu abartarak yansıtırlar (Campbell vd, 2004). Her şey yolunda gittiğinde işle ilgili diğerlerinin haklarını almaya çalışırlar ancak işler ters gittiğinde durumla ilgili suçu diğerlerine atarlar (Campbell vd, 2000).

Bekledikleri ve ihtiyaç duydukları duygusal tatmini mükemmel erkek ya da kadın oldukları izlenimi üzerinden almaya çalışırlar. Böyle görünmek için uğraşsalar da asla oldukları kişiden memnun olmazlar çünkü her zaman daha iyi olabileceklerine inanırlar. Bununla beraber sadece kendilerinden değil etraflarındaki bireylerden de mükemmel olmalarını beklerler. Ancak bu beklentileri olsa dahi kendileri dışında kimseye önem ve değer vermezler. Narsisist bireylerin başkalarının onayına ihtiyaçları olsa da tek kişilik bir dünyaları vardır. Bu nedenle onlarla beraber yaşamak zordur, düşündükleri, kararları veya söyledikleri kendilerinin

ihtiyaçlarına göre değişmektedir. Diğerleri sadece büyüklük amaçlarına hizmet etmek için vardır (Wardetzki, 2018).

Narsisist bireyler, şişirilmiş benlik algıları, haklılık duyguları ve empati eksikliği ile baskın, benmerkezci ve düşmancıl davranışları beraber gösterirler (Campbell ve Foster, 2009; Rhodewalt ve Peterson, 2009). Sosyal ortamlarda ilk karşılaşmalarda özgüveni yüksek, çekici ve sosyal olarak algılanırlar (Back vd, 2010) ancak bu değerlendirme ve ilk izlenimin etkileri çok uzun sürmez ve zamanla azalır (Paulhus, 1998), uzun süreli olan ilişkileri genellikle problemlidir (Peterson ve Delhart, 2014). Genel özellikleri nedeniyle sosyal ortamlarda sevimsiz insanlar olarak nitelendirilirler (Morf ve Rhodewalt, 2001).

Bazıları ise başarılı, kariyer sahibi ve onaylanan kimselerdir, onları dikkat çekici kılan bir havaları ve sosyal becerileri vardır (Morf ve Rhodewalt, 2001). Yapılan araştırmalarda eğlence dünyasındaki birçok ünlü kişinin normal popülasyona göre daha narsisistik oldukları ortaya çıkmıştır (Young ve Pinsky, 2006). Narsisistik özelliklerin popüler olmayla ilişkisi genellikle diğerleriyle etkileşime girmeden ilk izlenimde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu bu ani popülariteleri çekici olmaları, etkileyici yüz ifadeleri, beden duruşları, özen gösterdikleri giyim tarzları gibi gözlenebilir özelliklerinden kaynaklanmaktadır (Vazire vd, 2008). İlk etapta etkileyici olan narsisistik özellikleri kişilerarası ilişkilerde uzun vadede reddedilmelerine sebep olmaktadır (Campbell ve Foster, 2002; Sedikides ve Gregg, 2001; Vazire ve Funder, 2006).

2.1.6. Narsisizmin Nedenleri: Narsisizmle ilgili yapılan teorik çalışmalar çok uzun bir geçmişe sahip olsa da narsisistik kişiliğin oluşmasına etki eden faktörlerin ele alınması görece yenidir (Horton, 2011; Otway ve Vignoles, 2006). Günümüze kadar narsisizmin nedenlerini ele alan çalışmalar çoğunlukla geçmişe yönelik yapılan self-report araştırmalardır ve ebeveyn davranışlarına odaklanmaktadır (Horton vd, 2006; Horton ve Tritch, 2014; Lyons vd, 2013, Mechanic ve Barry, 2015; Otway ve Vignoles, 2006). Yapılan bu çalışmalarda da genel olarak aile içerisindeki etkileşimde sıcaklık, çocuğa aşırı önem ve değer verme, çocuğun reddi, aşırı gözetim ve kontrol altında olması gibi değişkenler ele alınmıştır (Horton, 2011).

Büyüklenmeci tutum ve onaylanma ihtiyacı ile pozitif kendilik imajını korumaya çalışan, karmaşık ve çok boyutlu bir kişilik yapısı olan narsisizmin gelişiminde çocukluk yaşantıları önemli bir rol oynamaktadır (Horton, 2011; Pincus vd, 2009). Bu çocukluk yaşantılarında genellikle ebeveyn davranışlarındaki aşırılıklar sorun olarak görülürken Millon (1981) bunları çocuğa yönelik abartılı övgü, şımartma ve başarılarını abartma olarak ele alır.

Freud (1914), narsisizme neden olarak ebeveynlerin çocuğa aşırı derecede önem vermesi, yüceltmesi ve şımartması gibi davranışları ele almıştır. Ebeveynlerin gerçekleştiremedikleri hayallerini çocuğun gerçekleştirmesi açısından bir beklenti içerisine

girmelerinin ve çocuğa bu misyonu yüklemelerinin de çocukta narsisizmin temellerinin atılmasındaki payından bahsetmiştir. Bu durumun çocuğu ailesel narsisizmin uzantısı haline getireceğini söylemiştir.

Horney (1939)'e göre ailenin yüksek beklentilerine çocuğun sıkı bir şekilde bağlı olması ve bu beklentileri karşılamaya çalışması sonucunda çocuk dışardan gelen hayranlık ve onaylanmaya bağımlı hale gelerek gerçek kişiliğini ortaya koyamaz ve zamanla kendisine yabancılaşır. Bu tarz bir durumda çocuk bir savunma biçimi olarak narsisistik davranışlar geliştirebilir.

Kohut (1966, 1972), çocuğun kişiliğini, başta temel anlamda bakım verenler olmak üzere çevresindekilerle olan etkileşimleri sonucunda oluşturduğunu belirtmiştir. Çocuğun çevresindekilerle olan mevcut etkileşimleri, iki önemli noktada etkisini göstermektedir. İlk olarak ebeveynler, çocuğun sağlıklı bir benlik geliştirmesinde, kendi davranış ve tepkileriyle çocuğun duygu ve davranışlarını aynalayarak katkı sağlarlar. Çocuk, bu şekilde davranış ve duygu repertuarını oluşturur ve yaşadıklarını anlamlandırabilir. İkinci olarak da ebeveynin çizdiği sınırlar ile çocuk, gerçekçi bir şekilde benliğini oluşturabilir. Empatik bir yaklaşımın, aynalamanın, gerçekçi sınırların, pekiştirici kullanmanın ve model olmanın bulunmadığı bir ebeveynlik tarzı ile gelişim sürecinde duraksamalar ve takılmalar meydana gelir. Kohut narsisizmin, tüm bunların sonucunda çocuğun büyüklenmeci ve gerçekçi olmayan modellere takılıp kalmasıyla sonuçlanan bir tutukluk olduğunu ileri sürmüştür.

Kernberg (1975) ise gelişim döneminde soğuk, ilgisiz ve duyarsız olan ebeveyne karşı çocuğun savunma olarak narsisistik birtakım özellikler geliştirebileceğini savunmuştur. Ebeveynlerin uzak ve ihmalkar davranışları sonucunda çocuk temelde yoğun bir öfke yaşar. İçerisinde bulunduğu öfke karşısında, üstün ve büyüklenmeci yönlerini ön plana çıkartır ve kişilik, narsisistik özellikler temelinde oluşur. Aynı zamanda, Kernberg (1985), soğuk ve özellikle annede görülen engelleyici tutum, saklı aynı zamanda nesnesi belli olmayan öfke ve ilgisizlik bir araya geldiğinde narsisistik kişilik bozukluğunun oluşması adına gelişimsel çevreyi oluşturacağını belirtmiştir.

Benlik sistemleri ile ilgili kuramlarda (Akhtar, 1997; Cooper, 1988; Kohut, 1972) çocuk ve aile arasındaki uyuma dikkat çekilmiştir. Bu bakış açısına göre çocuğun duygularını empatik bir şekilde aynalama ve ihtiyaçlarını karşılama konusunda yetersiz kalan ebeveynler, çocuğun gelişimsel olarak bloke edilmesine ve büyüklenmeci bir kişilik yapısı oluşturmasına neden olmaktadır.

Kişilik bozukluklarına biyososyal öğrenme çerçevesinden ele alan çalışmalarda (Millon, 1996, 1998; Millon ve David, 2000) çocuğa gelişim sürecinde özel biri gibi

davranılması ve ona fazla hoşgörü göstermek, çocuğa ve sahip olduğu özellikleri yüceltmek, narsisizmin gelişmesine sebep olmaktadır. Bu tarz davranışlar, çocuğun herhangi bir başarı elde etmeksizin salt var olmasıyla kendisine değer atfetmesine ve özgüveninin temelsiz bir şekilde yükselmesine neden olmaktadır. Çocuk, otomatik olarak başkalarından da hayranlık ve ayrıcalık talep etmektedir. Tüm bunlar çocuğun, pasif şekilde sadece kendine odaklı bir tutum geliştirmesine temel oluşturmakta ve onu ailesinden gördüğü yüceltmeyi etrafındaki tüm insanlardan bekler hale gelmektedir.

Bilişsel teoriye göre (Beck vd, 1990, Young, 1998), gelişim sürecinde çocuğun üzerine fazlaca düşen bir ebeveynlik stili, özellikle annenin çocuğu aşırı şekilde idealleştirmesi, çocuğa özel olduğu duygusunu yavaş yavaş işler. Bu şekilde devam eden ebeveynlik stili, çocuğu gerçek ve duruma uygun bir duygulanımdan mahrum eder, aynı zamanda sürekli haklı olduğu düşüncesini teşvik eder. Çocuk, böyle bir ortamda kendisini özel ve önemli hissettiren ayrıcalık ve davranışlara maruz kalırken, gerçek ihtiyaç ve duygularına yönelik empatik bir yaklaşım göremez. İhtiyaçlarını ve duygularını tanıma ve anlamlandırma konusunda aynalanma ihtiyacı olan çocuk, kendisine gittikçe yabancılaşır. Bu tarz ailelerde çocuğa aşırı düşkün olan ve kendini bu şekilde var eden bir anneyle beraber genellikle çocuğu ve aileyi değersizleştiren, izole ve ayrık bir baba modeli bulunur ve söz konusu bu babalar genellikle başarılı ve işkolik kimselerdir (Young, 1998).

Narsisizmin tedavisinde en etkili yöntem olduğu iddia edilen şema terapi modeline göre, erken çocukluk döneminde temel ihtiyaçların karşılanmaması veya aşırı şekilde karşılanmaya çalışılması, yaşanan travmatik olaylar ve sürekli bir şekilde maruz kalınan ebeveynlik stiline türü, kişiliğin temelinde bulunan şemaların neler olacağını belirler (Rafaeli vd, 2011). Narsisistik özellikler gösteren bireylerin çocukluklarında yalnız, izole edilmiş, duygusal ihtiyaçları karşılanmamış, net sınırlar konuşmamış ve ebeveynleri tarafından sadece belirli davranışlarda bulduklarında fark edildikleri bir ortamda buldukları düşünülmektedir (Young vd, 2003). Bu tarz bir ortamda yetişen çocukların en çok duygusal yoksunluk, kusurluluk ve hak görme şemaları geliştirdikleri düşünülmektedir (Behary, 2014).

Behary (2014), narsisizme neden olabilecek ihtimalleri, sınır konulmayan ve çocuğa herkesten üstün olduğu fikrinin aşılandığı ev ortamı, çocuğun sıkıntı çekmemesi ve yorulmaması adına her şeyi onun yerine yapan, müdahaleci, yetersizlik hissi aşılıyarak çocuğu çaresiz bırakan ebeveynler, çocuğun sevilme ve değer görmesinin koşullara bağlandığı, en iyi ve mükemmel olmak zorunda bırakıldıkları ev ortamı şeklinde sıralamıştır.

Narsisizmin gelişimini anlamada önemli bir yaklaşım da strese yatkınlık modelidir. Thomas ve diğerleri (2013)'ye göre narsisistik kişilik özelliklerinin gelişiminde, ebeveynlerle

iletişim ve yaşam olayları gibi sosyal çevre ile etkileşimlerin dışında, biyolojik anlamda yatkınlık ve kişinin mizacı da önemli bir unsurdur. Thomas ve diğerleri (2009)'a göre çok fazla övgü veya yüceltme söz konusu olan bir çevrede yetişen bir çocuğun eğer mizacı buna uygunsa ve yatkınsa dışardan gelen hayranlığa odaklı hale gelebilir.

Aile etkileşimlerinde görülen sıcaklık ya da soğukluk, narsisizmin gelişimiyle ilgilenen araştırmalarda ele alınan unsurlardandır ve narsisizm spekturumunda farklı sonuçlara neden olur. Bu sıcaklık ya da soğukluk duyguların ifade edilmesi, çocuğa sunulan bakımın niteliği, duygusal anlamda aile üyelerinin birbirlerine verdikleri destek veya bağlantı şeklinde görülebilir. Brummelman ve diğerlerine (2015) göre çocuğa aşırı derecede önem ve değer verme etkileşimdeki sıcaklıkla ilgilidir ve ailenin çocuğa olan hayranlığı aşırı düzeye geldiğinde ortaya çıkar. Çocuğun reddedilmesi ise soğuklukla ilişkilidir ve ortaya çıkması çocuğu küçümsemek, dışlamak, aşırı derecede eleştirmek, gelişim dönemi özelliklerini dikkate almadan yaptıklarını değersizleştirmek veya reddetmek şeklinde olur (Otway ve Vignoles, 2006).

Narsisizm ve aile etkileşimlerinin sıcaklık - soğukluk açısından niteliği arasındaki ilişkiyle ilgili araştırma bulguları tutarsızdır. Örneğin yetişkin örnekleminde yapılan çalışmalarda aile içi etkileşimlerin sıcaklık içermesi ile narsisizm düzeyi, pozitif şekilde ilişkili bulunmuştur (Horton vd, 2006; Mechanic ve Barry, 2015), bununla beraber çocukluk döneminde aşırı değer görme ile narsisizm arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalarda farklı sonuçlar elde edilmiştir. Otway ve Vignoles (2006), söz konusu iki değişken arasında pozitif yönlü ilişki bulmuşken Horton ve Tritch (2014), herhangi anlamlı bir ilişki bulamamıştır. Brummelman ve diğerleri (2015), çocuklarla yaptıkları boylamsal çalışmada, etkileşimde sıcaklıktan daha çok çocuğa aşırı derecede değer vermenin büyüklenmeci narsisizmi yordadığını bulmuşlardır. Huxley ve Bizumic (2017), büyüklenmeci narsisizmin gelişimi ve aile içi etkileşimlerin sıcaklığına ilişkin anılar arasında, farklı ailelerde farklı dinamiklerin rol oynayabileceğini belirtmişlerdir.

Yapılan başka bir çalışmada Watson ve diğerleri (1995), narsisizme ilişkin diğer değişkenler kontrol altında tutulduğunda, ailede fiziksel ve duygusal ihtiyaçların karşılanmamasının, büyüklenmeci narsisizmin liderlik boyutu ile pozitif yönde ilişkili olduğunu bulmuşlardır.

Yapılan çalışmaların sonuçları beraber değerlendirildiğinde hem aile içerisinde soğukluk temelinde kurulan ilişkiler hem de çocuğa aşırı derecede değer verme teorik olarak narsisizmle ilişkilidir ve bu çalışmalarla da desteklenmiştir (Brummelman, 2015; Otway ve Vignoles, 2006).

Gelişim sürecinde çocuğu kontrol etmek, gözetim altında tutmak ve aşırı müdahaleci bir tavra sahip olmak, birçok teorik modele göre narsisizmin gelişiminde ana unsur olarak görülmektedir (Huxley ve Bizumic, 2017). Aile davranışları ve narsisizm arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalarında Horton ve Tritch (2014) çocuğa yönelik patolojik düzeyde kontrolün, büyüklenmeci narsisizmle pozitif yönde ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Ancak yine bu konuda da tutarsız birtakım bulgular mevcuttur. Horton ve Tritch (2014) psikolojik anlamda çocuğu kontrol etmenin, büyüklenmeci narsisizmi yordadığını ancak gözetim altında tutmanın (monitoring) yordamadığını ortaya koymuşlardır. Mechanic ve Berry (2015) ise ergenlerde yaptıkları çalışmada ailesel anlamda zayıf gözetimin hem büyüklenmeci hem de kırılğan narsisizmi yordadığını bulmuşlardır.

Gelişimsel ihtiyaçlar ve ebeveyn davranışlarının narsisizmin ortaya çıkmasında etkili olduğunu ortaya koyan birçok araştırma yapılmıştır. Segrin ve diğerleri (2013) narsisizmin, gelişimsel olarak çocuğun içerisinde bulunduğu dönemin özelliklerini dikkate almadan yapılan ebeveyn kontrolü ile ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Bununla beraber Cramer (2011) çocuğun gelişimsel özelliklerine uygun olmayan şekilde yüksek beklenti içerisinde olmanın ve tepki vermenin narsisizme neden olacağını belirtmiştir. Özetle elde edilen veriler ışığında narsisizmin hem aşırı hoşgörölü hem de otoriter ebeveyn tutumları ile ilişkili olabileceği görülmektedir (Cramer, 2011; Ramsey vd, 1996; Watson vd, 1992).

Narsisizme neden olduğu düşünülen bir başka ebeveyn davranışı ise yok saymadır (invalidation) (Linehan, 1993). Strauman (2001), kendilik algısının gelişiminde ve sürdürülmesinde, bilişsel ve duygusal bilgi ediniminin önemine vurgu yaparak yok saymanın narsisizmin oluşumunda önemli bir rol oynayabileceğini belirtmiştir.

Linehan (2003), çocuğu yok sayan bir çevrede, çocuğun içsel deneyimlerine ilişkin etkileşim çabalarının tutarsız, uygun olmayan bir şekilde büyük ebeveyn tepkileriyle karşılandığını, böyle bir durumda çocuğun onaylanmadığını, cezalandırıldığını veya değersizleştirildiğini belirtmiştir. Yok sayma'da özellikle içsel anlamda deneyimlediği durumlar karşısında aynalanma ihtiyacı içerisinde olan çocuğa karşı ebeveyn tepkilerine odaklanılır. Bu anlamda yok sayma kavramı sıcaklık veya soğukluk, reddetme ve kontrol kalıplarından farklı bir değişkendir.

Her ne kadar yok sayma kavramını kullanmasa bile narsisizm ile bu tarz davranışların ilişkisine Miller (1997) tarafından odaklanılmıştır. Miller (1997)'a göre çocuğun duygusal ve davranışsal deneyimleri ebeveynleri tarafından saygıyla ve kabulle karşılanmadığı zaman söz konusu duyguları öğrenme ve deneyimleme adına gerçekçi bir çerçeve geliştirilemez. Bu nedenle ebeveynleri tarafından karşılanması gereken sevgi, onay ve ilgi gibi ihtiyaçları için

çocuk dışarıdakilere odaklanır ve onlardan hayranlık bekler. Bu şekilde dışardan başkaları tarafından gelecek hayranlık ve onaya bağımlı hale gelirler. Linehan (1993) da aile tarafından yok sayan bir tutuma maruz kalan kişinin onay almaya bağımlı ve muhtaç olduğunu belirtmiştir.

Huxley ve Bizumic (2017), yaptıkları çalışmada soğukluk, reddetme, aşırı korumacı olma, yaş ve cinsiyet değişkenleri kontrol altına alındığında, çocuğu yok sayan ebeveyn tutumlarının büyüklenmeci ve kırılğan narsisistik kişilik özelliklerini yordadığını bulmuşlardır. Aynı zamanda çocuğu babanın yok sayması kırılğan narsisizmi yordarken, annenin yok sayması ise büyüklenmeci narsisizmi yordamaktadır. Bu anlamda her iki ebeveynin de narsisizmin gelişimine farklı boyutlardan neden olabileceği görülmüştür.

Sonuç olarak gerek kuramsal gerekse de ampirik çalışmalarda narsisizm, ebeveyn tutumları ve çocukluk döneminde içinde bulunulan çevrenin etkisi ile gelişen bir özellik olarak ele alınmıştır. Bununla beraber narsisizmin nedenlerini ele alan çalışmalardaki başka bir bakış açısında da bu olgunun kültürel olduğu ve toplumun yaşama biçimi içerisindeki birçok unsurun ve alışkanlığın bununla beraber toplumların yaşama biçimlerinin değiştiğinin, birey hayatında önemli olan bazı akımların küresel bazda yaşanmasının altı çizilmektedir.

Bu bakış açısının önemli bir temsilcisi olan Lasch (2006) günümüzde insanların daha çok anlık ve haz odaklı yaşamaya önem verdiklerini, bunun sonucunda da geçmiş ve gelecek ekseninde, zamana ait olmaya ilişkin duyguların kaybolduğunu, bu nedenle kültürel anlamda narsisizmin arttığını belirtmiştir. Gelişen dünyada insan ihtiyacından fazlasını edinme, sürekli ve artan bir şekilde tüketmenin özendirilmesi, sosyal medya ve internet kültürü sayesinde sürekli bir şekilde göz önünde olma ihtiyacının ve isteğinin giderilebilmesi ve diğerlerini anlık bir şekilde takip edebilme, rekabetçi ortamda niteliğe daha az önem verilmesi gibi nedenler sosyal anlamda narsisizmin pekişmesine neden olmaktadır (Kızıltan, 2006). Hatta özenilen davranış kalıpları olarak özellikle genç kesim tarafından çoğunlukla kabul görmektedir.

Çocukluk dönemlerinde narsisistik özellikler gösteren ebeveynlerinin ihtiyaçlarını karşılamak zorunda kalmış, belirli koşulları yerine getirdiklerinde ya da ebeveynlerinin oluşturduğu kalıba uymaya çalıştıkları takdirde sevgi, onay ve ilgi görebilen çocuklar (Wardetzki, 2018), sosyal medya kültüründe herhangi bir kalıp ya da koşula maruz kalmadan ilgi ve onay ihtiyaçlarını yarattıkları sanal kimlikler üzerinden kazanabilmektedirler. Lasch (2006)'ya göre narsisizm, günlük hayatın stresi ve temposu ile baş etmede iyi bir seçenek olarak bireyin karşısına çıkmakta ve bu nedenle her bireyde belirli bir oranda bulunan narsisistik özelliklerin su yüzüne çıkmasına neden olmaktadır. Kapitalist sistem bu duruma hem ünlü olmayı bir değer olarak sunarak, hem de ebeveyn otoritesini sarsarak çocukların daha zor bir ortamda büyümek zorunda olmaları şeklinde katkı sağlamaktadır.

Twenge ve Campbell (2010) ise narsisizme dair ögelerin sosyal medya, reklamlar, magazin ve youtube gibi araçlarla evlerimize sızdığını ve bu yolla özellikle çocuklara ve gençlere mükemmel olmanın önemi, istenilen her şeyin başarılabilir olması gibi narsisistik fikirlerin aşılandığını belirtmişlerdir. Yazarlar aynı zamanda kredi kartı kullanımı ve kolayca banka kredilerinin elde edilebilmesi gibi unsurların da bireylere aslında sahip olamayacakları bir hayat yaşamalarını sağlayarak narsisizmin artmasında etkili olduklarını belirtmişlerdir.

Sokolova (2010), narsisizm kavramını sosyo-kültürel bir yapı olarak ele almış ve klinik tablo ve tanı kriterlerini aştığını belirtmiştir. Lasch (2006) ise günümüz insanına günlük yaşamın stresiyle başa çıkmada narsisizmin en iyi yolu sunduğunu bu nedenle toplumu oluşturan bireylerde zaten var olan narsisistik özelliklerin daha gözlenebilir şekilde ortaya çıkmasına neden olduğunu belirtmiştir. Toplumda meydana gelen bu değişimi ise özellikle aile yapısında meydana gelen değişikliklere bağlayarak modern ebeveynlerin, çocuklarının sevildiklerini ve değer görmeye layık olduklarını hissettirmek için yaptıklarını duygudan ve sıcaklıktan yoksun bir şekilde, mekanik olarak yapmalarından kaynaklandığını söylemiştir.

Twenge ve Campbell (2010) narsisizmi, ebeveyn çocuk etkileşimi çerçevesinde değerlendirirken son elli yılda ev içerisinde çocuğa yönelik eğitim ve terbiyenin onların doğuştan değerli, eşsiz, her şeye gücü yetebilen ve hakkı olduğuna, çaba göstermeksizin en iyiyi hak ettiklerine inandırılmasından bununla beraber çocukların ihtiyaç ve isteklerinin, ebeveynler için aşırı önemli ve hemen giderilmesi gereken arzular olarak görülmesinden kaynaklandığını savunmuşlardır. Yazarlar, narsisizmin artmasında etkili olan bir başka unsurun da sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla beraber ün sahibi olan kimselerin “ideal” olarak algılanması olduğunu belirterek medya ve reklamlar aracılığıyla bu bakış açısının pekiştiğini belirtmişlerdir. Günümüz kapitalist sisteminin narsisist özellikleri ön planda olan kişilerin üne kavuşmasını sağlayarak cazip hale getirmesini bununla beraber ebeveynlerin evdeki otoritelerini sarsarak da çocukların daha zorlu ve kontrol dışı bir ortamda yaşamalarına neden olmasını da bir neden olarak ele almışlardır.

Wardetzki (2018), narsisistik özelliklerin günümüzde yaygın olarak görülmesini, olmak ve görünmek arasındaki çelişkiye bağlayarak maddi anlamda ne kadar refaha ulaşılsa da bireylerin gerçek benlikleri ve ruhsallıkları ile olan ilişkilerini kaybettiklerini belirtmiştir. Cooper (1986) batı kültürünün daha çok maddi unsurlar üzerinde yoğunlaşması sonucunda daha narsisistik bireylerin var olduğu bir toplum oluştuğunu savunmuştur. Bu şekilde de ün, başarı, görünür olmak, üstünlük gibi özelliklerin odak noktası haline gelmiştir. Toplulukçu bir kültür yapısından bireyciliği vurgulayan ve yüceleştiren bir toplumsal yapıya geçmek de narsisist özelliklerin daha görünür olmasında etkilidir.

2.2. Affetme

2.2.1. Affetme Kavramı: Affetme kavramının, psikoloji bilimi çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmesi her ne kadar 1980'li yıllara denk gelse de, kavram aslında çok daha uzun bir süredir felsefe, özellikle de din alanında merak edilen ve araştırılan bir konu olarak ele alınmıştır (McCullough vd, 2000). Türkiye'de ise affetmeye yönelik çalışmalar 2000'li yıllardan sonra başlamıştır. Bu alanda karşımıza çıkan en büyük problem ise affetme kavramının tanımlanmasında eksiklik ve görüş birliği bulunmamasıdır (Elder, 1998; Enright vd, 1998; McCullough ve Worthington, 1999). Ysseldyk (2005), affetme kavramının tanımlanmasında ortaya çıkan bu farklılıkların olmasını, kavramın hem içsel hem de kişilerarası boyutundan kaynaklanıyor olabileceğinden bahsetmiştir.

Al-Mabuk ve diğerleri(1995), affetmeyi, bireyin kendisine karşı kötü bir davranışta bulunan kişiye karşı olumsuz duygularının, düşüncelerinin ve davranışlarının üstesinden gelerek bu unsurların olumluları ile yer değiştirilmesi olarak değerlendirmişlerdir.

McCullough ve Worthington (1995), suçlu olan kimseye karşı olumsuz duyguların ve yargulamaların azaldığı, duygusal, davranışsal ve bilişsel tarafları olan bir yapı olarak ele almışlardır.

Freedman ve Enright (1996), affetmeyi suçlu kişiye karşı hissedilen kızgınlıktan gönüllü olarak vazgeçme ve ona karşı merhamet ve iyilik duygularının içsel olarak teşvik edilmesi olarak tanımlamışlardır.

McCullough ve diğerleri (1997) ise affetmeyi, suçlu kişiye karşı öç alma duygularının azaldığı, ona karşı hissedilen uzaklaşma ve soğuma duygularının azalması ve yaptığı hataya rağmen uzlaşma isteğinin ve iyi niyetin artmasıdır.

Enright ve diğerleri (1998), affetmeyi, yaşanan bir olay karşısında haksızlığa uğramış olarak ifade edilen kişinin suçlu kişiye karşı olan kızgınlığının azalması, şefkat, ilgi ve sevgi gibi olumlu duygularının artması ve bu artışın haksızlığa uğrayan kişi tarafından özgürce ve gönüllü bir şekilde yapması şeklinde tanımlamışlardır.

McCullough ve diğerleri (2000), kişinin hem kendisine hem de çevresine zarar veren olumsuz hislerinden vazgeçmesi ve bozulan ilişkiyi tamir etmek için, öfke, intikam gibi olumsuz duyguların olumluları ile yer değiştirmesi süreci olarak açıklamaktadır

Rye ve Pargament (2002) affetme kavramını, bireyin kendisine yapılan haksızlığa tepki olarak düşmanlık gibi olumsuz duyguları, intikam alma düşünceleri veya planları gibi olumsuz bilişi ve sözel saldırı gibi olumsuz davranışları bırakması, bazı durumlarda da bunlar yerine suçlu kişiye karşı olumlu tepkiler vermesi olarak açıklamışlardır.

Fincham (2000), affetme kavramını, ilgili diğer yapılardan ve kavramlardan ayırt etmenin önemli olduğunu belirterek affetmenin temel özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- Kişilerarası bir yapıdır
- Uzlaşma ve yeniden birleşmeden (reunion) farklıdır
- Bireylerin yaptığı bir şeydir (bireyseldir/ bireyin içinde gerçekleşir)
- Bilinçli, koşulsuz ve zorunlu olmadan yapılır
- Olumlu ve olumsuz boyutlar içermektedir
- Duygulanım, biliş ve belirgin davranışlarda açığa çıkmaktadır
- Affetme davranışının spesifik bir betimlemesi yoktur
- Bir eylem değil süreçtir

Eaton ve diğerleri (2006) ise affetme kavramını kötü davranışı yapan ve bu davranışa maruz kalan iki kişiyi içeren, kin duymaktan vazgeçmeyi ve affetme kararını gerektiren, kişilerarası ve içsel özellikleri olan bir süreç olarak tanımlamışlardır.

Affetmeye ilişkin yapılan tanımlamalarda önemli olan noktalar Enright ve diğerleri (1991) tarafından şu şekilde sıralanmıştır. İlk olarak dargın olan kişi haksız yere mağdur olmuştur ve derinden incinmiş olabilir. İkinci olarak dargın olan kişi, affetmeyi tercih etmiştir. Affetme istemli bir harekettir, zorlama veya mecburi olarak yapılmaz. Üçüncü olarak dargın olan kişinin tutumu, duygulanımı (dargınlığın üstesinden gelip yerine şevkati koyma), bilişi (kayıtsızlığın üstesinden gelme veya üstü kapalı intikam duygularını merhametle yer değiştirme) ve davranışı (suçlamanın üstesinden gelme) kapsamaktadır. Ve son olarak dargın olan kişi, ona karşı yapılan tutum veya davranışa önem vermeden affedebilir. Çünkü affetme irade ile ilgilidir.

Affetme, kavram olarak felsefe ve din alanında da ele alınan önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta Hope (1987), özellikle dini açıdan fazlaca ele alınması nedeniyle kavramın psikoloji alanına daha geç girdiğini iddia etmiştir. Felsefe alanından değerlendirildiğinde, Nietzsche (2004), suçlu kişiyi affetmeyi bir güçsüzlük durumu olarak ele almış ve hakkını savunma noktasında kendisini ortaya koyamayan ve kişilerarası ilişkilerinde yaşadığı problemleri çözmekte sıkıntı yaşayan güçsüz bireylerin tercih ettiği bir durum olarak ele almıştır. Hellinger (2004) ise affetmeyi kendisine kötülük yapılan bireyler için olumsuz sonuçları olabilecek bir durum olduğunu belirterek kişinin affetme yoluyla gerçeklerin üstünü örtmeyi seçtiğini savunmuştur. Dini açıdan ele alındığında ise bütün dini öğretilerde affetme kavramının ele alındığı görülmektedir. Yahudilikte, insanlara affedici davranan Tanrı'nın, bu

davranışının taklit edilmesi gerektiği, bu şekilde daha ahlaki davranılacağı vurgulanmıştır (Rye vd, 2000). Hristiyanlık dininde de affetme kavramı Tanrı'nın affedici özelliği ile açıklanmaya çalışılmış ve insanlar için önerilen bir tutum olarak anlatılmıştır (Scobie ve Scobie, 1998). İslamiyet'te ise öne çıkan bakış açısında, kişi öncelikle kendi günahları için tövbe ederek Allah'tan affedilmeyi dilemelidir. Ve Allah'ın insanlara affedici olmasını göz önünde tutarak kendisi de diğerlerine karşı affedici olmalı ve kin tutmamalıdır. Tek tanrılı dinlerin dışında Uzak Doğu öğretilerinde de affetme önemli bir yere sahiptir. Hinduizm'de affetme, erdem sahibi insanın sahip olması gereken bir özellik olarak ele alınırken Budizm'de ise duyarlı olmanın ve merhametli olmanın bir parçası olarak değerlendirilir (Rye vd, 2000).

Psikoloji, din ve felsefe gibi farklı alanlarda ele alınan affetme kavramı, çeşitli şekillerde tanımlanmış ve bu tanımlamalarda bir görüş birliği sağlanamamıştır. Bu nedenle kavramın daha iyi anlaşılması adına nelerden farklı olduğu ve kişilerarası ilişkilerde yaşanan çatışmalarda verilebilecek hangi tepkilerden ayrıldığı da ele alınmıştır. Affetmenin kavram olarak mazur görmek (excuse), göz yummak (condoning), haklı çıkarmak (justification), unutmak (forgetting) ve uzlaşmak (reconciliation) gibi durumlarla sıkça karıştırıldığı ifade edilmektedir (Fincham, 2000; Fincham vd, 2005; Wade vd, 2005).

Mazur görmek, suçu işleyen kişinin özel bir durumundan ya da içerisinde bulunduğu koşullardan ötürü yaptığı hatanın sorumluluğunun ona yüklenmemesi anlamına gelmektedir. Olay her ne kadar karşıdaki kişiyi incitse de suçu işleyen kişinin bu durumundan dolayı herhangi bir affetme durumu söz konusu değildir (Murphy ve Hampton, 1988).

Göz yumma durumunda ise, haksızlığa uğrayan kişi yaşadığı olayı bastırmakta ve herhangi bir zarara uğradığını düşünse dahi bunu ortaya koymamaktadır. Haksızlığa uğradığını veya incindiğini düşünmediği için affetme söz konusu değildir. Kişi söz konusu eylemin telafi edilmesini ya da kendisinden özür dilenmesini beklemediği için olağan şekilde ilişkiye devam edilmektedir (Scobie ve Scobie, 1998). İncinme duygusunun bastırılması sonucu bir suçlu ya da haksızlığa uğradığını düşünen bir kişi bulunmaması nedeniyle olay geçirtilerek olmamış gibi davranılmaktadır (Enright, 2001).

Haklı çıkarmada, yaşanan olaydan dolayı mağdur olan ve incinen kişi, durumu daha sonradan değerlendirdiğinde suçu işleyen kişinin haklı olduğuna ve doğru davrandığına kanaat getirerek durumu kabullenmektedir. Böyle bir durumda kızgınlık ya da dargınlık gibi bir duyguyu ortaya çıkaracak bir suç olmaması nedeniyle affetme de söz konusu değildir (Murphy ve Hampton, 1988).

Affetme ile karıştırılan bir diğer kavram ise unutmaktır. Unutmak, kişinin kendisine karşı işlenen bir suç ve hatayı bilincinden uzaklaştırması anlamına gelmektedir. Böyle bir

durumda kişi, yaşanan olayı çözüme kavuşturmamış olmaktadır (Fincham vd, 2005). Ancak toplumdaki genel kanının aksine affetmek unutmak demek değildir. Affetmek, kişinin kendisine karşı yapılan hatanın çözüme kavuşması adına aktif bir şekilde bilişsel ve davranışsal olarak harekete geçmesini gerektirmektedir

Uzlaşma ise affetmeye en çok benzeyen kavramlardan biridir. Affetme ve uzlaşma kavramlarının aynı anlama geldiğini savunan kuramcılar olmakla beraber (Enright ve Fitzgibbons, 2000; Fincham vd, 2005), bu iki kavramın farklı olduğunu savunanlar da (Sells ve Hargrave, 1998; Worthington ve Wade, 1999) vardır. Uzlaşmada suçu işleyen ve haksızlığa uğrayan kişinin, bir araya gelerek durumu değerlendirmesi ve ortak bir noktada buluşması durumu söz konudur.

2.2.2. Affetme Modelleri:

2.2.2.1. Affetmenin Süreç Modeli: Affetmenin süreç modeli, Enright ve ekibi tarafından ortaya konmuştur ve diğerlerini affetme deneyiminin oluşması ile ilgili bilişsel, duygusal ve davranışsal yöntemleri içermektedir. Ortaya konan modelde açığa çıkma, karar verme, çalışma ve sonuç olarak adlandırılmış dört aşama ve bu dört aşamayı oluşturan yirmi altı birim bulunmaktadır (Enright ve Human Development Study Group, 1996). Affetmeyi anlamaya yönelik önemli bir yapı olan süreç modellerinde, affetmenin tek bir olay olmadığı ve farklı bileşenlere sahip bir süreç olduğu vurgulanarak, bireylere affetme süreci adım adım tanıtılarak kolaylaştırılmıştır (McCullough ve Worthington, 1994). Bu modelde affetmeye ilişkin aşamalar gelişimsel anlamda bir ilerlemeyi belirtmekle beraber, herkesin bu aşamaları benzer şekilde ve hızda yol alması beklenmemekte ve gerek bireysel gerekse de duruma ilişkin farklılıklar görülebilmektedir.

Enright ve ekibi tarafından oluşturulan affetme süreci basamakları şu şekildedir:

Tablo 1.

Affetme Sürecinin Basamakları

Aşama ve Birimler		Kaynak
1.Aşama	Açığa Çıkma Evresi	
1	Kişinin kendi psikolojik savunmalarını incelemesi	Kiev, 1986
2	Kişinin öfkesiyle yüzleşmesi ve öfkesini büyütmeğe vazgeçmesi	Trainer, 1981
3	Kişinin uygun bulduğunda kendi utancını kabul etmesi	Patton, 1985
4	Kişinin enerji yükünün (katarsisin) farkına varması	Droll, 1984
5	Kişinin, olumsuz olayla ilgili bilişsel tekrarlarını fark etmesi	Droll, 1984

6	Kişinin, suçlu ile kendisin karşılaştırabileceğine dair iç gözü kazanması	Kiel, 1986
7	Kişinin, yaşanan kötü olayın kendisini devamlı ve olumsuz bir şekilde etkileyebileceğini fark etmesi	Close, 1970
8	Kişinin, “adil dünya” algısının değişmiş olması	Flanigan, 1987
2. Aşama Karar Verme Evresi		
9	Kişinin düşüncelerinde meydana gelen değişim, farklılaşma ve eski çözüm yöntemlerinin işe yaramadığının farkına varması	North, 1987
10	Kişinin affetmenin seçeneklerden biri olduğunu düşünmeye istekli olması	Enright, 2001
11	Kişinin, suçlu bireyi affetmeye karar vermesi	Neblett, 1974
3. Aşama Çalışma Evresi		
12	Kişinin, suçlu bireyin rolüne girerek olayı onun açısından ele alarak yeniden değerlendirmesi	Smith, 1981
13	Kişinin, suçlu bireye karşı empati geliştirme ve merhamet duyma	Cunningham, 1985
14	Kişinin ortaya çıkan acıyı kabul etmesi ve bu acıya dayanması	Berin, 1988
15	Kişinin, suçlu olan bireye ahlaki bir hediye vermesi	North, 1987
4. Aşama Sonuç Evresi		
16	Kişinin acı çekme ve affetme süreci içerisinde kendisi ve başkalarına ilişkin yeni anlamlar bulabilmesi	Frankl, 1959
17	Kişinin daha önce kendisinin de affedilmeye ihtiyacının olduğu durumları idrak etmesi	Cunningham, 1985
Tablo 1. Devam. Affetme Sürecinin Basamakları		
19	Kişinin yaşanan olumsuz olay aracılığıyla hayatının yeni bir anlam kazanabileceğini fark etmesi	Enright vd, 1998
20	Kişinin, kendisini inciten kişiye ilişkin olumsuz duygularında azalma, hatta olumlu duygularında artma meydana gelmesi ve bununla beraber gelen içsel rahatlama ve özgürlüğün farkına varılması	Smedes, 1984

* Baskin ve Enright (2004)'ten aktarılmış. Tablo içerisinde bulunan kaynaklar aynı şekilde aktarılmıştır ve bu çalışmanın kaynakları arasında yer verilmemiştir.

Modelde ilk aşama olan açığa çıkma evresi, sekiz alt basamaktan meydana gelmektedir. Bu evrede kişi, yaşadığı olumsuz olayın, söz konusu olay sonrasında duygusal olarak ortaya çıkan üzüntünün, acının ve incinmenin farkına varmaktadır. Mağdur kişi yaşanan olumsuz olayın sonucunda kalıcı birtakım değişimlerin meydana geleceğini anlar. Açığa çıkma evresinin ilk biriminde, kişi yaşadığı olumsuz olay sonrasında kırıldığını ve incindiğini inkar ederek savunma mekanizmasını kullanır. Ancak bir süre sonra kullandığı savunma

mekanizmaları işe yaramayacak duruma gelir ve kişi kendisine yapılan haksızlığı fark etmesiyle öfke duygusu açığa çıkar. Bu şekilde ikinci birime geçilir ve burada da kişi yaşadığı öfkeyle yüzleşerek bu öfkeyi büyütmemeyi tercih eder ve kurtulmaya çalışır. Üçüncü birimde ise kişi yaşanan olumsuz olay karşısında kendisini değersizleştirilmiş hissederek utanç duymaya başlar. Bu birimde utanç duymanın doğal olduğunu kişi fark ve kabul etmek durumundadır. Dördüncü birimde ise kişi, yaşadığı olumsuz olayın çözümü için çare arayışına girer ve bu birimde olan bireyin olaya ilişkin duyguları son derece yoğun olabilmektedir. Beşinci birimde ise kişi olumsuz olaya ilişkin ruminatif düşünceler göstererek zihinsel anlamda olaya ilişkin durumları ve ihtimalleri tekrara başlar. Altıncı birimde kişi kendisini suçu işleyen kişi ile karşılaştırarak duruma ilişkin iç görüşünü derinleştirir. Ancak bu birimde kişinin duyduğu acı da artmaktadır. Yedinci birimde yaşanan olumsuz olay sonrasında meydana gelen olumlu ya da olumsuz kalıcı değişimler fark edilirken ve sekizinci birimde kişi tarafından dünyanın genel olarak adaletsiz bir yer olduğuna dair bir düşünce gelişmektedir (Enright ve H.D.S.G, 1996).

İkinci sırada olan karar verme evresi, üç alt birimden oluşmaktadır. Bu evre, kişinin olumsuz olaya ilişkin duygularını düzenleme, sorunun çözüme kavuşması için denemelerin yapılması ve hatalı davranışta bulunan kişiyi affetme kararının verilmesi aşamalarını içermektedir. Dokuzuncu birim, kişinin olaya ilişkin duygu ve düşüncelerinin değişip dönüşmesini, eskiden kullanılan sorun çözme stratejilerinin işe yaramadığının fark edilmesini kapsamaktadır. Değişen duygu ve düşünceler sonucu kişi onuncu birimde, affetmenin de verilecek tepkilerden bir tanesi olduğunu düşünmeye başlamaktadır. Ve affetme tam olarak gerçekleşmeden önceki aşama olan on birinci birimde, kişi tam olarak affetme kararını alır ve bu sayede de öz almaya ilişkin düşüncelerinden vazgeçmektedir (Enright ve H.D.S.G, 1996).

Üçüncü sırada olan çalışma evresinde, kişi kendisine karşı yanlış davranışta bulunan kişiyi, yaptığı hatadan öte bir şekilde görerek, onu salt bir insan olarak algılamaya ve ona karşı merhamet duymaya başlamaktadır. Bu aşamada bilişsel olarak affetme kararı verilmesinin ardından duygusal bir takım değişim ve dönüşümler de yaşanmaya başlar. On ikinci birimde, durum suçlu kişinin bakış açısıyla görülmeye çalışılarak farklı yönleriyle algılanmaya başlanmaktadır. On üçüncü birimde ise suçlu kişiye karşı empati ve merhamet ön plana çıkmaya başlar ki bu unsurlar affetme sürecinin en önemli adımlarından bazıları olarak sayılmaktadır. On dördüncü birim ise bir önceki birimin devamı şeklinde suçlu kişinin hissettiklerini hissetmeyi ve ona karşı duyarlı olmayı gerektirmektedir. Bu evrenin son birimi olan on beşinci birim ise affetme sürecinin en önemli noktasını oluşturan, kişinin kendisine karşı yapılan hataya rağmen affetmeyi tercih etmesi, öz almaktan vazgeçmesi ve daha da önemlisi bunu suçlu kişiye verilen ahlaki bir armağan olarak görmesidir (Enright ve H.D.S.G., 1996).

Affetme sürecinde son evre olan sonuç evresi beş alt birimden oluşmaktadır. Bu evrede kişi, suçlu kişiye karşı geliştirdiği iç gözü sayesinde kendisinin de yaşadığı benzer durumlara odaklanarak affetme sürecini tamamlamaktadır. Bu evrenin ilk alt birimi olan on altıncı birimde kişi yaşanan olumsuz olay ve affetme süreciyle ilgili yeni anlamlara ulaşarak iç gözü kazanmaktadır. On yedinci birimde kendisinin de affedilme gereksinimi duyduğu durumlara odaklanmakta ve on sekizinci evrede bunun insani bir durum olduğunu anlayarak durumun evrenselliğini idrak etmektedir. Bu doğrultuda kişi on dokuzuncu evrede yaşama dair yeni bir amaç kazanabileceğini fark etmektedir. Yirminci ve son birimde ise kişinin olumsuz duygularının azalması beraberinde olumlu duygularının artması neticesinde, psikolojik iyi olma düzeyi de artış göstermektedir (Enright ve H.D.S.G., 1996).

2.2.2.2. REACH Affetme Modeli: Affetme sürecini tanımlayan önemli bir başka kuram da Worthington'un (2001) REACH modelidir. Bu modelde Worthington, hem bilişsel hem de psikoeğitim tarzı müdahaleleri içeren bir yapı oluşturmuştur. REACH kelimesi beş basamaklı affetme müdahalesinin her bir basamağının baş harflerinden oluşmaktadır.

Bu modele göre, ilk adım yaşanan olumsuz olayın kişi tarafından detaylı bir şekilde hatırlanmasını ve bu olaya ilişkin olumsuz duygu ve düşüncelerin açığa çıkarılmasını gerektirmektedir. Bu aşama R (recall the hurt) olarak adlandırılmıştır (Worthington, 2001).

İkinci aşama kişinin kendisine karşı kötü davranışta bulunan bireye karşı empati duymasını içermektedir. Bu aşama E (empathize with the offender) şeklinde sembolize edilmiştir (Worthington, 2001; Goldman ve Wade, 2012). Empati kavramı, affetme sürecini tanımlayan bütün modellerde önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendimizi suçu işleyen kişinin yerine koymadan onu anlamak ve affetmek mümkün olmamaktadır.

Modelde tanımlanan affetme sürecinde üçüncü aşama kişinin hatalı davranışta bulunan kişiye özgeci tarzda bir hediye sunmasıdır. Bu adım A (altruistic gift) olarak tanımlanmıştır (Worthington, 2001). Bu adımda kişi, kendisinin de hata yaptığı geçmiş durumlarda başkaları tarafından affedilmeye ihtiyaç duyduğunu hatırlaması gerekmektedir. Bu şekilde kişinin, özgeci bir şekilde affetmeyi başkasına sunması kolaylaşacaktır.

Dördüncü aşamada, mağdur suçluyu affetmeyi açıkça yerine getirmek amacıyla affettiğini yalnızca yakın ve güvenilir bir arkadaşına ya da kendisine "aleni" şekilde sözlü ya da yazılı beyan etmektedir (Wade ve Worthington, 2005). Bu şekilde affetmenin alenen yapılmasının, affetme kararından vazgeçme olasılığını azaltacağı belirtilmektedir (Worthington, 2001). Bu modelin son basamağında ise affetmeyi sürdürmenin önemi vurgulanmakta ve bireye affetmenin tekrar kırgınlık, dargınlık ve intikam gibi olumsuz

tepkilere dönüşmesine neden olacak durum ve düşüncelerden kaçınması gerektiği öğretilmektedir (Worthington, 2001).

2.2.2.3. Psikodinamik Model: Affetme kavramı, erken dönem yaşantıların affetme becerisi kazanma üzerinde büyük bir etkisi olmasına rağmen psikanalitik yaklaşımda çok fazla ele alınmamıştır. Hortwitz (2005), bu durumu affetmenin içsel anlamda temellerinin belirsiz olması, kişilerarası ilişkilerde bir eylem niteliğinde olması, kavramın tarihçesinde daha çok dini anlamda ele alınması ve ilişkiyi sürdürürebilmek adına öfkenin bastırılması sonucu oluşabileceği gibi nedenlere bağlamıştır.

Affetmenin psikik anlamda gelişimi anne-bebek ilişkisinden temel almaktadır. Anne, bebeğin istek ve arzularını davranışsal birtakım belirtilerden anlayarak tatmin etmeye çalışmaktadır. Bebeğin bu tarz isteklerine anne kızsak, anlamlandıramasa ya da yorulsa dahi cevap vermeye çalışarak ona affedici bir tutumla yaklaşmakta ve bebek bu şekilde affetmeyi öğrenmektedir.

Affetme davranışının öğrenilmesi ve bu kapasitenin kazanılması sürecini daha iyi bir şekilde anlamada nesne ilişkileri kuramı önemli bir rol oynamaktadır. Nesne ilişkileri kuramına göre bebek, hayatının ilk altı aylık döneminde paranoid-şizoid pozisyonundadır. Bu süreçte anne-bebek arasındaki ilişki hem sevgi hem de nefret unsurlarını barındırmaktadır. Şizoid dönemde bebek, anneyi kendisinden ayrı bir parça olarak algılamaz ve bu durum doğumdan itibaren başlamaktadır. Bebek bu süreçte saldırganlık dürtülerini memeye yansıtmakla beraber aynı zamandan memeden korkmaktadır. Bununla beraber bebek sevgiyi de memeye yansıtır, bu da pozisyonun paranoid kısmını oluşturmaktadır.

Bebek bu pozisyonun depresif pozisyona geçer. Burada iyi ve kötü nesnelere birleştirilir ve insanlar bir bütün olarak algılanmaya başlar. Bu noktada bebek, artık anneyi bir bütün olarak algılamakta, annenin oluşturduğu sınırlamalar için bir yandan onu affetme kapasitesini geliştirirken bir yandan da anneye karşı hissettikleri için de affedilmeyi beklemektedir. Bebeğin anneyi olumlu ve olumsuz yönleriyle bir bütün olarak görmesi onunla özdeşleşmesini sağlamaktadır. Bu şekilde kutuplaşmış düşüncelerden arınılarak kişilerarası ilişkiler, bir bütün olarak ve süreklilik içerisinde algılanmaya başlar (Goldfarb, 2005).

Akhtar (2002), psikoseksüel gelişim basamaklarının affetme becerisinin kazanılmasında önemli olduğunu vurgulamıştır. Anal dönemde çocuk, dışkısını fark etmekte ancak onu bırakmak zorunda kalmaktadır. Benzer şekilde affetme sürecinde de kişi, suçlu kişiye karşı duyulan öfkeyi ve intikam alma isteğini bırakmak ve gitmesine izin vermek durumundadır. Benzer şekilde ödipal dönemde çocuk, ebeveynlerinin kendisine karşı yaptıkları cinsel ihaneti

affetmek durumundadır. Yine ebeveynler de, çocuklarını aralarına girmesi sebebiyle affetmeleri gerekmektedir.

Başka bir deyişle psikodinamik yaklaşıma göre affetme becerisi, yaşanan olumsuz bir olay karşısında ortaya çıkan öfke ve kızgınlıktan vazgeçebilmeye bağlıdır. Bu vazgeçebilme durumu da bireyin gerek anne ile olan ilk yaşantılarından gerekse de psikoseksüel gelişim basamaklarındaki deneyimlerinden kaynaklanmaktadır.

2.2.2.4. Hargrave Affetme Modeli: Hargrave oluşturduğu affetme modelini, aile ilişkileri çerçevesinde ele almıştır. Hargrave'ye göre aile içi etkileşimlerde, aile üyelerinin incinmesine ve kırılmasına neden olan etken, ilişkilere dair etik kurallarda denge sağlanamaması, bunun sonucunda ise güven eksikliği ile kişilerin bir takım yıkıcı hakları (destructive rights) elde etmesidir. Aile içerisinde zarar gören ve incinen kişi, karşı tarafa aşırı bir öfke duymakta ve sağlam bir aile ilişkisini hak etmediği düşüncesi ile beraber suçluluk ve utanç duyguları yaşamaktadır. Sonuç olarak ilerde bu tarz bir incinme yaşamamak adına aşırı kontrollü davranmaya gayret etmekte ve ilişkilerde kırılmanın ve incinmenin kaçınılmaz olduğuna inanmaya başlamaktadır (Hargrave, 1994a, 1994b).

Hargrave, affetme modelini iki ana başlık altında değerlendirmiştir. İlk başlık olan aklama, aile içi etkileşimlerde incinen bireyin, suçlu kişiye karşı empati geliştirerek iç gözü kazandığı aşamadır. Diğer başlık ise affetmedir, burada aile içerisindeki etkileşimlerde sevgi ve güvenin tekrar oluşturulması adına incinen kişi ve suçlu kişinin tekrar etkileşime geçmesi sürecidir (Hargrave ve Sells, 1997).

Aklama süreci, yaşanan olumsuz olaya ilişkin iç görünümün ve anlayışın kazanılması ile elde edilmektedir. Bu süreçte genel olarak yaşanan olumsuz durum sonrası incinen kişinin, suçlu bireyin yükünü kaldırmak adına çaba göstermesi ön plana çıkmaktadır (Hargrave ve Sells, 1998). Yaşanan olumsuz olayla ilgili iç gözü yeteneği gelişmiş olan birey, yaşadığı acı karşısında farkındalıkla hareket edebilmekte ve bu acıdan nasıl kurtulabileceğini bilmektedir. Anlayış ise suçlu kişinin olumsuz olaya ilişkin sorumluluğunu kabul ederek onun içerisinde bulunduğu çeşitli koşulları ele alarak değerlendirtir. Anlayış konusunda eksiklik yaşayan kimse, olumsuz olayla ilgili suçlu kişiye abartılı suçlama ve atıflarda bulunabilmektedir. Anlayışla beraber suçlu kişinin daha gerçekçi değerlendirilerek onun da insan olarak yanılabilir olduğu kabul edilmektedir (Hargrave ve Sells, 1997).

Hargrave'in ikinci başlık olarak ele aldığı affetme ise birtakım eylemler gerektirmektedir. Bu süreçte suçlu olan kişiye hatasını telafi etmesi için fırsatlar verilmektedir ve bunun sonucunda da affetmenin gerçekleşmesi, başarılı olunması sağlanmaktadır.

Affetmede, sürecin sonunda incinen kişi ve suçlu kişi, yaşanan olumsuz olayla ilgili beraber bir değerlendirme yapmakta ve anlamaya varmaktadırlar (Hargrave, 1994a, 1994b).

2.2.2.5. Aile İlişkileri İçinde Empati, Alçakgönüllülük ve Affetmenin İfadelenirilmesi Modeli: Affetme modelini, bireysel yaşantılardan daha çok ilişkiler temeline oturtan Worthington (1998) affetmenin ortaya çıkması için öncelikle fiziksel, etik ve psikolojik sınırların aşılmasına neden olan bir olay yaşanması gerektiğini vurgulamıştır. Aile içerisinde bulunan eşler veya çocuklar arasında gerçekleşen etkileşimlerde sınırların aşılması, aile ve evlilik bütünlüğüne zarar vermekte, bunun sonucunda da bireyler kaçınma ya da saldırma tepkileri göstererek kendilerini korumaya çalışmaktadırlar. Bu tarz etkileşimlerde bireyin kaçınma ya da saldırma tepkilerinden herhangi birini tercih etmesi ise o ilişkiye değer vermediğini göstermektedir. İlişkide ortaya çıkan olumsuz olay sonrasında kaçınma davranışında bulunmak sorunu çözme isteğinin bulunmadığının, saldırgan şekilde tepki vermek ise intikam isteğinin göstergesi sayılmaktadır.

Affetmeye ilişkin söz konusu modelde empati, alçakgönüllülük ve affetmenin ifade edilmesi olmak üzere üç ana yapı bulunmaktadır. İlk olarak empati, bu modelin temel yapısını oluşturmaktadır. Suçlu kişiye empati göstermeksizin, affetmenin gerçekleşmesi mümkün değildir. Affetme sürecinin ilk adımı olan empati, süreç için her ne kadar önemli olsa da tek başına yeterli değildir. Yaşanan olumsuz olay karşısında incinen bir birey, suçlu kişiye karşı empati gösterse bile onu hala suçlu ve haksız olarak algılayabilir (Worthington, 1998).

Alçakgönüllülük ise, incinen bireyin, insan olarak kendisinin de kimi zaman hatalar yapabildiğini ve bu durumun tüm insanlar için geçerli olduğunu anlamasına yardımcı olmaktadır. Modelin üçüncü ana yapısı ise affetmenin ifadelendirilmesidir. Yaşanan olumsuz olay karşısında incinen kişi duygusal anlamda suçlu kişiyi affettiğini hissetse bile, bunu ifade etmesi affetme duygusunun güçlenmesini sağlamaktadır. Affetmeyi ifade etmek ise ağlamak, suçlu olan kişi ile olan ilişkiyi düzenlemeye çalışmak ya da herhangi birine affettiğini söylemek şeklinde olabilmektedir (Worthington, 1998).

2.2.2.6. Affetmenin Sosyal, Psikolojik Belirleyicileri Modeli: McCullough ve diğerleri (1998) affetmeyle ilgili güdüsel olarak ele aldıkları bir model sunmuşlardır. Bu model, güdüsel sisteme karşılık gelen incime ve öfke duygularını içermektedir. Öfke, olumsuz olay karşısında bireyin suçlu olan kişiden intikam almak ve onun zarar görmesini istemesinden kaynaklanmaktadır. Bu duyguya denk gelen güdü, intikam almaktır. İncinme ise, bireyin olumsuz olan durumu algılayarak kaçınma davranışı sergilemesi anlamına gelmektedir. Bu duyguya denk gelen güdü ise suçlu olan bireyden kaçınma güdüsüdür. Bu iki güdüsel sistem, affetme davranışının karşısında yer almaktadır.

Bunlara beraber, McCullough ve diğeri (1998)'na göre affetmenin dört tane belirleyicisi bulunmaktadır. Bunlar 1- sosyal-bilişsel belirleyiciler, 2- suça ilişkin belirleyiciler, 3- ilişkiye dair belirleyiciler ve 4- kişilikle ilgili olan belirleyicilerdir.

Bu modele göre affetme sürecinin en önemli belirleyicisi suçu işleyen kişiye ve söz konusu suça ilişkin duygu ve düşünceleri içeren sosyal bilişsel değişkenlerdir. Bu belirleyiciler ise suçu işleyen kişiye karşı gelişen empati, suçla ilgili ruminatif düşünceler ve yüklemelerdir.

İşlenen suça ilişkin belirleyiciler ise suçun ciddiyeti, suçlu olan kişinin özür dileyip dilememesi ve affedilmek istemeyip istememesidir. Affetmeye yönelik ilişkisel belirleyiciler ise suçlu ve mağdur arasındaki ilişkinin niteliği, her iki tarafın birbirlerine olan yakınlığı ve bağları ve aralarındaki ilişkiden aldıkları doyumdur. Son olarak affetmenin kişisel belirleyicileri ise uyumlu olma, intikam almaya yönelik eğilim ve öfkeyle başa çıkma gibi özellikleri içermektedir. Bu gibi kişilik özellikleri kişinin mağdur konumuna geldiğinde affedici davranıp davranmayacağı üzerinde etkili olmaktadır (McCullough vd, 1998).

2.2.2.7. Bütünleştirilmiş Affetme Modeli: Herhangi bir olay ortaya çıktığında insanlar genel olarak yaşanan olayın doğası ve bu olay karşısında nasıl davranacaklarına ilişkin bir karar vermek durumunda kalırlar. Olaya ilişkin bu değerlendirmeler olumlu, olumsuz, nötr veya belirsiz olarak değerlendirilebilir. Affetmeye yönelik bütünleştirilmiş modelde sadece olumsuz olarak değerlendirilen durumlarla ilgilenilmiştir (Scobie ve Scobie, 1998).

Bu modelde, yaşanan zarar verici olay önemsizden başlayarak bir kurbanı neden olabilecek nitelikte şiddetliye kadar varan dört düzeyde gerçekleşmektedir. İlk düzeydeki olaylar özür-otomatik olarak adlandırılmıştır. Bu olaylar bir diğeri kişinin alanına yanlışlıkla girilmesi olarak değerlendirilir. Bu tarz olaylara yanlışlıkla birine çarpmak, bir içeceği yanlışlıkla dökmek olarak örneklendirilebilir. Bu tarz durumlarda yanlışlığı yapan kişi özür diler ve karşı taraf da kendisine sunulan özrü otomatik olarak kabul eder. Bu tarz durumlarda iki kişi arasındaki ilişkide bir bozulma söz konusu değildir ve yaşanan olay kişiye içsel ya da dışsal olarak herhangi bir zarar vermez.

Modelde sunulan olumsuz olayın ikinci düzeyi ise özür-bağımlıdır. Bu düzeyde iki tarafın daha fazla etkileşime girmeleri gerekmektedir. Bu tarz durumlara örnek olarak birbirine çarpma durumunda kişinin elindekileri yere düşürmesi verilebilir. Bu düzeyde mağdurun, olumsuz yaşantıya neden olan kişinin sebep olduğu durum, niyeti ve olayın sonuçları üzerinde bir değerlendirme yaparak nasıl davranacağına ilişkin değerlendirme yapmasını gerektirmektedir. Mağdur olan kişi yaşanan olayı bir kaza olarak algılayorsa özrü kabul etmekte ancak olayı kasten yapılmış olarak algılayorsa özrü kabul etmemektedir. Ve bu şekilde mağdur ve suçlu kişi arasındaki çatışma bir üst seviyeye taşınmaktadır. Bu düzeyde mağdur olan kişinin,

kendisine sunulan özrü kabul hakkındaki kararı, özrü samimi algılamasına ve yaşanan olayın daha önceden yaşanmasına göre değişebilmektedir.

Üçüncü düzey affetme ise, mağdur ve suçlu arasında çatışmaların ve ayrışmaların olduğu ilişkileri kapsamaktadır. Bu düzeyde yaşanan olumsuz olay çok daha ciddidir ve bireyi psikolojik anlamda zayıflatmaktadır. Mağdur olan birey öz değerine yapılan duruma karşı kendini savunmak zorundadır.

Dördüncü düzey affetmede ise üçüncü düzeyden yaşanan olumsuz olayın psikolojik zararının daha şiddetli olması ile ayrılmaktadır. Bu düzeyde yaşanan olumsuz olay mağdurun kendisine olan bakışını değiştirmekte ve benlik saygısına zarar vermektedir. Burada birey psikolojik anlamda daha ciddi sorunlar yaşamakta ve tedaviye ihtiyaç duyabilmektedir.

Bu modelde affetmenin gerçekleşmesinde en önemli faktör, suçlu olan kişinin niyetinin ne olduğudur. İlk iki düzeyde kasıtsız davranışlar söz konusu olduğu için daha kolay affetme gerçekleşirken, mağdur kişiye karşı kasıtın olduğu üçüncü ve dördüncü düzey affetmede niyet daha da ön plana çıkmaktadır.

Modele ilişkin bir diğer önemli faktör ise zamandır. İlk düzeyde yaşanan durum kısa bir zamanda olup bittiği için çabuk unutulabilmektedir. İkinci düzeyde mağdurun gördüğü zararın şiddeti bir nebze arttığı için mağdur özrü kabul etmese de zaman olumsuz duyguların azalmasında etkilidir. Ancak son iki düzeyde olumsuz duyguların azalması daha fazla zamanı gerektirmektedir.

Scobie ve Scobie (1998)'ye göre mağdur olan kişinin zarar veren bireye karşı gösterebileceği bir takım tepki stratejileri mevcuttur. Bu tepkiler inkar etme, olayın yeniden yorumlanması, benlik kavramının yeniden değerlendirilmesi, cezalandırma arayışı, intikama yönelim, sahte affetme ve affetmedir. Verilebilecek tepkilerden ilk üç tepki stratejisi pasif olarak kabul edilmektedir. Bu tepkilerin hiçbiri olayın ve çatışmaların gerçekten çözümlenmesine ve mağdurun hissettiklerinin dinmesine neden olmamaktadır. Çatışma ve problemlerin sağlıklı bir şekilde çözüme kavuşması ve iyileşme sadece affetme ile ortaya çıkmaktadır.

Benzer şekilde Scobie ve Scobie (1998), suçlu kişinin de mağdur kişiye karşı nasıl bir tepkide bulunacağını karar vermek durumunda olduğunu belirtmişlerdir. Suçlu kişinin verebileceği tepkiler inkar, olayı tekrar değerlendirme, benliği tekrar yorumlama, özür dileme ve mağdur tarafından affedilmeyi isteme şeklindedir. Bunlardan ilk üçü, mağdur kişinin affetmeyi değerlendirme isteğini olumsuz etkilemektedir.

2.2.3. Affetmenin Gelişimi: Affetme kavramının bilişsel anlamda gelişimi hakkında ilk açıklamaları yapan Piaget'e göre affetme kavram olarak adalet ile ters düşmekte ve genel olarak bir karşılıklılıktan daha fazlasını içermektedir. Affetme, diğerlerine sana nasıl davranılmasını istiyorsan o şekilde davran anlayışındaki gibi ideal bir karşılıklılık anlayışını gerektirmektedir. Affetme anlayışının tam olarak kazanılması, affetmenin sonsuz karşılıklılık gösteren bir davranış olması halinde ortaya çıkmaktadır. Bu sonsuz karşılıklılık kavramı, geçmişte affedilmiş olmak ve gelecekte de affedilen olabilmesi için kişinin affetme davranışını göstermesini ifade eden karmaşık bir kavramdır. Kavramın karışık olması sebebiyle Piaget affetme davranışının son çocukluktan önce anlaşılamayacağını belirtmektedir (Mullet ve Girard, 2001).

Enright ve diğerleri ise Kohlberg'in ahlaki akıl yürütmenin gelişimi modeline dayanarak, affetme davranışı ile ilgili akıl yürütmenin gelişimsel modelini sunmuşlardır. Altı evreden oluşan modelde her bir evre Kohlberg'in ahlaki gelişim modelindeki bir evreye denk düşmektedir. Bu evreler, 1- intikamcı affetme, 2- telafi edici affetme, 3- beklentisel affetme, 4- yasal beklentisel affetme, 5- sosyal harmoni olarak affetme ve 6- aşk olarak affetmedir (Enright ve H.D.S.G., 1991).

İntikamcı affetme evresindeki birey, ilk olarak suçlu olan kişiyi cezalandırmaya ve onun da benzer bir acıyı yaşamasına odaklanmakta, affetme davranışı ancak suçlu kişinin benzer bir acıyı yaşamasından sonra gerçekleşmektedir. Telafi edici affetmede, suçlu olan kişinin affedilmesi için ilk olarak yaptığı hatayı telafi etmesi gerekmektedir. Beklentisel affetme evresinde, mağdur kişinin odak noktası çevreden gelen tepkilerdir, kişi başkaları istediği veya beklediği için affetme davranışını göstermektedir. Yasal beklentisel affetmede benzer şekilde kişi affetme davranışını toplum beklentilerinden ya da inancının etkisinden dolayı göstermektedir. Sosyal harmoni olarak affetme, affetme davranışının gerçekleşmesi sonucunda elde edilecek bir koşulu içermektedir. Aşk olarak affetme ise koşulsuz bir şekilde affetme davranışının gösterilmesi söz konusudur. Burada mağdur olan kişi suçluyu sadece insan olduğu için affetmekte ve bunun için de herhangi bir özür, telafi edici hareket olması gerekmemektedir (Denham vd, 2005; Enright ve H.D.S.G., 1991; Mullet ve Girard, 2001).

Trainer (1981) ise yaptığı çalışmalarda üç karakteristik affetme şeklinin olduğunu ortaya koymuştur. Bunlardan ilki, rol beklentisi nedeniyle affetmedir. Burada kişi içsel olarak suçlu kişiyi affetmese bile davranışsal olarak affettiğini göstermektedir. Mağdur olan kişi affettiğini ifade etse de öfke, kaygı veya korku gibi duygular varlığını sürdürmektedir. İkincisi ise çıkarıcı affetmedir, burada ise zorlanma sonucu affetme davranışı ortaya çıkmaktadır. Mağdur olan kişi açık bir şekilde affettiğini ifade etse dahi düşmanlık ve kendisinden bir lütuf

olduğuna dair duygular beraberinde olmaktadır. İçsel affetmede, suçlu olan kişinin affedilen durumunda olması nedeniyle, mağdur olan kişinin üstünlüğünü sonlandırması söz konusudur. Mağdurun hissettiği kızgınlık, iyi niyet ve yardımseverlikle yer değiştirir ve affetmenin davranışsal eylemleri açık bir şekilde gösterilir. Bu durumda mağdur olan kişi aktif ve samimi olmakla beraber duygularını bastırmamaktadır (aktaran Park ve Enright, 1997).

Trainer'in ortaya koyduğu bu model, Park ve Enright (1997)'a göre gelişimsel özellikler göstermektedir. Örneğin, içsel anlamda affetme duygusal ve davranışsal unsurları bir arada bulundururken, rol beklentisi sebebiyle affetme ve çıkarıcı affetme, bireyin kendi içinde çatışma yaşamasına neden olmaktadır. Park ve Enright (1997), affetmeye ilişkin anlayışın gelişimini şu şekilde yapılandırmışlardır:

- İntikamcı affetme
  - Stratejiler: İncinen birey, suçlu kişiden intikam almaya yönelir ve saldırganlık düşünülür
  - Belirtiler: Söz ya da davranışlarla affedildiği gösterilse dahi, içsel anlamda düşmanlık devam eder ve açık bir şekilde ifade edilebilir
    - Koşullar: Affetme gerçekleşmeden önce, fiziksel ya da psikolojik intikam veya telafi gerçekleşmelidir
- Dışsal Affetme
  - Stratejiler: Mağdur kişinin öfkesi sürerken pasif başa çıkma stratejilerini kullanmaya devam eder
    - Belirtiler: Affedildiğine dair dışsal belirtiler devam etse de yaşanan içsel hayal kırıklığı farkında olunsa dahi bastırılır
      - Koşullar: Affetmenin gerçek anlamda ortaya çıkması için bireyin içerisinde bulunduğu gruplardan affetmesi yönünde baskı görmesi yeterlidir
- İçsel Affetme
  - Stratejiler: Mağdur birey, diğerlerini aktif şekilde anlamaya ve onları motive eden unsurları anlamaya çalışır, aynı zamanda gerek kendisi gerekse de diğerleri gözünden olayları yorumlamaya çalışır
    - Belirtiler: Affetme, temel anlamda içsel olarak rahatlama ve uzlaşma ortaya çıkaran iyilik ilkesinin bir etkisidir
    - Koşullar: Affetme, iyilik ve sevgi ilkesinden ortaya çıkarak koşulsuz şekilde meydana gelir

Burada görüldüğü gibi affetme sürecinde gelişimsel anlamda ilerleme, insanların affetme hakkında akıl yürütmesini, affetmenin dışsal ve içsel anlamda belirtilerini ve affetmenin hangi koşullar altında gerçekleştiğini kapsamaktadır. Bununla beraber, affetmeye ilişkin gelişimsel ilerlemede, somut düşünmeden soyut düşünceye ve affetmeye ilişkin dışsal göstergelerden içsel göstergelere doğru bir hareket vardır. Bu gelişimsel ilerlemede, bilişsel anlamda esneklik kazanımı da artmaktadır. İlk başlarda dış dünyanın etkisi ile bir zorunluluk olarak görülen affetme, gelişimin ilerlemesi ile beraber bireyin içsel ilkeleri sonucu ortaya çıkmaktadır (Park ve Enright, 1997).

2.2.4. Affetmede Kişilik Özellikleri: Affetmeyi ele alan araştırmacılar, affetme olgusunu bir davranış veya bir kişilik özelliği olarak değerlendirmişlerdir. Örneğin Berry ve diğerleri (2001), affedici kişilik özelliğini zamana ve olaylara göre değişim göstermeyen, herhangi bir zarar verici olayı affetme eğilimi göstermek olarak tanımlamışlardır. Affetmeye yönelik araştırmaların artması ile beraber bazı insanların affetme davranışını neden daha kolay sergilediklerini ve bazı insanlar için bunun neden zor olduğunu merak etmişlerdir (Taysi, 2007).

Affedici davranış ve kişilik özelliklerini ele alan çalışmalar genellikle affetmeyi Beş Faktör Kişilik Modeli ile beraber ele almışlardır. Bu çalışmalara göre nörotizm puanları yüksek olan bireylerin affedicilik düzeylerinin düşük; uyumluluk puanları yüksek olan bireylerin ise affedicilik eğilimlerinin yüksek olduğu bulunmuştur (Berry vd, 2001; Brose vd, 2005; Brown, 2003; Ross vd, 2004; Walker ve Gorsuch, 2002). McCullough ve diğerleri (2001) ise affedicilik eğiliminin tersi olan intikamcılığın, nevrotik olma ile pozitif, uyumlu olma ile de negatif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Bununla beraber, nevrotik savunma tarzlarını kullanan kişilerin, affetme eğilimlerinin de düşük olduğu görülmüştür (Maltby ve Day, 2004).

Affetme eğilimi ile dışadönüklük arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmalarda ise tutarsız sonuçlar elde edilmiştir. Bazı çalışmalarda affetme eğilimi ile dışadönüklüğün pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuşken (Berry vd, 2005; Brose vd, 2005; Maltby vd, 2001; Ross vd, 2004) bazı çalışmalarda da söz konusu iki değişken arasında ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir (Brown, 2003; Walker ve Gorsuch, 2002). Dışadönüklük gibi vicdan sahibi olma ve affedicilik eğilimi gösterme arasında da tutarsız sonuçlar elde edilmiştir. Bazı çalışmalarda affedicilik eğilimi ile vicdan sahibi olma arasında herhangi bir ilişki tespit edilmemişken (Brose ve diğerleri, 2005; Brown, 2003; Ross vd, 2004; Walker ve Gorsuch, 2002), bazı çalışmalarda da affedicilik eğilimi ile vicdan sahibi olma arasında pozitif yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir (Berry vd, 2005).

Yaşanan olumsuz bir olay sonrası affetme davranışı gösterilmesi ya da bireyin affedilmeyi istemesi durumlarında patolojik durumların varlığı da söz konusu olabilmektedir

(Akhtar, 2002). Örneğin, intikam arayışları kronik olan ve baş edemedikleri bir öfke yaşayan bireylerde affetmede yetersizlik görülebilmektedir. Çok çabuk affetme davranışının gösterilmesi ise kişinin kızgınlığını sağlıklı ve olması gerektiği gibi yaşayamaması durumlarında ortaya çıkabilmektedir. Aşırı affedici olma durumu, mazoşist bireylerde görülebilenken, sahte affetme davranışında ise birey yaşadığı olumsuz duyguların üstesinden gelememesi durumu vardır. Bilinçdışında kötü olduğu duygusunu bastırmaya çalışan kimselerde diğerleri tarafından affedilmeyi aşırı isteme gözlemlenmektedir. Diğerleri tarafından affedildiklerini kabullenemeyen kişiler, devamlı şekilde suçluluk duygusu yaşamaktadırlar. Yaptıkları hatalar karşısında affedilmeyi istemeyen kişiler ise genellikle pişmanlık duymayan ve empati yoksunu olan sosyopat ve narsisistler olmaktadır (Akhtar, 2002).

Affetmeyi etkilediği düşünülen bir başka kişilik özelliği ise dindarlıktır. Yapılan çalışmalarda, affetme eğilimi ve dindar olma arasında ilişki olabileceği görülmektedir (Brose vd, 2005; Edwards vd, 2002; Konstam vd, 2003; Lawler-Roe ve Piferi, 2006). Bununla beraber McCullough ve Worthington (1999), bu iki değişken arasında sanıldığı kadar güçlü bir ilişki bulunmadığını belirtmişlerdir. Onlara göre dindarlık özelliği yüksek olan kimseler affedici olmayı dini anlamda değerli olduğu için önemli bulsalar dahi, herhangi bir sorunla karşılaştıklarında affedicilik özellikleri daha az dindar olan kimselerden farklılık göstermemektedir.

Affedicilik eğilimi ve kişilik özelliklerini ele alan çalışmalarda narsisizm (Brown, 2004), ruminasyon (Barber vd, 2005), sürekli öfke (Berry vd, 2001; 2005; Brown, 2003), benlik saygısı (Asıcı, 2013) ve öz-duyarlık (Asıcı, 2013) gibi değişkenlerin affedicilik eğilimi ile ilişkili olduğu ortaya konmuştur.

2.2.5. Affetmeyi Kolaylaştıran ve Zorlaştıran Etmenler: Affetme ile ilgili yapılan araştırmalarda bazı unsurların affetme davranışını kolaylaştırdığı bazılarının ise zorlaştırdığı üzerinde durulmuştur. Affetme davranışının ortaya çıkmasını kolaylaştıran faktörlerden birisi suçlu olan kişinin özür dilemesidir. Özür dilemek, suçlu olan kişinin yaptıkları karşısında pişman olması, hatasını kabul etmesi ve neden olduğu durumun sorumluluğunu alması anlamına gelmektedir. Suçlu olan kişi tarafından özür dilenmesi, mağdur olan kişinin haklılığını ortaya koymaktadır. Bununla beraber suçlu kişinin özür dilemesi sayesinde, mağdur olan kişi yaşanan olayı daha az tehditkar olarak algılamakta ve öç alma isteği azalarak affetme isteği görülebilmektedir (Eaton vd, 2007).

Empati, affetmeyi kolaylaştıran bir başka unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Mağdur olan kişinin, yaşanan olumsuz olayı suçlu kişi tarafından görmesi, onun hissettiklerini anlaması

affediciliği kolaylaştırmaktadır. Genel anlamda empati, affetmeye ilişkin modellerde önemli bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır (Berry vd, 2005; Konstam vd, 2001; Konstam vd, 2003; McCullough, 2001). Yapılan araştırmalarda da suçlu kişiyi affetme ve empati arasında pozitif yönde bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır (Macaskill vd, 2002; Toussaint ve Webb, 2005). Bununla beraber empati, özür dilemenin affedici davranışı hızlandırmasında da aracı bir rol oynamaktadır. Suçlu olan kişinin mağdurdan özür dilediği durumlarda, mağdurun suçlu olan kişiyle empati kurması, affetme davranışının ortaya çıkmasını hızlandırmaktadır (McCullough, 2001).

Ruminasyon ise affetmeyi zorlaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Berry ve diğerleri (2005), affetmeyi engelleyen veya zorlaştıran tutum ve davranışların, yaşanan olumsuz olayla ilgili olumsuz ruminasyonlardan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Sadece ruminatif düşüncelerin varlığı bile affedici davranışın ortaya çıkmasını zorlaştırmaktadır. Bununla beraber ruminatif düşüncelerin bastırılmaya çalışılması intikam alma isteğini ve kaçınmayı arttırmaktadır (McCullough, 2000). İntikam almaya yönelik tutumlar genel olarak yaşanan olumsuz olayla ilgili tekrarlayıcı bir şekilde düşünmekten kaynaklanmaktadır. Ruminasyon, intikam almaya meyilli bireylerin yaşadıkları olumsuz durumu eşitlemek veya suçlu olan kişiye bir ders vermek adına olay hakkında sürekli ve tekrarlayıcı şekilde düşünmelerini gerektirmektedir (McCullough vd, 2001).

Affetmenin nasıl ortaya çıktığını daha iyi anlamak adına, suçlunun, mağdurun ve çevrelerindeki üçüncü kişilerin affetmeye ilişkin inançlarının öğrenilmesi de önemli bir iç görüş sağlayacaktır (Kearns ve Fincham, 2004; Zechmeister ve Romero, 2002). Affetme sürecinde mağdurun önüne çıkan engeller, affetmeye yüklediği anlamla çoğunlukla ilişkilidir (Raj ve Wiltermuth, 2016).

Yaşanan olumsuz bir olayın ardından mağdur olan kişi genelde suçlu kişiye karşı kendi duygularını (Fehr ve Gelfold, 2012) olduğu kadar suçlu olan kişinin davranışının altında yatan motivasyonu da anlamlandırma sürecine girer (Weick, 1995). Bu nedenle suçlu olan kişiye karşı daha olumsuz duygu ve düşünceleri olan mağdurlar, affetmeyi genel anlamda daha az istemektedirler (Skarlicki vd, 1999).

Affetmeyi etkileyen kişilik özelliklerini inceleyen çalışmalarda ise affetme ile uyumluluk, duygusal anlamda denge sahibi olma ve dindarlık ile pozitif yönde ilişkiler, narsisizm ile negatif yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır (McCullough, 2001). Narsisist bireyler, kendine hayran olma, diğerlerinden üstün olma duygusu ve kişilerarası ilişkilerde sömürücü bir tutuma sahip olmak gibi özelliklere sahiptirler. Diğerlerinden gelen olumsuz geribildirim ve saldırılara karşı daha agresif bir şekilde tepki verdikleri aynı zamanda günlük hayatta daha çok

kişilerarası problem yaşadıkları da tespit edilmiştir (McCullough vd, 2003). Bu nedenle narsisistik kişilik özellikleri, affetmeyi zorlaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Worthington (1998), affetmeyi etkileyen faktörleri detaylı bir şekilde ele almıştır. Affetmeyi etkileyen faktörleri altı alt balık şeklinde ele almış ve şu şekilde sıralanmıştır:

- Doğal Durumlarda Affetmeyle İlgili Koşullar:
  - Kişilik: duyuşsal uyarımlara karşı hassaslık/ duyarlılık
  - Etmenler: ruminasyon, narsizm, kendini izleme, sürekli kaygı, sürekli korku, içe kapanıklık ve utanç eğilimi
- Affetmenin Gelişmesinde Yardımcı Olan Özellikler:
  - Alçak gönüllülük, kişilerarası güven, minnettarlık, empati yeteneği, açıklık, uyumlu olma
- İlişkinin Geçmişinde Görülen Değişkenler:
  - Yakınlık (mecburiyet, sorumluluk, normlara itaat, düşkünlük, bağımlılık, ilişkinin devam etmesini istemek)
  - İlişkiye adanma, teslim olma, bağımlılık
  - İlişkiyle ilgili inançlar, ilişkinin kutsallaştırılması, yakın bir ilişkiye fedakarlık yapma isteği, ilişkiden memnuniyet, ilişkiye yapılan yatırımlar
  - İlişkinin, olay olmadan önceki süresi
  - Sevginin düzeyi
  - Geçmişte yaşanan kırıcı olaylar ve nasıl çözüldüğü
  - Kırıcı olayların üstesinden gelmede tecrübeye dayanan beceri repertuarı (aile-arkadaş- önceki ilişkilerden öğrenilenler)
  - Kırgınlığın üstesinden gelme konusundaki bilgiler (tv-kitap-öğretmen-terapistlerden öğrenilenler)
- Yaşanan Olumsuz Olayın Özellikleri:
  - Yaşanan kırgınlık, acı ve travmanın düzeyi
  - Kırgınlığın öznel ve nesnel doğası
  - Olayın kasıtlı olup olmaması
  - Kırgınlıkların sayısı
  - İnciticiliğın algılanan düzeyi
- Olumsuz Olay Sonrasında Yaşananlar:
  - Kırgınlığın üzerinden geçen zaman
  - Suçlu kişinin duruşu (gerekçesi, özür dilemesi, itiraf etmesi, pişmanlık)

- Sözel olarak özür dilenmesi
- Kırıcı amacı olmadığının sözel ifadesi
- Uzlaşmaya yönelik girişimlerin fark edilmesi
- Başka kırgınlıkların fark edilmesi
- Karşılıklı kırgınlıkların oluşması
- İlişkinin kötüye gitme düzeyi (eleştirme, aşağılama, savunma...)
- Affetme girişimleri (başarılı- başarısız olma)
- Olaydan sonra güven oluşturacak davranışların artması
- Empatiyle İlişkili Psikolojik Süreç
  - Benlik duygusuna diğer kişinin dahil edilmesi
  - Benzerlik
  - “Biz” olma duygusu
  - Paylaşılan deneyimler
  - Yakınlık derecesi
  - Alçakgönüllülük

2.2.6. Affetme ve Sağlık: Sağlık alanında çalışan birçok uzman, öfkeyi sürdürmenin gerek psikolojik gerekse de fiziksel sağlık üzerindeki etkileri konusunda yıllardır insanları uyarmışlar ve onları, kendilerine zarar veren olumsuz duygulardan arınma konusunda cesaretlendirmişlerdir. İnsanlara zarar veren bu olumsuz düşünceler ve sürekli öfke nevroz, paranoya, tansiyon, suçluluk hisleri, fiziksel rahatsızlıklar, utanç, dargınlık ve acı olarak karşımıza çıkmaktadır (Patton, 1985, aktaran Çoklar, 2014).

Affetme üzerine yapılan çalışmalarda, affetme düzeyi ve ruh sağlığı arasındaki ilişki birçok kez ele alınmıştır. Yapılan bu çalışmalarda depresyon (Brown, 2003), stres (Berry ve Worthington, 2001), öfke (Berry ve Worthington, 2001; Rye vd, 2001) ve kaygı (Subkoviak vd, 1995) ile affetme düzeyi arasında negatif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir. Enright ve diğerleri (1992), affetmenin, bireyin olumsuz ve acı verici duygularını bırakmasına yardım etmesi nedeniyle psikolojik stresin, öfkenin, acının ve kaygının azalmasını sağladığını belirtmişlerdir. Bununla beraber affetmenin, fiziksel sağlık üzerinde de olumlu bir etkisi bulunmaktadır (Witvlet vd, 2001).

McCullough ve Worthington (1994) çalışmalarında affetmenin yararlarına dikkat çekmişler ve affetmenin, olumsuz duyguların azalması, psikolojik iyi olmanın sağlanması, kişisel gücün oluşması, bozulan ilişkilerde uzlaşma ve kronik ağrı ve kardiyovasküler problemlerin azalması ile ilişkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Korrenans ve diğerleri (2003)

affedilen kişinin özellikle eş gibi yakın bir kişinin olmasının, psikolojik iyi olma ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır.

Affetme, ilişkiler üzerinde büyük bir pozitif etkiye sahiptir. Kırılmalıkların onarımını ve negatif duyguların azaltılmasını sağlayarak, uyumun artmasına yardımcı olmaktadır (McCullough, 2000). Affetme, kırılmış kişi ve suçlu arasındaki ilişkinin onarılmasına yardım eder ve bu şekilde affeden kişinin diğer ilişkilerine de yansiyabilir (Arata, 2002). Eğer birey, aileden birini affedebilirse, diğerlerini affetmede daha güçlü ve donanımlı bir hale gelebilir.

Sağlığın iyileşmesi, affetmenin potansiyel faydalarından biridir. Thoresen ve diğerleri (2000)'e göre suçluluk duygusunu, depresyonu, düşmanlığı, suçlamayı ve olumsuz duyguların azaltılmasına yardımcı olması nedeniyle affetmenin genel sağlık ve iyi olma üzerinde olumlu bir etkisi vardır. Bağışıklık sistemini güçlendirmesi, kalp atış hızını ve kan basıncını düşürmesi nedeniyle genel sağlık için faydalı olduğu düşünülmektedir. (Nathaniel vd, 2008)

Affetmenin sağlık üzerindeki etkisi, yapılan birçok farklı çalışmada benzer sonuçların elde edilmesi ile ortaya net bir şekilde konmuştur. Hem mizaç özelliği olarak (Brown, 2003) hem de duruma özgü olarak affetmenin (Freedman ve Enright, 1996) daha düşük düzeyde depresyon (Brown, 2003; Freedman ve Enright, 1996; Maltby vd, 2001) ve kaygı (McCullough vd, 2000) ile ilişkili olduğu bulunmuştur.

2.3. İntikam

İntikam kavramı insan ilişkilerinde kaçınılmaz olan çatışmaların olası bir sonucu olarak karşımıza çıkan durumlardan bir tanesidir. Sözlüklerde, hata yaptığı düşünülen kişiye zarar vermek adına yapılması düşünülen ve pek çok zaman yapılan eylemlerin genel ismi olarak tanımlanan kavram, 'öç' kavramı ile eşanlamlı şekilde kullanılmaktadır.

Alanyazında birçok tanımı yapılan intikam Stuckless ve Goranson (1992) tarafından bireyin uğradığını düşündüğü adaletsizlik karşısında suçlu kişiye zarar veren bir cezanın uygulanması şeklinde tanımlamışlardır. Aquino ve Bradfield (1999), ise karşılaşılan haksız davranışa bireyin gösterdiği bir tepki olarak ele almıştır. Şener (2013), kavramı, öfke ile beraber olan bir tür ödeşme şeklinde tanımlamıştır. Elster (1990), kavramı evrensel olarak nitelendirip bireyin acı çekmesi üzerine diğerlerine de acı verme amacıyla gerçekleştirdiği bir eylem olarak değerlendirmiştir. Nayir (2016), bireyin kendisine karşı yapılan olumsuz davranış karşısında suçlu kişinin de eşdeğer yaşantılar geçirmesini istemek olarak değerlendirmiştir. Axerold (1984), uğranılan haksızlığa yoğun bir şekilde verilen tepki olarak tanımlamış ve kavramın karşılıklılık unsuruna değinmiştir. Amegashie ve Runkel (2012) intikamı insanlarda ortak bulunan bir özellik olarak tanımlamıştır.

Grobbink, Derksen ve Marle (2015), intikam ile ilgili yaptıkları kapsamlı çalışmalarında alanyazın taraması yaparak kavramın teorik ve ampirik olarak nasıl ele alındığını incelemiştir. Teorik çalışmalarda Horney (1948), nevrotik kindarlığı, tepkisel bir olgu olarak değerlendirmiştir. Agnew (1992), suçu ve hatayı genel gerilim teorisi kapsamında ele almışlardır. Biess vd (1997) ise örgütlerde görülen intikam düşüncelerini ve davranışlarını anlama ve açıklama çerçevesinde incelemiştir. Frijda (1993, 2008), eşitsizliği, özsaygıyı ve benlik algısını restore etmek adına duyulan gerçekçi ve adaptif bir istek olarak görmüştür. Van Stokkom (2003), intikam davranışının ahlaki tarafını ve adalet ile ilişkisini değerlendirirken Knoll (2010), intikam psikolojisini ve ona ilişkin fantezileri ele almıştır

Grobbink ve diğerleri (2015), intikamı bir takip durumu olarak ele alırlar. Onlara göre intikam belirli bir gerginlikten sonra ortaya çıkar, bilişsel ve içe dönük doğasından dolayı kişinin içsel bir sürecidir ancak bu sürecin sonunda tepki bireyin kendisine veya suçlu kişiye karşı verilebilir.

İntikam davranışı, karşı bir tepki oluşturması açısından kişisel anlamda bir risk taşımaktadır. Suça maruz kalmış bir kişi suçlu kişiden gelecek başka saldırıları önlemek adına onu cezalandırmak istemektedir (Yoshimura, 2007).

Grobbink ve diğerleri (2015), intikamın kendi içerisinde patolojik olmadığını, fakat bunun kişinin baş etme stiline ve kişiliğine göre değiştiğini öne sürmüşlerdir. Bununla beraber, intikamın belirli bir olaydan sonra meydana gelen içsel bir süreç olduğunu ve zaman içerisinde geliştiğini belirtmişlerdir. Bu anlamda, intikam davranışı üzerinde ruminasyonun önemli bir etkisinin olduğu düşünülmektedir. Çünkü intikama ilişkin düşünce ve motivasyon ancak olumsuz olay hakkında bir süre ruminatif şekilde düşünme sonucu meydana gelmektedir (Bradfield ve Aquino, 1999; Stuckless ve Goranson, 1992).

İntikam, adaletsiz bir davranışa karşı gösterilen bir tepkidir, amacı ise bir anlamda ödeşmek ve suçlu kişinin hak ettiğini almasını sağlamaktır (Gollwitzer ve Denzler, 2009). Araştırmacılar intikam veya zarar verici eylemleri anlamaya çalışırken üç önemli soru çerçevesinde incelemiştir. Bu sorular, insanlar neden intikam almak ister, bunu nasıl ifade ederler ve intikam eylemi gerçekleştikten sonra ne olur şeklindedir (Yoshimura, 2007). Neden intikam arayışına girdikleri sorulduğunda insanlar genellikle incinen duygularını onarmak cevabını vermişlerdir (Bies ve Tripp, 1995; Boon vd, 2009).

Agnew (1992), genel gerilim teorisinde, olumsuz olaylar veya haksızlığa uğrama durumunda bireyin öfke, hayal kırıklığı veya gücenme gibi olumsuz duygulara kapılacağını ve bu duyguların sonucunda da bir takım düzeltici davranışlara yönelebileceğini bildirmektedir. Saldırganlık, uyuşturucu kullanımı gibi kendine ya da intikam gibi diğerlerine zarar veren

birtakım davranışların, bu gerilimi azaltmak için kullanılabileceğini belirtmiştir. Bies ve diğerleri (1997) ise benzer bir teori ortaya atarak yaşanan kötü olay sonrası insanların ruminasyon eğilimi göstereceğini ve bu şekilde suçlu kişinin sorumluluğunu belirleyeceklerini belirtmişlerdir. Heider (1958) ise yüklemeye teorisinde olumsuz durumlar için suçlamanın içsel ya da dışsal yüklemelerle olabileceğini anlatmıştır. Bu şekilde agresif tepkiler kişinin kendisine zarar verecek şekilde de gerçekleşebilir (Bloom, 2001; Horowitz, 2007).

Misilleme ve intikam, bazı kaynaklarda birbirinin yerine kullanılsa da farklı kavramlardır. Vos (2003), misillemeyi, intikamın düzenlenmiş hali olarak değerlendirmiştir. Yaşanan olumsuz olay karşısında verilen tepkinin şekli önemli olmakla beraber bağlamı ve getirdiği kişisel tatmin önemlidir. Stuckless ve Goranson (1992), misillemenin düşmanı vazgeçirme amacı taşıdığını ve ona karşı verilen hızlı ve akılcı bir tepki olduğunu belirtmişlerdir. İntikamı ise mağdur olan kişinin rahatsız edici ve acı veren duygularından kurtulma çabası olarak ele alırlar. Aynı zamanda intikam misillemeden farklı olarak içseldir ve olay hakkında ruminatif düşünceleri gerektirdiğinden daha uzun süreli bir eylemdir.

İntikam genel olarak, saldırganlık, öfke ve nefret duyguları ile yakından ilişkilidir. Bununla beraber, yaşanan haksızlıktan sonra ortaya çıkan öfke duygusunun giderilmesi, bozulan psikolojik dengenin yeniden oluşturulmasında etkili değildir.

Van Stokkom (2003)'a göre, öfkeden kaynaklı intikam ile nefretten kaynaklı intikamın birbirinden ayrılması gerekmektedir. Öfke sebepli intikam dışı yöneliktir ve yapılan hataya karşı bir orantılılık barındırmaktadır. Ancak nefret kaynaklı intikamda daha obsesif ve içe dönük özellikler bulunmaktadır. Nefret eden kişiler karşısındakilere empati duymazlar ve obsesif özellikleri nedeniyle de incinebilir olduklarını hissetmezler.

Psikanalitik bakış açısı, haz duygusunun kaybı ile savunmasızlık ve boşluk duygularının bastırılması arasındaki ilişkiyi bahsetmektedir. Horney (1948), "Kindarlığın Değeri" adlı çalışmasında, öfkeli duruma orantılı şekilde ortaya çıkan rasyonel öfkeden kaynaklı kindarlık ile kompulsif şekilde ortaya çıkan ve bir karakter özelliği olabilen nörotizmden kaynaklı kindarlığı birbirinden ayırmıştır. Horney, intikam kavramını, herhangi bir neden ya da mantık olmaksızın başkalarını küçük düşürme, hayal kırıklığına uğratma veya istismar etme dürtüleriyle ortaya çıkan bir yaşam biçimi olarak ele almıştır (aktaran Grobbink vd, 2014).

Beck (2002), her türlü şiddetin bilişsel kaynağını açıklarken, kendimizi veya ait olduğumuz grubu tehdit edilmiş hissederken, kendi içsel algımızı iyi, çatışma içerisinde olduğumuz kişileri ise kötü olarak değerlendirme eğilimimiz olduğunu vurgulamıştır. Böyle durumlarda kendimizi diğerleri tarafından kurban edilmiş kişiler olarak algılama eğilimi gösteririz. Ve maruz kaldığımızı düşündüğümüz kötülük için intikam arayışına girebiliriz.

Genel olarak saldırganlığın amacı, suçlu kişiyi kurban konumuna getirmektir. Ayrıca Beck (2002), aşırı genelleme ya hep ya hiç tarzı düşünme veya sınırlı bakış açısı gibi bilişsel çarpıtmaların, diğerine ilişkin tehlikeli imajın pekiştirilmesinde rol oynadığını belirtmiştir.

Bies ve diğerleri (1997), intikam sürecinin, beklentilerin ihlal edilmesi, yükümlülük ve öfke aşamalarını içerdiğini belirtmişlerdir. İlk olarak normların ihlal edilmesi veya kişilerarası suiistimal davranışlarının görülmesi gibi bir tetikleyici olay meydana gelir, sonraki aşamada mağdur olan kişi ruminasyon göstererek karşısındaki kişiyi bu durumdan sorumlu tutup tutmayacağına karar verir ve son olarak intikam arayışına girer.

Özellikle yurt dışında yapılan çalışmalarda intikamın tatlı, haz veren ve intikam alan bireyi tatmin eden tarafı ile ele alınmaktadır. İntikam ile ilgili araştırmacıların bir kısmı bireyi iyi hissettirdiğini savunurken (De Quervain vd, 2004; Funk vd, 2014; Gollwitzer vd, 2011) bir kısmı da bireyin intikamla beraber normalde hissedebileceğinden daha kötü hissedeceğini savunmuşlardır (Carlsmith vd, 2008; Lambert vd, 2014). Bununla beraber intikam almanın duygusal olarak tatmin edici olduğunu iddia eden çalışmalar da vardır (Barber vd, 2005). Yapılan beyin görüntüleme çalışmalarında da intikam almayı hayal etmenin, beynin ödül merkezini uyardığı görülmüştür (De Quervain vd, 2004; Witvliet vd, 2008).

Frijda (2008), intikam olgusunu benzer bir yönden ele alarak, toplumun bu isteği kınamaması ve reddetmemesi gerektiğini belirterek, intikam almanın birçok faydasından bahsetmiştir. İntikamdan elde edilecek faydaları ise gelecekte olabilecek olası saldırıların engellenmesi, bir düzen oluşturulması, sahip olunan gücün eksilmesi veya kaybedilmesi durumunun telafi edilmesi, kaybedilen gururun yeniden elde edilmesi, utanç ve acı duygularından kurtulmaya yardımcı olması şeklinde sıralamıştır. Fiziksel uyarılmayı, kaygıyı ve bir amaç peşinden koşmayı gerektiren bir dürtü olarak değerlendirdiği intikam alma isteğini çok güçlü duyguların sonucu oluştuğunu belirtmiştir.

İntikamın özellikle işyerlerinde ortaya çıktığında, yapıcı ve prososyal olabileceğinden bahseden araştırmacılar da vardır (Bies vd, 1997; Bies ve Tripp, 1996). Örneğin Bies ve diğerleri (1997), intikam ihtimalinin, üst kademelerde bulunan kişilerin orantısız şekilde güç kullanma ihtimallerini ortadan kaldırdığını belirtmişlerdir. Aynı zamanda intikam davranışının, bireyin zarar gören statüsünü düzeltmesine ve iş performansını arttırmasına yardımcı olabileceğini vurgulamışlardır.

Söz konusu kısıtlı yararlarına rağmen, intikam genel olarak mağdura, suçluya ve ikisi arasındaki ilişkiye zarar veren bir durum olarak ele alınmaktadır (Cloke, 1993). İntikam olgusuna sıkça fiziksel ve ruhsal anlamda sağlığı tehdit eden bastırılmış öfke eşlik ettiği için kötü bir üne sahiptir (Fitzgibbons, 1986, aktaran Bradfield ve Aquino, 1999). İntikam davranışı,

istenen sonuca nadiren ulaşması sebebiyle de olumsuz olarak algılanmaktadır (Power, 1994), bununla beraber her ne kadar mağdur olan kişiyi memnun etse de suçlu olan birey için onur kırıcı ve küçük düşürücüdür (Murphy ve Hampton, 1988). Son olarak karşılıklı şekilde intikama yönelmek, çatışmaların çözülmesi adına cesaret kırıcıdır çünkü bu şekilde çatışma artacak ve durum karşılıklı bir şekilde intikam alma durumuna gelecektir (Kim ve Smith, 1993).

Kişinin benlik algısına ve sosyal duruşuna tehdit olarak algılanabilecek olaylara duygusal anlamda ilk başta öfke ve dargınlık daha sonrasında ise hoşnutsuzluk ve reddetme ile tepki vermektedir. Bu duygusal tepkiler, kişinin benlik saygısının düşmesine neden olarak durumu değerlendirmesini ve sonuç olarak bir baş etme stratejisi geliştirmesini gerektirir. Kişi, haksızlığa uğradığında ve mağdur konumuna düştüğünde, olumsuz deneyimleriyle baş etmek adına yeni yollar arar. Bu açıdan bakıldığında, affetme ve intikam davranışları, algılanan haksızlık karşısında birer baş etme stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Vecchio, 1995).

Bu iki yapı sadece konsept olarak değil aynı zamanda bilişsel, duygusal ve davranışsal anlamda da farklı süreçleri gerektirmektedir (Enright vd, 1992). İntikam almaya yönelen kişi, öfke ve dargınlık duygularına sadık kalırken, affetmeye yönelen kişi intikam aramaya neden olabilecek olumsuz duygularından kendini kurtarmaya çalışmaktadır (Cloke, 1993). İntikam almanın tam tersi şekilde affetmede, suçlu olan kişiden neden olduğu haksız durumu telafi etmesi beklenmemektedir (Al-Mabuk vd, 1995). Affetme ve intikam arasındaki bu doğal fark, herhangi birinin baş etme stratejisi olarak seçilmesi durumunda alternatif strateji olarak bir diğerinin düşünülmesini imkansız kılmaktadır. Sonuç olarak bir kişi intikamla ilgili ne kadar düşünür ve intikam almayı ne kadar isterse, affetme ihtimali o kadar azdır (Bradfield ve Aquino, 1999).

Herhangi bir intikam eylemi, daha önce yapılan bir haksızlığa karşı haklı bir şekilde yapılan ödeme olarak görülebilir ve bu anlamda intikam, bir tatmin duygusu sağlayabilir (Fehr ve Gächter, 2002; Skitka ve Wisneski, 2012).

Gollwitzer ve diğerleri (2011), intikam davranışını gösteren kişinin, suçlu kişi neden cezalandırıldığını veya cezalandırılabileceğini bilmesi durumunda yaptığı eylemden haz duyduğunu ortaya koymuşlardır. Bu durum da intikamın hedonik haz tarafını ortaya koymaktadır. İntikamı tatmin edici unsur, suçlu kişiye bir mesaj iletilerek cezalandırılmayı hak edecek ne yaptığını anlamasını sağlamaktır (French, 2001). Bu anlama hipotezine göre suçlu kişi daha önce yaptığı bir hata nedeniyle intikama maruz kaldığını anlaması durumunda ancak intikamın tatmin edici bir yanı olmaktadır (Miller, 2001; Vidmar, 2001). Gollwitzer ve Denzel (2009) da benzer şekilde araştırmalarında intikam konusunda asıl tatmini sunan unsurun çekilen

acıların eşitlenmesinden daha çok suçlu kişinin intikam davranışına neden maruz kaldığını anlamasının olduğunu savunmuştur.

Araştırmacılar, intikamın düşmancıl tarafını kabul ederken, orijinal suçla, nitelik ve nicelik olarak orantılı olması gerektiğini ortaya koymaktadırlar. Orantılı olma kavramı intikam konusunda ana unsur hatta bir norm olarak kabul edilmektedir (Bies ve Tripp, 1996; McLean Parks, 1997; Tripp ve Bies, 1997). İntikam, gerçek suça hem nitelik hem de nicelik olarak uygun olmalıdır. (Crombag vd, 2003; Tripp vd, 2002). Eğer intikam suçla orantılı ise eşitlik sağlanacak (Skarlicki ve Folger, 1997) ve bu şekilde tekrar denge sağlanmış olacaktır. Frijda (1994), burada dengelenmesi gerekenin suçlu ve mağdurun yaşadığı acı olduğunu savunmuştur.

Araştırmacılar intikamın sosyal ve kişisel amaçlarına da değinmişlerdir. Horney (1948), intikam davranışının, suçlu kişiyi küçük düşürmek, yıldırım ve ona karşı üstünlüğü göstermek amacıyla yapıldığını savunmuştur. Walster ve diğerleri (1978) ise kişilerarası ilişkilerde intikamın, adaletin veya eşitliğin yeniden sağlanması amacıyla gerçekleştirildiğini öne sürmüştür. Evrimsel sosyal psikologlar ise intikamın gelecekte olabilecek saldırıların engellenmesi amacıyla güdüldüğünü belirtmişlerdir (Pinker, 1997). McCullough ve diğerleri (2001) ise ödeşmek, ahlaki bir ders vermek ve kişinin öz değerini yeniden kazanması amacıyla olduğunu savunmuşlardır.

Ödeşmek, anlık bir haz verse de (Chester ve DeWall, 2016; Gollwitzer vd, 2011), ruhsal ve fiziksel sağlık üzerindeki etkileri her zaman bu kadar pozitif değildir. (Eadeh ve diğerleri, 2017; Schumann ve Ross, 2010; Ysseldyk vd, 2007). İntikama karşı eğilimin olması, daha zayıf bir psikolojik sağlık ile ilişkilidir (Cardozo vd, 2003; McCullough vd, 2001). İntikamcı olma ve bunun ifade edilmesi, psikolojik sağlığın olumsuz etkilenmesine, post – travmatik stres belirtilerinin artmasına sebep olmaktadır (Cardozo vd, 2003).

Araştırmacılar birçok duygunun intikamla ilişkili olduğunu önermişlerdir. Örneğin Frida(1994), başarılı bir intikamın zafer ve haz duygularıyla sonuçlanacağını belirtmiştir. Bu bakış açısı Baumeister ve diğerleri (1995)'in intikam alan kişilerle yapılan röportajlarda karşılarındaki kişide suçluluk duygusu oluşturduktan sonra kendilerini daha iyi hissettiklerini belirten çalışmalarında da belirgin şekilde ortaya çıkmıştır.

Bununla beraber günlük yaşamın bir parçası olarak intikam, benlik saygısının devamı veya yas sürecinin bir parçası olarak koruyucu bir yapı olarak da karşımıza çıkabilmektedir. Gabriel ve Monaco (1994) bu durumu uyumlu intikam (adaptive revenge) olarak tanımlamıştır. Bu durumda intikam yıkıcı değildir, kabule ve yeniden tanımlamaya olanak sağlar ayrıca ilerlemeyi ve ego tutarlılığını teşvik eder. Karşı tarafa ciddi zarar vermek ise uyumsuz intikam (maladaptive revenge) olarak tanımlanır (Gagbriel ve Monaco, 1994). Draijer (2000), intikamın

bu patolojik formunu, borderline veya narsistik kişilik bozukluğu gibi bir hastalığın bir parçası olarak değerlendirir. Bu tarz durumlarda erken dönem gelişimde yaşanan travmalar, düşmanlıklar ve reddedilmeler önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

İntikam eğilimi, nevrozizm ve narsizmle ilişkilidir (Brown, 2004; McCullough vd, 2001). Her şeye rağmen intikam koruyucu etkisi olan normal bir olgudur. İntikama ilişkin düşünceler, kayba, boşluğa veya benlik imajını onarmaya yönelik bastırılmış duyguların kılık değiştirmiş hali ise belige uyumludur. Carlsmith ve diğerlerine göre (2008) insanlar daha iyi hissetme beklentisiyle intikama yönelirler ancak gerçekte daha kötü hissederler ve ruminasyon gösterirler.

Crombag ve diğerleri (2003), çoğu insanın intikama yönelmediğini fakat çoğunlukla intikam ile ilgili duygu, düşünce ve hayal kurduklarını belirtmişlerdir. Bazı insanlar suçlu kişi ile uzlaşma sağlarken bazıları da akışa bırakırlar. Aynı zamanda, intikam alan bazı kişilerin, intikam almayan kişilere göre, belli bir süre geçtikten sonra daha intikamcı duygularla savaştıklarını belirtmişlerdir.

İntikam almaya ilişkin temel etkenlere bakıldığında ise Güner (2018) yaptığı kapsamlı çalışmada alanyazında, çıkar, tutkular, normlar, öfke, düşmanlık ve nefret gibi unsurların ele alındığını belirtmiştir. Alanyazında intikam davranışına neden olabilecek unsurlar sayılırken bu ve benzer soyut kavramların yanında maddi hasar, görevi kötüye kullanma (Uniacke, 2000), hakaret uğrama, saldırıya uğrama ve aldatılma (McCullough ve Witvliet, 2002) gibi daha somut kavramlar da neden olarak ele alınmıştır.

Bireyi intikam almaya yönelten nedenlere yönelik alanyazında farklı fikirler mevcuttur. Benliğin zarar gördüğü durumlarda yani bireyin kendi kişiliği ve sosyal rollerine ilişkin fikirleri sarsıldığında bu zararı telafi etmek ve bu algıyı daha olumluya çevirmek adına intikam davranışına yönelebilir (Nasr-Bechwati ve Morrin,2007). Yine adaletle ilişkin fikirler yani adaletin sarsılması ve sonucunda yeniden sağlanması intikam alma yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılabilir (Kim ve Smith, 1993). Ancak Seltzer (2014), intikam ve adalet kavramlarının arasındaki farka dikkat çekerek intikamın süreç, adaletin ise sonuç olduğunu, intikam almanın duygusal bir karar olduğunu ancak adaletin daha akılcı bir tutum olduğunu, intikamın daha bencil ancak adaletin biz odaklı olduğunu belirtmiştir.

Bireyin kendisine yapılan olumsuz davranıştan sonra farklı açılardan güç kaybına uğradığı düşüncesinin de intikam düşüncesine neden olabileceği düşünülmektedir (Devau, 2015). Bununla beraber taraflar arasında ortaya çıkan çatışma sonucunda eşitliğin bozulması da bireyi intikam almaya yönelten bir diğer neden olarak görülmektedir (Stillwell, Baumeister ve Del Priore, 2008).

İntikamı örgütsel düzeyde ele alan Bies ve Tripp (2009), insanların intikam olgusunu olumsuz olarak değerlendirmesinin nedenlerini profesyonel bir davranış olmaması, diğerlerine zarar verme ihtimali, riskli ve sonuçlarının belirsiz olması, dengesiz bir şekilde zarar vermesi ve durumu çözümsüz bırakması şeklinde sıralamışlardır.

İntikam kavramının davranışsal özellikleri ele alındığında, tahrik edilmiş bir davranış olduğu ve bu tahrikin amaca engel olması, kural ve normların çiğnenmesi, sahip olunan mevki ve gücün aşağı çekilmesi nedeniyle olduğu belirtilmiştir (Bies ve Tripp, 2005). İntikam, öfke duygusunun üzerine temelleniyor gibi görünse de çeşitli sınırların ihlali ve çaresizlik gibi çok yönlü faktörlerden etkilenmektedir (Bies ve Tripp, 2005; Löwenheim-Heimann, 2008). Yine Löwenheim-Heiman (2008)'in belirttiği üzere intikam uzun soluklu bir olgudur, planlanması ve uygulamaya geçirilmesi zaman gerektirir, bununla beraber intikam davranışını gerçekleştiren kişi bunun gerek intikam aldığı kişi gerekse de başkaları tarafından bilinmesini ister (aktaran Şener, 2013).

2.4. Sosyal Zeka

Tarih boyunca insana dair birçok tanımlama ve açıklama yapılmıştır. Yapılan tanımlamaların genelinde ise insanın diğer insanlarla olan ilişkisine ve sosyalliğine vurgu yapılır. Arsito'nun insanın sosyal bir hayvan olduğuna dair sözü bu durumun bir özeti sayılabilir.

İnsanı anlamak, onun eylemlerine, değerlerine veya sözlerine bakmaksızın mümkün değildir. Bu özellikleri ise en çok sosyal ilişkileri içerisinde anlaşılabilir. John Dewey (1919), yılındaki çalışmasında, zekaya ilişkin teorilerin insanları anlamada yanıltıcı olabileceğinden aynı zamanda insan zekasından en iyi şekilde yararlanmamızı engelleyebileceğinden bahsetmiş ve sosyal zeka kavramına vurgu yaparak insanların iş birliğini nasıl geliştirmemiz gerektiğine dair iç görüşlerini dile getirerek kavramdan bahseden ilk kişilerden biri olmuştur (Kauppi vd, 2019). Dewey (1916), zekayı diğerleri ile olan etkileşimler sonucu oluşan ve ortaya çıkan bir unsur olarak tanımlamıştır. Bununla beraber bireyi veya herhangi bir nesneyi, onu çevreleyen unsurlarla olan etkileşim ağından bağımsız bir şekilde tanımlamanın imkansız olduğunu savunarak sosyal zeka kavramının önemini ortaya koymuştur. Fakat kavramın popüler hale gelmesinde önemli etken Thorndike'in 1920'deki makalesi ile olmuştur. Söz konusu makalede Thorndike, herhangi bir zeka teorisi geliştirmemiştir ancak sosyal zeka kavramını, genel zekanın farklı yönlerde de ortaya çıkabileceğini ortaya koymak için kullanmıştır (Landy, 2005).

20. YY'nin ilk yarısında zekanın psikometrik ölçülmesi üzerine odaklanılırken zamanla bu akım yerini zekanın anlaşılması ve doğasının tanımlanmasına bırakmıştır (Kihlstrom ve

Cantor, 2000). Ve sonuç olarak Thorndike'nin (1920), zekanın 3 alt boyutunu tanımlamasına ulaşılmıştır.

Thorndike (1920), makalesinde zekayı, soyut, mekanik ve sosyal olmak üzere üç boyutlu bir şekilde tanımlamıştır. Soyut zeka, kavramları ve fikirleri anlama ve yönetme becerisi, mekanik zeka, nesnelere anlama ve yönetme becerisi ve sosyal zeka ise kadınları, erkekleri, kız çocuklarını ve erkek çocuklarını, yani tüm insanları anlama, onları yönetme ve bu kişilerle olan ilişkilerinde ustaca davranma becerisi olarak tanımlamıştır. Sosyal zekanın bu tanımı hem bilişsel hem de davranışlar boyutları içermektedir. Bu tanımlamadan sonra sosyal zeka kavramı dikkat çemiş ve üzerinde çalışılmaya ve insanın sosyal yönü zeka kavramı üzerinden anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

Thorndike (1920), sosyal zeka tanımlamasına en iyi mekanikçinin, sosyal zeka düzeyinin düşük olması sonucu bir ustabaşı olarak başarısız olabileceğini eklemiştir. Bu anlamda sosyal zeka, zekadan farklı bir yapı olarak tanımlanmış ve özellikle çalışan insanlar için çok önemli olduğuna vurgu yapılmıştır.

Kavramla ilgili 1960'lara kadar teorik yapısını ele alan çalışmalar yapılmıştır. 1965'te Guildford'un kavramı yapısal olarak açıklaması ve test etmesi üzerine sosyal zekayı ele alan çalışmalar daha çok diğer değişkenlerle olan ilişkisini incelemeye yönelik bir hız kazanmıştır.

Araştırmacılar sosyal zekanın genel olarak zeka kavramından ayrı olduğu konusunda hem fikir değillerdir. Spearman (1927) ve Jensen (1998) kavramı, zekanın sosyal durumlara uyarlanmış şekli olarak ele almışlardır. Riggio ve diğerleri (1991) ise çalışmalarında sosyal zeka paunları ile IQ puanları arasında bir fark bulamayarak bilişsel ve sosyal yeteneklerin arasında fark bulunmadığı sonucuna varmışlardır. Benzer şekilde Wechsler (1958) de zekanın sosyal durumlara uyarlanması şeklinde bir tanımlama yaparak sosyal zeka kavramını reddetse de aynı düzeyde IQ seviyesine sahip insanların çevre ile baş edebilme yeteneğine göre farklılaşabileceğini öne sürmüştür. Bununla beraber ortaya konan birçok çalışmada sosyal zekanın, genel zeka kavramından ayrı ve bağımsız bir oluşum olduğunu savunulmuştur (Goleman, 2006; Chen ve Michael, 1993; Hoepfner ve O'Sullivan, 1969). Bu çalışmalar sosyal zekanın 2 alanı olduğunu ve bunların, a) diğer insanların davranışlarını anlamak ve b) diğer insanların davranışlarıyla baş edebilmek olduğunu savunmuşlardır (Kihlstrom ve Cantor, 2000).

Bireyin diğerlerinin duygu, düşünce ve davranışlarını anlama, onlarla uygun bir şekilde etkileşime girme, farklı durumlarda etkili bir şekilde davranabilme yeteneği olarak tanımlayan araştırmacılar da bulunmaktadır (Kihlstrom ve Cantor, 2000; Sternberg, 2002; Thorndike, 1920).

Sosyal zeka ile ilgili diğer tanımlamalara bakıldığında, Moss ve Hunt (1927), sosyal zekayı insanlarla iyi geçinebilme ve anlaşabilme kabiliyeti olarak ele almıştır. Strang (1930), kavramı diğerleriyle anlaşabilme olarak tanımlamış ayrıca bilgi ve fonksiyon şeklinde iki yapısını ele almıştır. Vernon (1933), insanlarla iyi geçinebilme, onlarla olan ilişkilerinde rahat olabilme, sosyal durumlar hakkında bilgi sahibi olma, diğerlerinin birtakım özelliklerini ve içerisinde buldukları durumları kavrama ve onlardan gelen uyarıcılara karşı açık olabilme gibi özelliklere değinmiştir. Wedeck (1947), insanların içerisinde bulunduğu ruhsal durumları anlama ve onları güdüleyen unsurların farkında olma şeklinde bir tanımlamada bulunmuştur. Weschler (1958) ise kavramı genel zekadan ayırmayarak, genel zekanın sosyal ortamlara uyarlanması şeklinde değerlendirmiştir. Walker ve Foley (1973), bireyin diğerleriyle ilgilenmesi, aynı zamanda onların niyetlerini, duygularını, kişiliklerini ve motivasyonlarını anlayabilmesi ve değerlendirebilmesi olarak tanımlamıştır. Marlowe (1986), sosya zekayı yeterlilik olarak ele alıp, sosyal durumlarda kişinin hem kendisinin hem de diğerlerinin duygu, düşünce ve davranışlarını anlaması ve buna göre davranabilmesi şeklinde tanımlamıştır. Gardner (1983), çoklu zeka teorisinde kişilerarası zeka olarak ele aldığı kavramda, bireyin, diğerlerinin güdülerini, ruh halini, motivasyonlarını ve isteklerini anlama ve buna göre davranabilme olarak değerlendirmiştir. Marlowe (1986), kavramı bireyin gerek kendisinin gerekse de diğerlerinin duygu, düşünce ve davranışlarını anlamak ve buna uygun şekilde hareket edebilmek olarak ele almıştır. Kavramın son dönemde özellikle popüler hale gelmesinde önemli bir isim olan Goleman (2006) ise sosyal farkındalık ve sosyal beceri kavramları ile ele alarak sosyal zekayı tanımlamaya çalışmıştır.

Sosyal zeka kavramı ile ilgili yapılan tanımlamalar genel olarak ele alındığında bireyin içerisinde bulunduğu sosyal durumlarda ne olup bittiğinin farkında olması, etkileşimde bulunduğu kişilerin içerisinde buldukları ruh hallerini doğru bir şekilde değerlendirebilmesi, onların isteklerini, arzularını, motivasyonlarını anlaması bununla beraber etkileşim esnasında kendisinin içsel süreçleri ile ilgili de farkındalık sahibi olması, bütün bunları göz önünde bulundurarak diğerleri ile uyum içerisinde kalarak onlarla ilgilenmesi ve iyi geçinebilmesi gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Temelde sosyal zeka kavramı iletişim içerisinde olan bireyin, hem kendini hem de karşısındaki kişiyi anlaması ve farkında olması, iletişim sürecinde de bu farkındalık doğrultusunda uyumlu ve ahenkli ilişkiler ortaya koyabilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Silvera ve diğerleri (2001), sosyal zeka kavramıyla ilgili yapılan çalışmalarda, araştırmacıların karşısına bazı alanlarda problemler çıktığını belirtmişlerdir. Bunlardan ilki kavrama ilişkin net bir tanımlamanın yapılamamış olmasıdır. Araştırmacılar özellikle sosyal

zekanın farklı ve psikolojik olarak yararlı bir yapı olup olmadığını sorgulamıştır. İkincisi sosyal zeka kavramıyla ilgili yapılan tanımlamalarda araştırmacıların tamamen farklı alanlara vurgu yapmasıdır. Örneğin araştırmacıların bazıları kavramın bilişsel boyutuna vurgu yaparken bazıları ise davranışsal boyutuna vurgu yapmıştır. Üçüncü problem kavramın çok yönlü bir yapıya sahip olması ve araştırmacıların kavrama ilişkin çok farklı alt boyutlar tanımlamış olmasıdır.

Sosyal zeka kavramı ile ilgili yapılan farklı tanımlamalarda, benzer noktalara vurgu yapılırsa da konu ilgili çalışan araştırmacılar, kavramı çok boyutlu bir yapı olarak ele almış ve farklı noktalara vurgu yapmıştır.

Orlic (1978), 1- karşıdaki kişinin içsel dünyasını anlama, 2-diğerleriyle ilgilenmek ve iletişim kurabilmek, 3- sosyal hayatla ilgili normlara hakim olmak, 4- komplike sosyal durumlara hakim olabilme ve bu durumları idare edebilme ve 5- diğerlerini idare eder şekilde sosyal becerileri kullanabilme şeklinde beş boyut belirlemiştir (aktaran Kosmitzki ve John, 1993).

Marlowe (1986) ise oluşturduğu sosyal zeka modelinde beş alan tanımlamıştır. Bunlar 1- prososyal tutum, başkalarına olumlu yönde bir ilgi göstermek, 2- sosyal performans becerileri, diğerleriyle uygun bir şekilde etkileşim içinde olmak, 3- empati yeteneği, diğerlerinin içerisinde buldukları durumları ve duyguları anlama, 4- duygusal ifade, kişinin içerisinde bulunduğu duygu durumunu karşı tarafa aktarabilmesi ve 5- güven, kişinin sosyal ortamlardaki rahatlığı olarak tanımlanmıştır.

Sosyal zekanın yedi farklı boyutunun olduğunu savunan Komitzki ve John (1993), bu boyutları, 1- diğerlerinin ruhsal durumun fark etme, 2- ilişki kurma konusunda yetenek, 3- sosyal olma ve hayat hakkında bilgi sahibi olmak, 4- komplike durumlarda algı ve duyarlı olabilme, 5- diğerleriyle sosyal becerileri ile geçinebilmek, 6- durumları başkaları gözünden görebilmek ve 7- sosyal anlamda uyumlu olmak şeklinde belirlemişlerdir.

Silberman (2000) ise 1- diğerlerini anlama, 2- kendini açık bir şekilde ifade edebilme, 3- atılgan olma, 4- geri bildirim almak ve vermek konusunda beceri, 5- diğerlerini etkileme, ikna ve motive etme konusunda beceri, 6- karmaşık konuları yaratıcı bir şekilde çözme, 7- iş birliği yapmak ve 8- karmaşa anlarında uyum içerisinde olabilme şeklinde sekiz boyuttan bahsetmiştir.

Lazear (2000) ise 1- sözlü ve sözsüz iletişim becerisi, 2- karşıdaki kişinin ruhsal durumunu anlama, 3- iş birliğine açık olma, 4- karşıdaki kişinin söylediklerine odaklanabilme, 5- empati ve 6- sinerji yaratma olarak altı boyuttan bahsetmiştir.

Bu çalışmada sosyal zeka düzeyini ölçmek amacıyla kullanılan Tromso Sosyal Zeka Ölçeği'ni oluşturan Silvera ve diğerleri (2001), çalışmalarında kavramın üç alt boyutunun bulunduğunu tespit etmişlerdir. Bu alt boyutlar, sosyal farkındalık, sosyal beceri ve sosyal bilgi sürecidir. Sosyal farkındalık, bireyin bir ortama girdiğinde oranın dinamiklerini far ederek buna uygun şekilde davranabilmesi becerisidir. Bu düzeyi yüksek olan kişiler nerde nasıl davranacaklarını bilirler ve yeni bir ortama kolaylıkla uyum sağlayabilmektedirler. Sosyal beceri alt boyutu ise, bir anlamda sosyal zekanın davranışa dönüşmüş halidir. Sosyal beceri anlamında yetkin kişiler, inşalarla iyi geçinirler, diğerleri üzerinde olumlu bir etki bırakırlar ve herhangi türden bir ilişkide söz konusu olan başlatma, sürdürme, bitirme, karşı tarafı etkin bir şekilde dinleme veya girişken olmakla ilişkilidir. Kavrama ilişkin ortaya attıkları son boyut ise sosyal bilgi sürecidir. Bu boyutta kişinin iletişim sürecinde ortaya çıkan sözlü veya sözsüz mesajları algılaması, karşıdaki kişinin demek istediğini, duygularını ve dileklerini anlaması, kendi davranışlarının karşı taraf üzerindeki etkisini anlaması ve diğerlerinin verecekleri olası tepkileri anlayabilmesini kapsamaktadır (Doğan ve Çetin, 2009; Silvera vd, 2001).

Sosyal zeka alanında çalışan araştırmacıların belirledikleri boyutlar bir arada ele alındığında Buzan (2002)'in ortaya koyduğu gibi sekiz unsur ön plana çıkmaktadır. Bunlar, 1- insanları anlamak ve tanımak, 2- onları dikkatli bir şekilde dinlemek, 3- doğal ve kolay bir şekilde diğerleriyle iletişim kurmak, 4- diğerlerini etkileyebilmek, 5- özgüvenli olmak, 6- durumları değerlendirmek ve problem çözebilme, 7- ikna yeteneği ve 8- nerde nasıl davranacağını bilmek olarak sıralanabilir.

Son yıllarda sosyal zeka ile ilgili en önde gelen yaklaşım Goleman (2006)'a aittir. Goleman sosyal zeka kavramını dört beceri üzerinden açıklar. Bu becerilerden ilki kişinin kendi ile ilgili farkındalık sahibi olmasının yanı sıra diğerlerinin ruhsal durumları hakkında da bilgi sahibi olmasını ve bütün bu bilgiler dahilinde uyumlu ilişkiler kurabilmesini sağlayan sosyal analizdir. İkinci beceri ise takım çalışması ve liderlik yapabilmeyi olası kılan, bireyin diğerleri üzerinde etki sahibi olmasına yardımcı olan grupları organize edebilme becerisidir. Üçüncü beceri, diğerlerinin ihtiyaçlarını ve durumlarını kavramayı ve onlara uyum içerisinde yaklaşabilmeyi sağlayan kişisel bağlantı kurabilmektir. Dördüncü beceri ise sosyal ortamlarda çıkması muhtemel anlaşmazlık ve çatışmaları, arabuluculuk yaparak çözüme kavuşturma becerisi olan tartışarak çözüm bulmadır.

Son dönemde sosyal zeka hakkında bir model öne süren önemli araştırmacılardan biri de Albrecht (2006)'dir. Albrecht (2006), sosyal zeka'yı bireyin diğerleriyle iyi geçinebilmesi ve kendisiyle iş birliği yapmalarını sağlaması olarak tanımlamıştır. Genel anlamda insan davranışları ele alındığında iki uç noktada toksik veya besleyici olabileceğini belirtmiştir.

Toksik davranışlar kısaca bireyin karşısındaki kişiyi değersiz, kızgın, yetersiz, hayal kırıklığına uğramış ve suçlu hissettiren davranışlardır. Besleyici davranışlar ise bireyin karşısındaki kişiyi değerli, sevilen, saygı duyulan ve takdir edilen kişiler olarak algılamasına neden olan niteliktedir. Ve Albrecht (2006) toksik davranışların sebebini sosyal zeka düzeyinin düşüklüğüne bağlayarak bu kişilerin en büyük problemlerinin anlayış eksikliği olduğunu ve kendileriyle meşgul olmaktan başkaları üzerinde nasıl bir etki bıraktıklarını fark etmediklerini belirtir.

Albrecht (2006), sosyal zeka kavramına ilişkin beş basamaklı bir model öne sürmüştür ve modelin her basamağı konusunda bireyin kendini geliştirebilmesi için önerilerde bulunmuştur. Söz konusu modelin ilk basamağı durum bilincidir. Durum bilinci bir anlamda bireyin sosyal hayattaki radarı anlamına gelmektedir. Bu bir anlamda sosyal ortamlarda dile gelmeyen ancak arka planda sürekli işleyen olayların, algıların veya sosyal kuralların bilgisine sahip olmaktır. Modelin ikinci basamağı duruş'tur. Diğerlerini fiziksel görünüşle, ruh haliyle, tavır ve davranışlarla, sözel olmayan iletişim yollarıyla etkileyebilme becerisidir. Modelin üçüncü basamağı samimi olmaktır. Bu boyut bireyin kendisine veya karşısındakine karşı ne kadar dürüst ve samimi olduğunu ifade etmektedir. Bireyin sahteliğe veya yapmacıklığa dayanarak değil gerçekten olduğu gibi davranabilme yeteneğine vurgu yapmaktadır. Bahsedilen dördüncü boyut açıklıktır. Burada kastedilen, bireyin kendisini, hedeflerini, duygu ve düşüncelerini doğru ve açık bir şekilde ifade edebilme yeteneğidir. Kastedilen şeyin söylenebilmesi, uygun hız ve tonda konuşma yeteneği, dilin özelliklerinin ustaca kullanılabilmesi, anlatılacakların karşısındaki kişinin düzeyine uygun ifade edilebilmesi ve bütün bunlarla beraber etkin dinleme becerisi bu boyutun kapsamındadır. Modelin beşinci ve son boyutu ise empatidir. Bu boyut, diğerlerinin duygularının ne kadar farkında olunduğunun ve onları kabul ederek saygı duyulduğunu kapsamaktadır.

Murata (2008), ortaya koyduğu sosyal zeka modelinde beş unsur ortaya koymuştur. Bunlar, 1- ilksel empati, etkileşim içerisinde olunan kişilerin sözlü olmayan duygusal sinyallerini algılamak, 2- uyum, karşısındaki etkin bir şekilde dinlemek ve ona uyum sağlamak, 3- empati doğruluğu, başkalarının duygu, düşünce ve niyetlerini düzgün bir şekilde anlayabilmek, 4- sosyal biliş, sosyal dünyanın nasıl çalıştığını anlayabilmek, 5- sosyal tesis, sağlıklı etkileşimler kurabilmek adına sosyal farkındalık sahibi olmaktır. Sosyal tesis başlığı altında ise sözel olmayan düzeyde sorunsuz bir şekilde iletişim kurma becerisi anlamına gelen eş zamanlılık, bireyin kendini sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmesi anlamına gelen öz sunum becerisi, sosyal etkileşimlerin sonucunu şekillendirmek anlamına gelen etki ve başkalarının

ihtiyaçlarını önemsemek ve buna göre hareket edebilmek anlamına gelen endişe unsurlarının bulunduğunu belirtmiştir.

Richard (2008), ortaya koyduğu sosyal zeka modelinde temel bileşenler olarak beş tane sosyal beceri tanımlamıştır. Bunlar 1- sosyal etkileşimler sırasında kendini ifade edebilme becerisi, 2- farklı sosyal durumları anlama ve okuyabilme becerisi, 3- sosyal yaşamın temelinde bulunan rollere ve normlara ilişkin bilgi sahibi olma, 4- kişilerarasında ortaya çıkan çatışmaların çözülebilmeye becerisi ve 5- sosyal rol oynama becerisi şeklinde sırlamıştır.

Sosyal zeka düzeyi yüksek olan bireylerin özelliklerini incelemek de bu anlamda önem kazanmaktadır. Sosyal zeka düzeyi yüksek olan kişiler, sosyal anlamdaki amaçlarına ulaşma yeteneğine sahip kişilerdir (Ford ve Tisak, 1989). Aynı zamanda sözel olmayan iletişim unsurlarını da anlamak konusunda yetkin kişilerdir. Sosyal olarak algıları ve sezgileri kuvvetlidir. Bununla beraber esnek davranışlar sergileyerek değişen durumlara daha rahat adapte olabilir ve etraflarındaki kimseleri de bu anlamda etkileyebilirler (Kaukainen vd, 1999). Bu kişiler, diğerlerinin bütünüyle farkında olma özelliklerinin yanı sıra kişisel farklılıklara dikkat etme ve bu farklılıklara göre davranabilme uyumu içerisindedirler. Diğerlerinin durum ve niyetlerini anlamalarının yanında onları etkileme ve yönlendirme becerileri de gelişmiştir (Kızıltepe, 2004).

Sosyal yaşamda ve iş yaşamında bireyin mutlu ve huzurlu olabilmesi açısından son derece önemli bir yapı olarak karşımıza çıkan sosyal zeka hem kişinin kendi içindeki ahengi hem de diğerleri ile olan etkileşimleri kapsayan önemli bir becerisidir (Salovey ve Mayer, 1990). Sosyal zeka kişilerarası ilişkiler temelinde, başkalarının duygularını, düşüncelerini ve davranışlarını anlayabilmek ve bununla beraber belirli bir sosyal ortamda en uygun şekilde hareket edebilmek (Marlowe, 1986; Salovey ve Mayer, 1990; Silvera vd, 2001), sözlü olmayan ip uçlarını okuyabilmek (Barnes ve Sternberg, 1989; Fredakova ve Jelenova, 2004), sosyal ortamlarda kişilerarası görevlerin yerine getirmek (Kaukiainen vd, 1999) gibi durumlarda etkili olmaktadır. Kişinin kendi içinde ise sosyal zeka, kendi düşüncelerini anlamayı ve yorumlayabilmeyi (Marlowe, 1986) aynı zamanda sosyal etkileşimlerde kendini konumlandırabilmeyi ve en uygun şekilde davranabilmeyi (Fredakova ve Jelenova, 2004) sağlamaktadır. Zekanın söz konusu bu alanı, diğer alanlarından üstündür.

Joseph ve Lakshmi (2010), sosyal zekayı, insanların sağlam ilişkiler kurabilmesini, önyargılarına teslim olmamasını, alkol ve uyuşturucu gibi bağımlılıklara yönelmemesini, sağlıklı aileler kurabilmelerini sağlayan önemli bir unsur olarak ele almışlardır. Onlara göre kişi yalnızca yüksek IQ ile hayatta başarılı olamaz, başarı için her zaman sosyal zeka da gereklidir. Sosyal açıdan zeki bireyler topluma değerli katkılarda bulunurlar ve toplumu

yaşamak için daha iyi bir yer haline getirirler. Bununla beraber sosyal zeka düzeyi düşük olan bireyler ise toplumda uyumsuz kişiler olarak tanımlanırlar ve empatiden yoksundurlar. Dünyaya dar gözle bakarlar ve başkalarını umursamazlar. Bu kişilerin aile ilişkileri, kariyerleri ve akran ilişkileri çoğu anlamda başarısızdır.

Rahim (2014) sosyal zekası yüksek olan bireyleri, hayatta karşısına çıkan zorluklarla etkili bir şekilde baş edebilen, başkalarının içerisinde buldukları duygusal durumları anlayabilen ve buna uygun bir şekilde davranabilen, nerde, ne zaman ve ne söyleyeceğini bilen ve karşısındakileri ikna edebilen kişiler olarak tanımlamıştır. Selçuk ve diğerleri (2004) bu kişileri diğerleri ile ilgilenen, grup çalışmaları yapabilen, diğerlerine öğretebilen ve onlardan öğrenebilen kimseler olarak tanımlamışlardır. Aynı zamanda bu kişiler, sosyal ilişkiler kurmaktan hoşlanırlar, zor zamanlarında arkadaşlarının yanında olup onları dinleyebilen ve organizasyon becerisine sahip kişilerdir.

Sosyal zeka düzeyi yüksek olan kişiler, diğerleriyle zaman geçirmekten zevk alan, diğerlerinin de onlarla beraber zaman geçirmekten keyif aldıkları kimselerdir. Çevrelerindeki kişilerle iyi anlaşırırlar, onları dinler, anlamaya çalışır ve yardımcı olmak isterler. Problem çözme becerileri olduğu gibi problemi olan kişilere tavsiye verirler. Liderlik özellikleri ile beraber organizasyon becerileri de gelişmiştir (Saban, 2001; Temiz, 2007).

Buzan (2002) ise sosyal anlamda zeki bireyleri, etkileşimde oldukları kişileri anlamak ve onlarla olan etkileşimlerini devam ettirebilmek için bütün güçlerini kullanan, nasıl arkadaşlık edileceğini ve bu arkadaşlığın nasıl sürdürülebileceğini bilen kimseler olarak ele almıştır. Sosyal zekanın özellikleri ve gerektirdikleri olarak da özgüven sahibi olmak, yaşamda nereye doğru gittiğini bilmek, başkalarına ilgi ve saygı duymak, empati kurabilmek, sosyal ortamlarda ne zaman konuşulması ve ne zaman diğerlerinin dinlenilmesine ilişkin bilgi sahibi olmak ve olumlu tutumlara sahibi olmak gibi özellikleri belirtmiştir.

2.4.1. Sosyal Zeka'nın Gelişimi ve Geliştirilmesi: Sosyal zeka'nın geliştirilmesi veya sağlam bir şekilde temellerinin atılması, birçok diğer unsur gibi bireyin çocukluk dönemine kadar uzanmaktadır. Tek tek bakıldığında sosyal zeka kavramını oluşturan veya kavramın üzerinde etkili olan değişkenler aslında gelişim sürecinde kazanılması gereken beceriler olduğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin ortaya atılan kuramsal çalışmalarda sosyal zeka'nın bileşenleri olarak belirlenen sosyal rol oynama becerisi ve kendini ifade edebilme becerisi (Richard, 2000), empati kurabilmek ve duyguların doğru bir şekilde ifade edilebilmesi (Marlowe, 1986), atılgan olmak (Silberman, 2000), sözlü ve sözsüz iletişim becerisi ve diğerleri ile işbirliği kurabilme yeteneği (Lazear, 2000), özgüven sahibi olmak (Buzan, 2002) gibi unsurlar bireyin çocukluk yaşantılarından itibaren kazanması gereken becerilerdir.

İnsan doğası gereği sosyal bir canlıdır. Bu nedenle çocuğun bu alanda yetkinliklerinin geliştirilmesi akademik başarıyı, ruh sağlığını ve yaşam doyumunu beraberinde getirecektir. Sosyal zekanın geliştirilmesi, bir anlamda çocuğun yaşam zorlukları ile başa çıkma konusunda becerilerinin geliştirilmesini amaçlar (Tandel ve Patel, 2019).

Sosyal zekayı oluşturan temel etmenler olarak kabul edilen söz konusu değişkenler, çocuğun gelişim sürecinde özellikle erken çocukluk döneminde geliştirilmesi gereken özellikler olarak karşımıza çıkmaktadır (Indrawati, 2019).

Savenkov (2019), çocukların sosyal zeka düzeylerinin belirlenmesi ve geliştirilmesi için önerdiği teorik modelde üç boyutlu bir yapıdan bahseder. Bu modelde, 1- çocuğun sosyal zeka düzeyinin bileşenlerinin tanımlanması, 2- okul öncesi dönemdeki çocuğun sosyal zeka düzeyinin ortaya çıktığı ve oluştuğu faaliyetler ve 3- çocuklar ve yetişkinler arasındaki etkileşim yolları bulunmaktadır.

Ortaya atılan bu modelin ilk basamağında çocukların sosyal zeka düzeylerinin temel bileşenleri olarak bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç ölçüt bulunmaktadır. Bilişsel olarak, çocuğun kazanması gereken beceriler aşağıda sıralanmıştır:

- Sosyal Bilgi: diğerleri hakkında özel ve genel anlamda bilgi sahibi olma ve onları anlama
- Sosyal Hafıza: diğerlerine ilişkin yüz ve isimleri hatırlama adına hafıza gelişimi
- Sosyal Sezgi: duyguların ve ruh hallerinin değerlendirilmesi, diğerlerini harekete geçiren güdülerin ve motivasyonların anlaşılması ve bununa beraber sosyal ortamda gelişen bir olayı bağlamı çerçevesinde anlayabilme yeteneği
- Sosyal Tahmin: çocuğun kendi eylemleri için plan oluşturabilmesi, kendi gelişimini izleyebilmesi ve yönlendirebilmesi ve fırsatların değerlendirebilmesi

Sosyal zeka'nın temel bileşenleri olarak belirtilen ikinci unsur duygusal bileşenlerdir. Duygusal olarak kazanılması gereken beceriler şu şekildedir:

- Sosyal Dışavurum: çocuğun kendi duygularını ifade edebilmesi ile beraber diğerlerinin de duygularını anlayabilmesi
- Empati: egosantirik yapının bir anlamda üstesinden gelerek diğerleri açısından yaşanan olayları görebilmek
- Öz Düzenleme Yeteneği: çocuğun kendi duygularını kontrol edebilme becerisi

Üçüncü unsur olarak belirtilen davranışsal bileşenler ise şunlardır:

- Sosyal Algı: karşıdaki kişiyi dinleyebilme becerisi

- Sosyal Etkileşim: diğerleri ile birlikte çalışma ve kolektif etkileşim yeteneği,
- Sosyal Uyum: kendi bakış açısını açıklayabilme ve diğerlerini ikna edebilme becerisi

Çocukluk döneminde sosyal zeka'nın gelişmesinin ikinci boyutu okul öncesi dönemde yapılan faaliyetlerdir. Bu faaliyetler oluşturulan modelde şu şekilde sıralanmıştır:

- Çeşitli oyun etkinlikleri, rol yapma, kurallarla oynayabilme becerilerinin geliştirilmesidir. Genel anlamda amacı, çocuğun kendisine ve başkalarına ilişkin olumlu tutum geliştirebilmesi, yaşanan toplumda genel olarak kabul görmüş sosyal ve ahlaki normların öğretilmesidir.
- İletişimsel aktiviteler, gerek akranlar gerekse de yetişkinlerle olan etkileşimleri içerir. Özgür bir şekilde iletişim kurma, sözlü ve sözsüz iletişim kalıplarını öğrenme gibi amaçlara hizmet eder.
- Bilişsel araştırma faaliyetler, çocukların araştırma davranışlarını teşvik etmeye odaklanır. Çocuklarda duyuşal kültürün geliştirilmesi, olayların veya nesnelere nedenlerine veya ilişkilerine ilişkin bilimsel merakın uyandırılması amaçlanır.
- Çocukların kendi temel ihtiyaçlarını karşılama becerilerinin kazandırılması, gündelik işlere dair yetkinliklerinin geliştirilmesidir. Bu şekilde her bireyin yaşamdaki rolü hakkında fikir sahibi olması hedeflenir.
- Hamur veya doğal malzemelerle tasarımların yaratılması sürecidir. Bu tasarımlar sayesinde çocuk problem çözme becerilerini geliştirir.
- Sanat etkinlikleri, çizim çalışmaları veya modelleme yaparak yaratıcılığın gelişimi ve sanat eserlerini algılaması hedeflenir.
- Müzik etkinlikleri ile müzik aletlerini çalması ve ritim becerilerine hakim olması amaçlanır.
- Güdüsel aktiviteler ile temel hareketlerde beceri kazanılması, motor deneyimlerin gelişmesi ve fiziksel niteliklerinin geliştirilmesi amaçlanır.

Modelin üçüncü boyutunda, çocukların akranları ve yetişkinler ile etkileşim biçimlerinin geliştirilmesi hedeflenir. Bu tarz etkinliklerin ana örgütlenme biçimleri şu yollarla geliştirilir:

- Çocuğun tek başına zaman geçirebilme becerilerinin geliştirilmesi, bağımsız faaliyetler sırasında çocuğun eylemlerinin amaçlarına uygunluğu, öz düzenleme becerilerinin gelişimini destekler. Tek başına faaliyet yapma becerisi tek başına sosyal zeka'nın gelişiminde diğerleri ile olan etkileşimler kadar önemli değildir

ancak bu beceri, genel bilişsel gelişimin önemli bir yordayıcısıdır ve duygusal anlamda sağlığın bir göstergesidir.

- Çocuğun bir yetişkinin rehberliğinde birtakım faaliyetler yapabilmesi becerisi önemlidir. Bu durum çocuğun bir ekibin parçası gibi hissetmesi açısından önemlidir. Bu anlamda bir çocuğun duygusal ve sosyal gelişiminin tek başına değil ancak bir yetişkin desteği ile sağlıklı bir şekilde oluşacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Bir yetişkinin diğerleri ile olan ilişkisi, davranışları ve tepkileri çocuğun standartlarını belirler ve ona sosyal anlamda model olur.
- Yetişkinin rehberliğinin ötesinde çocukla beraber ortak bir iş yapması da sosyal zeka açısından son derece önemlidir. Burada yetişkin bir mentörden daha çok sürecin bir katılımcısıdır. Burada önemli olan beraber yapılan faaliyetin niteliği ya da üretkenliği değil etkileşim sürecinin eğitimsel değeridir.
- Akranlarla beraber yapılan ortak faaliyetler, olumlu anlamda sosyalleşmeyi, kolektif ilişkilerin temellerinin atılmasını, işbirliğinin gelişimini, diğerlerinin veya grubun çıkarları doğrultusunda hareket ederek çocukların gelişimsel benmerkezciliğinin aşılmasını sağlamaktadır.

Tandel ve Patel (2019), çocuklarda sosyal zeka'yı yardımcı olmak için ilk olarak onlara duyguların yönetilmesini öğretmek, ikinci olarak diğerlerine karşı empati geliştirmelerine yardımcı olmak ve üçüncü olarak da saldırmadan duygu ve ihtiyaçlarının öğretmek olduğunu belirtmişlerdir. Ebeveynlere bu amaçlara ulaşabilmek için, uygun davranışların modellenmesi, olumlu ve uygun davranışların güçlendirilmesi, hikayeler ve oyunlar aracılığıyla başkalarının ne düşünebileceği ve hissedebileceğine ilişkin tahminlerde bulunma, iş birliğinin öğretilmesi gibi öneriler sunmuşlardır.

Çocukların sosyal zeka düzeylerinin geliştirilmesi adına ortaya konan bu unsurlar bir arada değerlendirildiğinde, çocuğun yaşamında yer alan ebeveynlerin, birincil bakım verenlerin ve ilk öğretmenlerin ona karşı duyarlı, sevecen ve ilgili olmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Sosyal zeka düzeyinin çocukluktan itibaren gelişiminin yanı sıra yetişkinlikte de bireyin farkındalığı ve göstereceği özel birtakım çabalar sayesinde geliştirilebileceği belirtilmektedir. Örnek olarak Crowne (2009), kavramı hayat boyu öğrenmenin bir parçası olduğunu söyleyerek, sosyal zekanın hem evde hem de iş yerinde geliştirilebileceğini öne sürmüştür ve bazı bireylerin bu becerilerle dünyaya geldiğini ve fakat diğerlerinin de çaba göstererek bu zeka alanında kendilerini geliştirebileceklerini belirtmiştir. Sosyal zeka düzeyinin ilerleyen yaşlarda şu pratiklerle geliştirilebileceğini belirtmiştir:

- Bireyin kendi etkileşimlerinin ve bu etkileşimlerde ortaya çıkan sağlıklı davranışların belirlenmesi,
- Bireyin kendi eylemlerinin sorumluluğunu alması ve gerekirse özür dileyebilmesi,
- Geri bildirim alabilmesi ve buna göre değişiklikler yapabilmesi,
- Olumlu düşünme becerisinin kazanılması,
- Sözlü ve sözsüz iletişim becerilerinin geliştirilebilmesi,
- Etkin dinleme becerisinin kazanılması,
- Bireyin güçlü ve zayıf yönleri hakkında bilgi sahibi olabilmesi (Crowne, 2009).

Albrecht (2006), sosyal anlamda bireylerin daha zeki olup olamayacaklarını ele alarak üç ana unsur üzerinde durmuştur. İlk olarak daha yüksek sosyal zekayı hedeflemiş liderlere ihtiyacımız olduğunu belirtmiştir. Herkesi memnun etmeye çalışmanın ötesinde, gelişmeye ve olumlu yönde ilerlemeye önem veren ve insanın bencil isteklerinden daha çok yüksek değerleri hedefleyerek bireyin ve toplumun gelişmesini öncelik alan liderlerin önemine vurgu yapmıştır. İkinci olarak yeni nesli sosyal zeka ile ilgili unsurlara önem veren, diğerlerini ve alt kültür mensuplarını anlamaya ve iş birliğine teşvik eden şekilde yetiştirmeyi amaçlayan bir eğitim sisteminden bahsetmiştir. Üçüncü ve son olarak da kişilerin ve şirketlerin kazançlarından daha çok toplumun gelişmesini ve ilerlemesini önceleyen bir medya kültürünün oluşması gerekliliğini belirtmiştir.

2.5. Yurtiçinde ve Yurtdışında Yapılan Çalışmalar:

Bu bölümde araştırma kapsamında ele alınan değişkenleri farklı şekillerde ve bağlamlarda bir arada ele alan, yurtiçinde ve yurtdışında yapılmış bazı çalışmalara yer verilmiştir.

2.5.1. Yurtiçinde Yapılan Çalışmalar: Çoklar (2014) da üniversite öğrencilerinin intikam güdülerini ele alan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada kişilik özellikleri, adalete duyarlık ve affetmeye yönelik istekliliğin intikam ile ilişkisine değinilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre intikamın öz-disiplin, uyumluluk ve affetmeye isteklilikle negatif yönde anlamlı, duygusal tutarsızlık ve narsisizm ile de pozitif yönde anlamlı ilişkiye sahip olduğu vurgulanmıştır.

Akın ve diğerlerinin (2012) yaptıkları çalışmada örgütlerde çalışanların affetme eğilimi, intikam niyeti ve ruh sağlıkları arasında ki ilişkiler ile affetme eğiliminin ve intikam niyetinin çalışanların ruh sağlıkları üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Kamu ve özel sektör çalışanları ile yapılan çalışmada affetme ile ruh sağlığı arasında pozitif, intikam ile ruh sağlığı arasında negatif yönlü ilişki ortaya konmuştur. Bununla beraber işçilerin yöneticilere göre

intikam eğilimlerinin daha düşük, ruh sağlığı düzeylerinin ise daha yüksek olduğu ortaya konmuştur.

Aslan ve diğerlerinin (2016) üniversite öğrencileri ile yaptıkları çalışmada narsisistik kişilik özellikleri ile affedicilik arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu çalışmada narsisistik kişiliğin cinsiyete göre değiştiği ve erkeklerin narsisizm puanlarının kadınlara göre anlamlı bir şekilde yüksek olduğu bulunmuştur. Aynı zamanda genel affedicilik düzeyi arttıkça narsisistik kişilik özelliklerin hak iddia etme puanlarının, narsisizm düzeyi arttıkça da affetme puanlarının azaldığı ortaya konmuştur. Yapılan çalışmada genel affedicilik ile narsisizm arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır.

Satıcı (2016), çalışmasında üniversite öğrencilerinin affetme, intikam, sosyal bağlılık ve öznel iyi oluşlarını ele almıştır. Araştırma sonuçlarına göre sosyal bağlılığın; üniversite öğrencilerinin affetmeleri ve öznel iyi oluşları arasında kısmi aracı, intikamları ve öznel iyi oluşları arasında ise tam aracı role sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bununla beraber üniversite öğrencilerinin sosyal bağlılıkları affetme ve intikamın aracılığıyla öznel iyi oluşu yordadığı ortaya çıkmıştır.

Tatarlar ve Çangarlı (2018), çalışmalarında örgütsel yaşamda ortaya çıkan affetme ve intikam olgularını ele almışlardır. Çalışmalarını kamu ve özel sektörde çalışan kişilerle nitel yöntemler kullanarak gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada bireylerin intikam kavramı üzerine oluşan algıları ve bu algı sonucunda bireylerin verdikleri tepkiler incelenmiştir. Bireylerin intikamı nasıl kavramsallaştırdığının yanı sıra, intikam alma güdüsü ile hareket ettikleri durumlar ve bu durumlarda ortaya çıkan davranışların anlaşılması da hedeflenmiştir. Türk iş ortamı çerçevesinde intikam davranışlarının, her zaman olmasa da zaman zaman inanç sistemi ve kültürel değerler ile önlenebildiği ve kişilerin eyleme geçmek yerine hakkın yerini bulmasını bekledikleri ortaya çıkmıştır.

Sezer (2019) yaptığı çalışmada büyüklenmeci ve kırılğan narsisistik kişilik ile affetme arasındaki ilişki ve bu ilişkide bağlanma stillerinin aracı rolünü incelemiştir. Üniversite öğrencileri ile yapılan çalışmada büyüklenmeci ve kırılğan narsisizm ile bağlanma biçimi arasında pozitif anlamlı ilişkiler, güvenli bağlanma ile affetme arasında pozitif anlamlı ilişkiler, kaygılı ve kaçınan bağlanma ile de affetme arasında negatif anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Büyüklenmeci narsisistik kişilik özellikleri ile affetme arasındaki ilişkide güvenli bağlanma ve kaygılı bağlanmanın kısmi aracı rolü oynadıkları ortaya çıkmıştır. Kırılğan narsisistik kişilik özellikleri ile affetme arasındaki ilişkide ise güvenli bağlanma stilinin aracı etkisi görülmemiştir ancak kaygılı bağlanmanın kısmi aracılık rolü olduğu ortaya çıkmıştır.

Yüksel ve diğerlerinin (2020) çalışmasında sosyal zekanın yordayıcıları olarak affedicilik ve benlik saygısı ele alınmış ve sosyal zeka, affedicilik ve benlik saygısının cinsiyete göre değişkenlik göstermediği ortaya konmuştur. Bununla beraber, affedicilik ve benlik saygısı değişkenlerinin sosyal zekanın yordayıcıları olduğu ortaya çıkmıştır.

Muradoğlu ve Karabulut (2020) çalışmalarında liderlerin narsisistik kişilik özellikleri ile girişimcilik düzeyleri arasındaki ilişkide sosyal zekanın aracı rolünü incelemiştir. Araştırma sonuçlarına göre narsisistik kişilik özelliklerinin sosyal zeka üzerinde, sosyal zeka düzeyinin ise girişimcilik üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla beraber narsisistik kişilik özellikleri ile girişimcilik arasındaki ilişkide sosyal zekanın aracılık etkisinin olduğunu bulmuşlardır.

2.5.2. Yurtdışında Yapılan Çalışmalar: Brown (2004) çalışmasında narsisizm, intikam ve affetme değişkenlerini ele almıştır. Araştırma sonuçlarına göre narsisizm düzeyi yüksek olan bireyler arasında affetme düzeyleri düşük olan bireylerin intikam düzeyleri daha yüksek çıkmıştır. Narsisizm düzeyi düşük olan bireylerde ise affetme ve intikam arasında düşük düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak intikam düzeyi en yüksek olan kimselerin, cinsiyet ve benlik saygısından bağımsız olarak affetme düzeylerinin düşük aynı zamanda narsisizm düzeylerinin yüksek olduğu ortaya konmuştur.

Delič, Novak, Kovačić ve Avsec (2011) narsisizm ile kişilerarası ilişkilerde önemli kabul edilen üç psikolojik yapı olan duygusal zeka, sosyal zeka ve empati arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmanın bulguları, yüksek sosyal zekanın narsisistler için karakteristik olduğu fikrini desteklemekte ve narsisistik bireylerinin başkalarının davranışlarını anlama ve öngörme yeteneğine sahip olduklarını göstermektedir. İlk temasta bulunma, başkalarıyla sohbet etmeye başlama, sosyal etkileşimlere katılma ve olumlu ilk izlenimler yaratmadaki başarılarıyla doğrulanabilecek iyi sosyal becerilere sahiptirler. Narsisizmin duygusal zeka ve sosyal zekanın iki yönü olan sosyal beceriler ve sosyal bilgilerin işlenmesi ile olumlu yönde bir ilişkisinin olduğunu ve empatinin duygusal ve bilişsel yönü ile olumsuz ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Fatfouta ve diğerlerinin (2015) yaptıkları çalışmada ise narsisistik hayranlık, narsisistik rekabet ve affetme düzeyinin eksikliği arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma bulgularına göre suçlu kişi için narsisizm ve affedememe arasındaki ilişkide öfke, ruminasyon ve empati aracı rol oynamaktadır. Suç işleyen kişiye karşı gösterilen empati düzeyi hayranlık üzerinde aracılık etkisinin olduğu ortaya konmuştur. Bununla beraber yüksek ruminasyon ve düşük empati düzeyi rekabetle olan ilişkide aracı rol oynamaktadır.

Kauten ve Berry (2016) çalışmalarında ergenlerin narsisizm düzeyleri ve prososyal davranışları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre büyüklenmeci narsisizm ile hem kendine hem de başkasına karlı gösterilen prososyal davranışlar arasında pozitif anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır. Bununla beraber kırılğan narsisizm ile prososyal davranışların herhangi bir çeşidiyle arasında herhangi bir ilişki ortaya çıkmamıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeline, araştırma verileri için ölçek uygulaması yapılan evren ve örnekleme, kullanılan veri toplama araçlarına, verilerin toplanması sürecine ve verilen çözümlenmesi sürecine ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin büyüklenmeci narsistik kişilik özellikleri ile affetme, intikam ve sosyal zeka düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan betimsel bir çalışmadır.

3.2. Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın hedef evreni Türkiye’de bulunan üniversite öğrencileridir. Çalışma evreni ise 2017- 2018 eğitim öğretim yılında Uludağ Üniversitesi merkez yerleşkesinde yer alan fakültelere devam eden kız ve erkek öğrencilerden oluşmaktadır. Bu çerçevede, araştırmanın örneklemini Uludağ Üniversitesi’nin Eğitim, Mühendislik, Fen - Edebiyat ve İktisadi İdari Bilimler fakültelerine bağlı 13 farklı bölüme devam eden öğrenciler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında 1100 gönüllü öğrenciye ulaşılmıştır. Ancak 90 adet veri seti eksik veya yanlış doldurulduğu için analiz dışı tutulmuştur. Örneklem grubuna ilişkin demografik değişkenlerin sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 2.*Örneklem Grubuna İlişkin Demografik Değişkenler*

n=1010		n	%
Yaş	20 yaş ve altı	532	52.7
	20 yaş üstü	478	47.3
Cinsiyet	Kadın	564	55.8
	Erkek	446	44.2
Fakülte	Eğitim	321	31.8
	Mühendislik	228	22.6
	İbf	286	28.3
	Fen/Edb	175	17.3
Bölüm	Pdr	208	20.6
	Böte	37	3.7
	Sınıf Öğr.	76	7.5
	Makine Müh.	152	15
	İşletme	69	6.8
	İnsaat Müh.	76	7.5
	Sosyoloji	99	9.8
	Türk Dil. Edb.	73	7.2
	Ceko	39	3.9
	Ekonomotri	49	4.9
	Maliye	103	10.2
	Kamu Yön.	26	2.6
	Felsefe	3	0.3

Tabloda görüldüğü üzere, örneklem grubunun 564'ü kadın (%55.8) ve 446'sı (%44.2) erkektir. Öğrencilerin 321'i (%31.8) Eğitim, 228'i (%22.6) Mühendislik, 286'sı (%28.3) İktisadi İdari Bilimler ve 175'i (%17.3) Fen Edebiyat fakültesinde eğitim görmektedir.

3.3. Veri Toplama Araçları

3.3.1. Narsisistik Kişilik Envanteri: Raskin ve Hall tarafından 1979 yılında geliştirilen ölçek, ampirik çalışmalar açısından en çok kullanılan ölçek olmuştur. Raskin ve Hall, DSM III davranışsal ölçütlerini kavramsal çerçeve kabul etmişler ve narsisizmi yansıttığını düşündükleri 220 ifadeyi belirlemişlerdir. Seçilen ifadelerle yürütülen araştırmalar kapsamında içsel tutarlılık

analizleri yapılarak 54 maddeden oluşan bir ölçek geliştirmişlerdir. Emmons'un ölçek üzerinde yaptığı çalışmalar, Raskin ve Terry'nin ölçek faktörlerine ilişkin yeniden çalışmalarına neden olmuştur. Madde ve faktör analizleri sonucunda bazı ifadeler mevcut ölçekten çıkarılmış ve 40 soruluk Narsistik Kişilik Envanteri geliştirilmiştir (Atay, 2009).

Colombiya Üniversitesi'nden Dr. Ames ve diğerleri, 2006 yılında Narsistik Kişilik Envanterini 16 soru olarak yeniden düzenlemişlerdir (Ames vd, 2006). Ölçeğin, yirmi ifadeden az olması nedeni ile zaman kayıplarını ve katılımcılardan kaynaklanan hataları minimize ettiği ifade edilmektedir (Ames vd, 2006). Ames ve arkadaşları, öncelikle Narsistik Kişilik Envanterinin, Büyük Beşli Faktörleri ile ilişkisi üzerinden kısa ve uzun formunu karşılaştırmışlardır. Ölçeğin geçerliliğine yönelik olarak yakınsak/ayırt edici geçerliliğini test etmişlerdir. Test-yeniden test güvenilirliği sağlandıktan sonra iki farklı örneklem üzerinde yordayıcı geçerliliği ölçümlenmiştir. Toplam 5 ayrı araştırma ile ölçeğin güvenilirlik ve geçerliliği kanıtlanmıştır. Ölçeğin ortalama iç güvenilirliği 0,67 olarak belirlenmiştir. (Ames vd, 2006).

Ölçeğin Türkçeye uyarlama çalışması 2009 yılında Atay tarafından yapılmıştır. Atay (2009) çalışmasında ölçeğin Cronbach Alfa değerinin 0.652 olarak hesaplamıştır.

3.3.2. Heartland Affetme Ölçeği: Araştırmada öğrencilerin affetme düzeylerini ölçmek amacıyla Thompson ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilen Heartland Affetme Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 1 (beni hiç tanımlamıyor) ve 7 (beni tamamıyla tanımlıyor) olmak üzere 7'li likert tipi ve 18 maddelik bir ölçektir. Ölçeğin kendini, başkalarını ve durumu affetmek üzere üç alt boyutu bulunmaktadır. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği için yapılan çalışmalar sonucunda, test tekrar test katsayısı kendini affetme alt ölçeği için .83, başkasını affetme için .72, durumu affetme alt boyutu için .73 ve toplam puan için .77 olarak hesaplanmıştır. Cronbach α katsayıları da sırasıyla .75, .78, .79 ve toplam puan için .86 olarak rapor edilmiştir.

Heartland Affetme Ölçeğinin, Türk örneklemine uyarlama çalışmaları Bugay ve Demir (2010) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin Türkçe formunun Cronbach α iç tutarlılık katsayısı kendini affetme alt ölçeği için .64, başkalarını affetme alt ölçeği için .79 ve durumu affetmek alt ölçeği için .76 olarak bulunmuştur. Ölçeğin tümü için Cronbach α değeri ise .81 olarak hesaplanmıştır

3.3.3. Suça İlişkin Kişilerarası Motivasyonlar Ölçeği: Suça İlişkin Kişilerarası Motivasyonlar Ölçeği, McCullough, Rachal, Sandage, Worthington, Brown ve Hight (1998) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek oluşturulurken madde havuzunu ilk başta Wade (1989)'in bağışlama ölçeğinden elde etmişlerdir (aktaran Taysi, 2007). Bağışlama ile ilgili birçok faktöre

sahip olan ölçekten, kaçınma ve intikam alt boyutlarının suç ve suçluya ilişkin güdünün farklı yönlerini ele aldığını düşündüklerini belirtmişlerdir (Taysi, 2007). Ölçeğin özgün formu, kaçınma alt boyutu için .86, intikam alt boyutu için ise .90 iç tutarlılığa sahiptir. Ölçek üç hafta arayla yapılan değerlendirmede, kaçınma alt ölçeği için .86 ve intikam alt ölçeği için .79 test tekrar test güvenilirliğine sahiptir.

Ölçeğin Türkçe uyarlaması Taysi (2007) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin tümü için bulunan Cronbach alfa katsayısı (.82) ölçeğin oldukça yüksek bir iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermiştir. Ölçek iki alt faktörü açısından, intikam .81 ve kaçınma ise .77 olmak üzere yüksek Cronbach alfa katsayılarına sahiptir. Ölçeğin alt ölçekleri için yapılan iki-yarım güvenilirlik katsayısı da intikam ve kaçınma alt ölçekleri için sırasıyla .84 ve .76 olarak bulunmuştur.

3.3.4. Tromso Sosyal Zeka Ölçeği: Tromso Sosyal Zeka Ölçeği, Silvera, Martinussen ve Dahl (2001) tarafından oluşturulmuştur. Ölçeğin 3 alt boyutu bulunmaktadır. Bu alt boyutlardan sosyal bilgi süreci alt boyutunun Cronbach Alfa değeri .81, sosyal beceri alt boyutu Cronbach Alfa değeri .86 ve sosyal farkındalık alt boyutu Cronbach Alfa değeri ise .79 olarak bulunmuştur.

Ölçeğin Türkçe uyarlaması Doğan ve Çetin (2009) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada ölçeğin iç tutarlılık kat sayısı .83, test tekrar test .80 ve test yarılama sonucu .75 olarak bulunmuştur. Ayrıca ölçeğin alt boyutları için Cronbach Alfa değerleri, sosyal bilgi süreci alt boyutu için .77, sosyal beceriler alt boyutu için .84 ve sosyal farkındalık alt boyutu için .67 olarak hesaplanmıştır.

3.4. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanmaya başlanmasından önce kullanılacak ölçeklerle ilgili izinler Uludağ Üniversitesi Rektörlüğünden alınmıştır. Verilerin toplanması bizzat araştırmacı tarafından sınıf ortamında ve gruplar şeklinde yapılmıştır. Ölçekler, çalışma grubuna dahil edilen fakültelerde, verilerin toplanmasında yardımcı olmayı kabul eden öğretim üyelerinden randevu alınarak, bu öğretim üyelerinin kendilerinin belirlediği gün ve saatlerde sınıf ortamında toplu bir şekilde uygulanmıştır.

Uygulama yapılmadan önce araştırmacı, sınıfta bulunan öğrencilere kendisini tanıtır, çalışmaya katılmanın zorunlu olmadığı, elde edilen verilerin sadece bu çalışma için ve bilimsel amaçla kullanılacağı, kendilerinden herhangi bir kimlik bilgisi istenmediği ve çalışma için kullanılan veri toplama araçlarına dair üniversite etik kurulundan izin alındığı yönünde açıklamada bulunulmuştur. Ölçeklerin doldurulması yaklaşık olarak 25 - 30 dakika sürmüştür.

Birden fazla ölçeğin kullanıldığı araştırmalarda sürekli aynı ölçeğin son sırada kalması halinde, o ölçeğin geçerliğinin düştüğü öne sürülmektedir (Howitt ve Cramer, 2011). Bu

araştırmada veri toplama aşamasında söz konusu sıraya ait yanlılığa engel olmak ve araştırmının geçerliğini artırmak için karşı dengeleme (counterbalancing) uygulanmıştır. Tüm ölçeklerin sırasının değiştirildiği beş farklı ölçek seti hazırlanmıştır. Bu şekilde karşı dengeleme ile öncelik sonralık etkisinin ortadan kaldırılması sağlanmaya çalışılmıştır.

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin analizi SPSS 23 ve AMOS 22 programları ile yapılmış ve %95 güven düzeyi ile çalışılmıştır. Ölçek puanlarının normal dağılıma uygunluğunun incelenmesi için yapılan bir işlem çarpıklık ve basıklık değerlerinin hesaplanmasıdır. Ölçek puanlarından elde edilen basıklık ve çarpıklık değerlerinin +1 ile -1 arasında olması normal dağılım için yeterli görülmektedir (Groeneveld ve Meeden, 1984; Moors, 1986; Hopkins ve Weeks, 1990; De Carlo, 1997). Buna göre ölçek puanlarının normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir. Analizlerde parametrik yöntemler kullanılmıştır.

Çalışmada test tekniklerinden Pearson korelasyon testi ve bağımsız gruplar t testi kullanılmıştır. Korelasyon testi bağımsız iki nicel değişken arasındaki doğrusal ilişkinin yönü ve kuvvetinin belirlenmesi kullanılan test tekniğidir. Bağımsız gruplar t testi bağımsız iki grubun nicel bir değişken açısından karşılaştırılmasında kullanılan test tekniğidir (Özdamar, 2004).

Çalışmada ölçek puanlarının ilişkisi Pearson korelasyon testi ile, ölçek puanlarının demografik değişkenlere göre farklılık göstermesi ise bağımsız gruplar t ile analiz edilmiştir.

Ayrıca araştırma dahilinde Sosyal Zeka'nın alt boyutlarının aracılık etkisi de test edilmiştir. Bu etki yapısal eşitlik modeliyle analiz edilmiştir. YEM birden çok istatistiği içerdiği ve karar aşamasında birçok parametreyi göz önüne aldığı için güçlü bir nicel analiz olarak kabul edilmektedir (Kleine, 2015).

YEM'de elde edilen sonuçların değerlendirilmesinde değişkenler arası çizilen yolların anlamlı olup olmadığına, ardından da uyum iyiliği indekslerine (goodness of fit indices) bakılmaktadır. YEM'de çizilen tüm yol katsayılarının anlamlı olması gerekmekte ve bu anlamlılık da modelin genel uyumu olarak değerlendirilmektedir. Modelde bulunan yol katsayılarının anlamlı olmasından sonra modelin üretmiş olduğu farklı uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir değerler arasında olması beklenmektedir. Alanyazında YEM için kullanılan birçok uyum iyiliği indeksinin mevcut olduğu görülmektedir. Bu indeksler Ki-Kare Uyum Testi, GFI, RMSEA, NFI, NNFI, CFI, TLI sayılabilir

Bu çalışmada sosyal zekanın aracılık rolünü saptamak amacıyla, Baron ve Kenny (1986)'nin önerileri izlenmiştir. Bu öneriler, 1- bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir etki olmalıdır. 2- bağımsız değişken ile aracı değişken arasında

istatistiksel olarak anlamlı bir etki mevcut olmalıdır, 3- aracı değişken ile bağımlı değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmalıdır ve 4- bağımsız değişkenin bulunduğu modelde bağımsız değişkenin katsayısı (mutlak değer olarak), bağımsız değişken ve aracı değişkenin bulunduğu modeldeki bağımsız değişkene ait katsayıdan daha büyük olmalıdır. Bu dört öneri yerine geldiğinde aracılık modelinde kısmi (partial) ya da tam (fully) olduğuna karar verilecektir. Karar aşamasında çizilen yolların anlamlı olup olmadığına AIC veya ECVI değerlerinin küçüklüğüne göre tercih edilen model belirlenmektedir (Browne ve Cudeck, 1993).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR

Bu bölümde araştırma kapsamında ele alınan değişkenler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkartılması adına yapılan analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Araştırma çerçevesinde, cinsiyet, büyülenmeci narsisizm, affetme kapsamında kendini affetme, başkasını affetme ve durumu affetme düzeyleri, intikam, kaçınma, sosyal zeka kapsamında da sosyal bilgi süreci, sosyal farkındalık ve sosyal beceri değişkenleri ele alınmıştır.

Araştırmaya ilişkin bulgularda, ilk olarak değişkenlere ilişkin betimsel istatistikler yapılmıştır ardından değişkenlerin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı, sonrasında değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya yönelik yapılan Korelasyon Analizine yer verilmiştir. Son olarak da alanyazına uygun olarak ortaya atılan hipotezlerin doğrulanıp doğrulanmadığını daha net ortaya koymak amacıyla yapılan Yapısal Eşitlik Modeli analizi sonuçları bulunmaktadır.

4.1. Ölçek Puanlarına İlişkin Betimleyici İstatistikler

Aşağıdaki tabloda, araştırma kapsamında kullanılan ölçeklere ait betimleyici istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 3.

Ölçek Puanlarına İlişkin Betimleyici İstatistikler

n=1010	Min.	Maks.	Ort.	Ss.	Çarpıklık	Basıklık
Büyülenmeci Narsisizm	0	12	4.30	2.73	0.50	-0.23
Sosyal Farkındalık	8	25	18.96	3.21	-0.53	0.16
Sosyal Beceri	6	30	21.02	4.59	-0.17	-0.15
Sosyal Bilgi Süreci	14	40	29.40	4.49	0.00	0.16
Durumu Affetme	3	21	14.11	3.62	-0.41	0.24
Kendini Affetme	3	21	15.43	3.15	-0.45	0.24
Başkasını Affetme	6	42	24.58	7.39	-0.16	-0.11
İntikam	5	25	12.12	5.39	0.69	-0.35
Kaçınma	6	33	23.38	5.47	-0.68	-0.14

Üniversite öğrencilerinin Narsisistik Kişilik Envanteri puan ortalaması 4.30 ± 2.73 'tür. Sosyal Farkındalık puan ortalaması 18.96 ± 3.21 , Sosyal Beceri puan ortalaması 21.02 ± 4.59 , Sosyal Bilgi Süreci puan ortalaması 29.40 ± 4.49 'dur. Durumu Affetme puan ortalaması 14.11 ± 3.62 , Kendini Affetme puan ortalaması 15.43 ± 3.15 , Başkasını Affetme puan ortalaması

24.58±7.39'dur. İntikam puan ortalaması 12.12±5.39, Kaçınma puan ortalaması 23.38±5.47'dir.

4.2. Cinsiyet ve Değişkenler Arasındaki İlişkiler

Araştırmada ele alınan Büyüklenmeci Narsisizm, affetmenin alt boyutları olan Kendini Affetme, Başkasını Affetme ve Durumu Affetme, sosyal zekanın alt boyutları olan Sosyal Bilgi Süreci, Sosyal Beceri ve Sosyal Farkındalık, Suça İlişkin Kişilerarası Motivasyonlar ölçeğinin alt boyutları olan İntikam ve Kaçınma değişkenlerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin yapılan t testi sonuçları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4.

Cinsiyete Göre Değişkenlere İlişkin T Testi Sonuçları

Cinsiyet		N	Ort.	Ss.	t	P
Büyüklenmeci Narsisizm	Kadın	564	3.84	2.56	-6.021	.00*
	Erkek	446	4.88	2.84		
Sosyal Farkındalık	Kadın	564	19.26	3.03	3.305	.001*
	Erkek	446	18.58	3.39		
Sosyal Beceri	Kadın	564	21.01	4.49	-0.090	0.929
	Erkek	446	21.03	4.72		
Sosyal Bilgi Süreci	Kadın	564	29.18	4.43	-1.772	0.077
	Erkek	446	29.68	4.57		
Durumu Affetme	Kadın	564	14.19	3.59	0.785	0.433
	Erkek	446	14.01	3.66		
Kendini Affetme	Kadın	564	15.54	3.13	1.230	0.219
	Erkek	446	15.29	3.17		
Başkasını Affetme	Kadın	564	25.25	7.56	3.268	.001*
	Erkek	446	23.72	7.10		
İntikam	Kadın	564	11.58	5.20	-3.650	.00*
	Erkek	446	12.82	5.55		
Kaçınma	Kadın	564	23.93	5.34	3.672	.00*
	Erkek	446	22.67	5.55		

*p< .05 anlamlı fark var, p> .05 anlamlı fark yok

Cinsiyeti farklı üniversite öğrencileri arasında Büyüklenmeci Narsisizm puanı bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p < .05$). Erkeklerin Büyüklenmeci Narsisizm düzeyleri daha yüksektir (4.88).

Cinsiyeti farklı üniversite öğrencileri arasında Sosyal Farkındalık puanı bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p < .05$). Kadınların Sosyal Farkındalık düzeyleri daha yüksektir (19.26).

Cinsiyeti farklı üniversite öğrencileri arasında Başkasını Affetme puanı bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p < .05$). Kadınların Başkasını Affetme düzeyleri daha yüksektir (25.25).

Cinsiyeti farklı üniversite öğrencileri arasında İntikam puanı bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p < .05$). Erkeklerin İntikam düzeyleri daha yüksektir (12.82).

Cinsiyeti farklı üniversite öğrencileri arasında Kaçınma puanı bakımından istatistiksel anlamlı fark bulunmaktadır ($p < .05$). Kadınların Kaçınma düzeyleri daha yüksektir (23.93). Diğer puanlarda istatistiksel anlamlı fark bulunmamaktadır ($p > .05$).

4.3. Değişkenler Arası İlişkiler

Araştırma kapsamında, büyüklenmeci narsisizm düzeyi; affetme için kendini affetme, durumu affetme ve başkasını affetme olmak üzere üç alt boyut; sosyal zeka için sosyal beceri, sosyal farkındalık ve sosyal bilgi düzeyi ve toplam sosyal zeka puanı şeklinde üç alt boyut ve toplam puan; suça ilişkin kişilerarası motivasyonlar kapsamında da intikam ve kaçınma olarak toplam dokuz değişken ele alınmıştır. Aşağıdaki tabloda söz konusu dokuz değişken arasındaki korelasyon analizi sonuçları sunulmuştur.

Tablo 5.*Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları*

	K.A.	B.A.	D.A.	S.Z	S.B.S.	S.B.	S.F.	KAÇ.	İNT.	B.N.
K.A.	-									
B.A.	.09**	-								
D.A.	.50**	.37**	-							
S.Z	.32**	.009	.29**	-						
S.B.S	.18**	.006	.17**	.75**	-					
S.B.	.28**	.04	.26**	.77**	.36**	-				
S.F.	.25**	-.03	.21**	.70**	.29**	.31*	-			
KAÇ.	.07**	-.09**	-.013	.19**	.26**	.15**	.013	-		
İNT.	-.08**	-.45**	-.26**	-.04	.04	-.03	-.11**	.16**	-	
B.N.	.09**	-.22**	-.04	.24**	.26**	.06	.025	.70**	.33**	-

K.A. (Kendini Affetme), B.A. (Başkasını Affetme), D.A. (Durumu Affetme), S.Z. (Sosyal Zeka), S.B.S. (Sosyal Bilgi Süreci), S.B. (Sosyal Beceri), S.F. (Sosyal Farkındalık), KAÇ. (Kaçınma), İNT. (İntikam), B.N. (Büyüklemeçi Narsisizm)

Üniversite öğrencilerinin kendini affetme puanları ile araştırmada ele alınan diğer değişkenlerin hepsinin anlamlı ilişkiler içerisinde olduğu bulunmuştur. Kendini affetme ile affetmenin diğer alt değişkenleri olan başkasını affetme ($r = .09$) ve durumu affetme ($r = .50$) arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler elde edilmiştir. Kendini affetme ile toplam sosyal zeka puanı ($r = .32$), sosyal bilgi süreci ($r = .18$), sosyal beceri ($r = .28$) ve sosyal farkındalık ($r = .25$) arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler elde edilmiştir. Kendini affetme değişkeni ile kaçınma arasında ($r = .07$) pozitif yönlü intikam ile arasında ($r = -.08$) ise negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Son olarak da kendini affetme ile büyüklemeçi narsisizm arasında ($r = .09$) pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler elde edilmiştir.

Başkasına affetme değişkenine bakıldığında ise durumu affetme ile pozitif yönlü ve anlamlı ilişki içinde olduğu tespit edilirken ($r = .37$), kaçınma ($r = -.09$), intikam ($r = -.45$) ve büyüklemeçi narsisizm ile ($r = -.22$) negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler içerisinde olduğu tespit edilmiştir.

Durumu affetme değişkeni ele alındığında sosyal zeka ($r = .29$), sosyal bilgi süreci ($r = .17$), sosyal beceri ($r = .26$), ve sosyal farkındalık ($r = .21$) ile pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler

içerisinde olduğu gözlenmiştir. Bununla beraber intikam ile aralarında negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu ($r = -.26$) görülmüştür.

Toplam sosyal zeka puanı ise sosyal bilgi süreci ($r = .75$), sosyal beceri ($r = .77$), sosyal farkındalık ($r = .70$), kaçınma ($r = .19$) ve büyüklenmeci narsisizm ile ($r = .24$) arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler elde edilmiştir.

Sosyal zekanın sosyal bilgi süreci alt değişkeni ile sosyal beceri ($r = .36$), sosyal farkındalık ($r = .29$), kaçınma ($r = .26$) ve büyüklenmeci narsisizm ($r = .26$) arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu bulunmuştur.

Sosyal beceriye bakıldığında ise sosyal farkındalık ($r = .31$) ve kaçınma ($r = .15$) arasında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir.

Yapılan analizlerde sosyal farkındalık değişkeninin intikam ile negatif yönlü ve anlamlı ilişki ($r = -.11$) içinde olduğu görülürken kaçınma değişkeninin intikam ($r = .16$) ve büyüklenmeci narsisizm ile ($r = .70$) pozitif yönlü ve anlamlı ilişki içinde olduğu sonucu elde edilmiştir. İntikam ve büyüklenmeci narsisizm arasında da pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu ($r = .33$) görülmüştür.

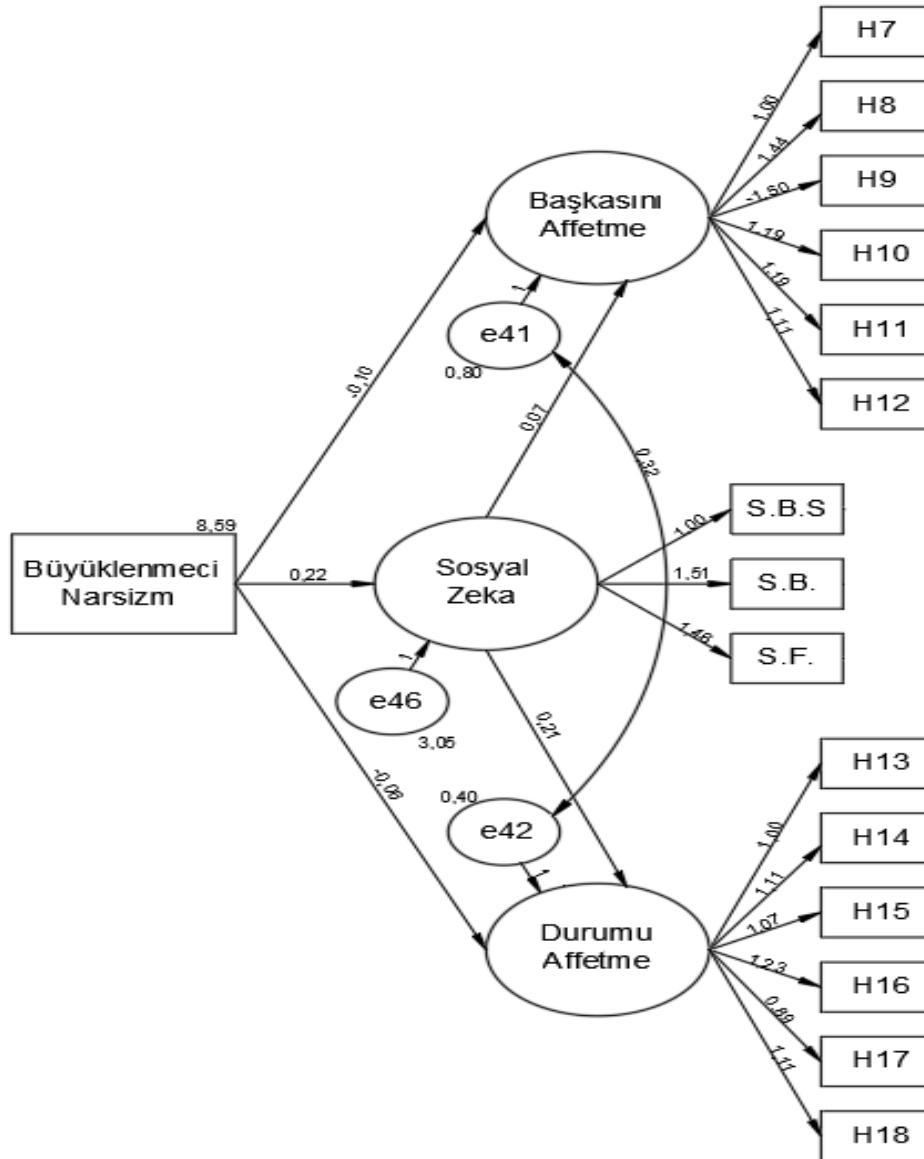
4.4. Büyüklenmeci Narsisizm ile Başkasını ve Durumu Affetme Arasındaki İlişkide Sosyal Zekanın Aracı Rolü

Bu çalışmada büyüklenmeci narsisizm ile affetmenin alt boyutları olan başkasını ve durumu affetme arasındaki ilişkide sosyal zekanın aracı rolünü incelemek amacıyla oluşturulan model Yapısal Eşitlik Modellemesi yöntemi ile test edilmiştir. Yapılan analizde tek boyutlu olması ve evet-hayır şeklinde cevaplanması nedeniyle büyüklenmeci narsisizm değişkeninin ölçüldüğü Narsisistik Kişilik Envanteri gözlenen değişken şeklinde ele alınmıştır. Bununla beraber başkasını ve durumu affetme alt boyutlarının her biri altı maddeden oluşmaktadır. Sosyal zeka gizil değişkeni ise sosyal bilgi süreci (SBS), sosyal beceri (SB) ve sosyal farkındalık (SF) alt boyutlarından oluşmaktadır. Araştırma kapsamında tahmin edilen model ve standardize edilmiş tahmin sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Şekil 1.

Büyükleme Narsisizm ile Başkasını ve Durumu Affetme Arasındaki İlişkide Sosyal Zekanın Aracı Rolüne İlişkin SEM Modeli

Tahmin edilen modelde, uyum iyiliği değerlerinin yükseltilmesi amacıyla bir takım modifikasyon indeksleri kullanılmıştır. Modelde bulunan her bir ok, bir hipotezi ifade etmektedir. Standardize edilmiş regresyon (*Beta*) katsayılarına dikkat edildiğinde büyükleme narsisizmin durumu affetme ($\beta = -.06$, $p < .001$) ve başkasını affetme ($\beta = -.10$, $p < .001$) üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye, sosyal zeka üzerinde ise pozitif ve anlamlı ($\beta = .22$, $p < .001$) bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bununla beraber, sosyal zekanın başkasını affetme üzerinde ($\beta = .07$, $p < .05$) ve durumu affetme üzerinde ($\beta = .21$, $p < .001$) pozitif ve

anlamli bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Ortaya konan modele ilişkin tahmin sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 6.

Büyüklenmeci Narsisizm ile Başkasını ve Durumu Affetme Arasındaki İlişkiye Dair Yapısal Eşitlik Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler Arası İlişkiler	β	S.H.	t	p
B.N. → S.Z.	.21	.026	8.41	***
B.N. → B.A.	-.10	-.013	-7.81	***
B.N. → D.A.	-.06	.012	-5.22	***
S.Z. → B.A.	.07	.026	2.84	.005
S.Z. → D.A.	.21	.033	6.36	***

B.N. (Büyüklenmeci Narsisizm), S.Z. (Sosyal Zeka), B.A. (Başkasını Affetme), D.A. (Durumu Affetme)

***= p< .001

Yapılan analizler sonucu hipotezlerde iddia edildiği gibi büyüklenmeci narsisizm ile başkasını ve durumu affetme arasındaki ilişkide sosyal zekanın aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Analizlere ilişkin uyum iyiliği değerleri ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 7.

Büyüklenmeci Narsisizm ile Başkasını ve Durumu Affetme Arasındaki İlişkiye Dair Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyiliği Değerleri

Kriter	Kabul Edilebilir Uyum	Model Sonucu Elde Edilen Değer
X^2 / sd	$2 \leq X^2 / s \leq 3$	3.98
GFI	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	0.92
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 0.97$	0.76
NFI	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	0.71
RMSEA	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	0.05

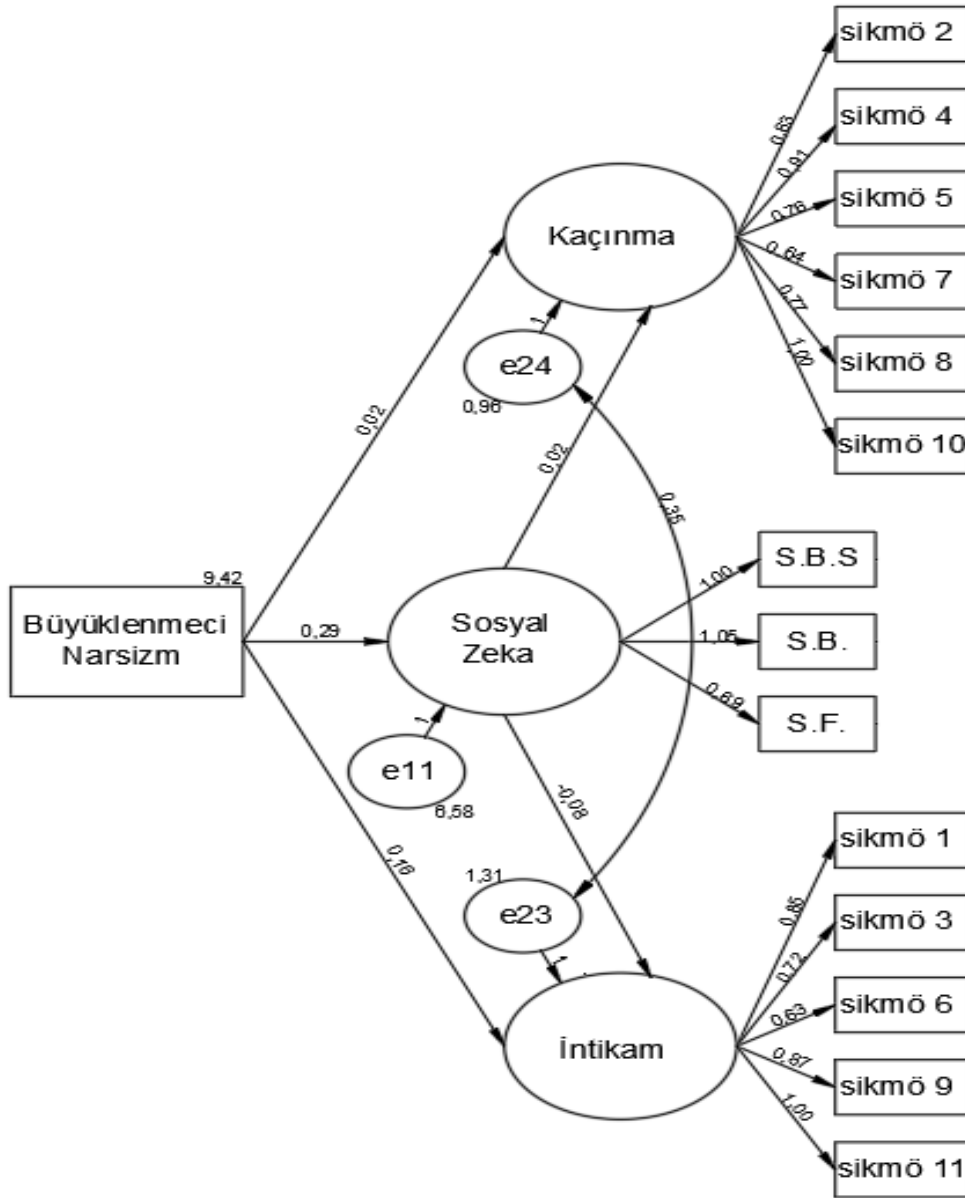
Sonuç olarak yukarıdaki sunulan analiz sonuçları göz önüne alındığında, üniversite öğrencilerinin büyüklenmeci narsisizm ve sosyal zeka düzeylerinin, başkalarını ve durumu affetme düzeylerini doğrudan ve pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Aynı zamanda üniversite öğrencilerinin büyüklenmeci narsisizm düzeylerinin sosyal zeka aracılığı ile başkasını ve durumu affetme durumlarını etkilediği söylenebilir.

4.5. Büyüklenmeci Narsisizm ile İntikam ve Kaçınma Arasındaki İlişkide Sosyal Zekanın Aracı Rolü

Araştırma kapsamında incelenen bir diğer model ise büyüklenmeci narsisizm ile intikam ve kaçınma arasındaki ilişkide sosyal zekanın aracı rolünü incelemektir. Bu amaçla kuram çerçevesinde oluşturulan model yine Yapısal Eşitlik Modellemesi ile test edilmiştir. Büyüklenmeci narsisizm değişkenini ölçmek amacıyla kullanılan Narsisistik Kişilik Envanteri ölçek yapısı nedeniyle gözlenen değişken olarak ele alınmıştır. İntikam ve kaçınma değişkenlerini ölçmek için ise Suça İlişkin Kişilerarası Motivasyonlar Ölçeği kullanılmıştır. Söz konusu bu ölçeğin 11 maddesi bulunmakla beraber 5 maddesi intikam alt boyutuna, 6 maddesi ise kaçınma alt boyutuna aittir. Araştırmada tahmin edilen model ve bu modele ilişkin standardize edilmiş regresyon katsayıları aşağıdaki gibidir.

Şekil 2.

Büyüklemeçi Narsisizm ile Kaçınma ve İntikam Arasındaki İlişkide Sosyal Zekanın Aracı Rolüne İlişkin SEM Model

Çalışma kapsamında tahmin edilen modelde bazı modifikasyon indeksleri kullanılmış ve yeniden tahmin edilen modeldeki tüm parametrelerin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmüştür (Tablo 12). Standardize edilmiş regresyon katsayılarına bakıldığında büyüklemeçi narsisizmin sosyal zeka ($\beta = .29$, $p < .001$) ve intikam ($\beta = .16$, $p < .001$) üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu bununla beraber kaçınma üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı görülmektedir ($\beta = .01$, $p > .05$). Sosyal zeka'nın ise intikam üzerinde

negatif ve anlamlı ($\beta = -.08$, $p < .001$), kaçınma üzerinde ise herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir ($\beta = .020$, $p > .05$).

Tablo 8.

Büyüklemece Narsisizm ile Affetme ve İntikam Arasındaki İlişkiye Dair Yapısal Eşitlik Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler Arası İlişkiler	β	S.H.	T	p
B.N. → S.Z.	.29	.039	7.62	***
B.N. → KAÇ.	.01	.012	1.56	.120
B.N. → İNT..	.16	.014	11.65	***
S.Z. → İNT.	-.08	.020	-3.99	***
S.Z. → KAÇ.	.020	.018	1.13	.261

B.N. (Büyüklemece Narsisizm), S.Z. (Sosyal Zeka), KAÇ. (Kaçınma), İNT. (İntikam) ***= $p < .001$

Yapılan analizler sonucu elde edilen bulgulara göre, hipotezlerde belirtildiği gibi büyüklemece narsisizm ile kaçınma ve intikam arasında sosyal zeka değişkeninin aracılık ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan Yapısal Eşitlik Modellemesi'ne ilişkin uyum iyiliği değerleri aşağıdaki gibidir.

Tablo 9.

Büyüklemece Narsisizm ile İntikam ve Kaçınma Arasındaki İlişkiye Dair Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyiliği Değerleri

Kriter	Kabul Edilebilir Uyum	Model Sonucu Elde Edilen Değer
X^2 / sd	$2 \leq X^2 / s \leq 3$	4.43
GFI	$0.90 \leq GFI \leq 0.95$	0.95
CFI	$0.95 \leq CFI \leq 0.97$	0.94
NFI	$0.90 \leq NFI \leq 0.95$	0.92
RMSEA	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$	0.06

Sonuç olarak yukarıda bulguları sunulan analiz sonuçları göz önünde bulundurulduğunda, büyüklemece narsisizmin sosyal zeka ve intikam üzerinde doğrudan ve pozitif etkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca sosyal zeka değişkeninin intikam üzerinde doğrudan ve negatif etkisi olduğu görülmektedir. Bununla beraber narsisizm ve sosyal zeka üzerinden kaçınmaya doğru çizilen yolların anlamsız olduğu görülmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma, narsisizmin, büyülenmeci alt boyutu ile affetme, intikam ve sosyal zeka arasındaki ilişkilerin incelenmesine yönelik olarak yapılmış nicel verilere dayanan betimsel bir çalışmadır. Araştırmada ele alınan affetme değişkeninin, kendini, başkasını ve durumu affetmek üzere üç alt boyutu bulunurken; intikam değişkeninin intikam ve kaçınma şeklinde iki alt boyutu bulunmaktadır. Bununla beraber sosyal zeka değişkenine ait, sosyal bilgi süreci, sosyal farkındalık ve sosyal beceri olmak üzere üç alt değişkeni bulunmaktadır. Araştırmanın amaçları doğrultusunda yapılan analizlerde bu değişkenler ve alt boyutlar kullanılmış olmakla beraber cinsiyet değişkeni de ele alınmıştır.

Yapılan analizlerde elde edilen bulgular, alanyazın çerçevesinde ele alınarak aşağıda temel başlıklar altında tartışılmıştır.

5.1. Sonuç ve Tartışma

5.1.1. Cinsiyet ve Değişkenler Arasındaki İlişkilere İlişkin Bulguların Yorumlanması: Araştırmada ilk olarak ele alınan değişkenlerin cinsiyete göre farklılık gösterip göstermediğine bakılmıştır. Bu amaçla yapılan analizlerde, büyülenmeci narsisizm puanları ile cinsiyet arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Kadın ve erkek öğrencilerin büyülenmeci narsisizm ölçeğinden elde ettikleri puan ortalamalarına bakıldığında erkeklerin ortalamasının, kadınların puan ortalamalarından yüksek olduğu görülmektedir.

Narsisizmi ele alan çalışmalarda öncelikli ve en sık şekilde kullanılan ölçek olan Narsisistik Kişilik Envanteri ile ilgili olarak bazı araştırmacılar hem erkek hem de kadın deneyimine uygun bir şekilde genellenip genellenemeyeceğine ilişkin şüphelerini ortaya koymuşlardır (Akhtar ve Thompson, 1982; Haaken, 1983). Bununla beraber, geçmiş araştırmalar spesifik olarak istismar eğilimlerinin ve açık bir şekilde hak sahibi olma duygularının sergilenmesinin, daha çok erkek narsisizminin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmişlerdir (Tschanz vd, 1998). Martin (1987), kadınlar için bu tür davranışların, büyük bir negatif sosyal yaptırım olasılığı taşıyabileceğini, çünkü hassas, şefkatli, sıcak, sempatik, duyarlı ve anlayışlı olmak gibi olumlu sosyal davranışlarda bulunmaları beklenen kadınların, narsisistik özellikleri göz önünde yaşamaları durumunda toplumda klişe haline gelmiş cinsiyet rolü beklentilerini ihlal edeceklerini belirtmiştir.

Bu bilgiler ışığında, elde edilen bu veri, özellikle toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde değerlendirildiğinde beklenen bir sonuçtur. Toplumsal algı, her zaman erkekleri daha üstün ve daha çok hak sahibi olma yönünde teşvik etmektedir. Bu anlamda kadınların kendilerini üstün,

hak sahibi görmeleri ve tutum ve davranışlarını bu şekilde şekillendirmeleri kültürümüzde kabul edilir davranış şekilleri olarak görülmemektedir. Bu durum sadece bizim kültürümüzde geçerli değildir, genel anlamda alanyazın incelendiğinde de erkeklerin daha yüksek büyülenmeci narsisizm puanları elde etmeleri karşımıza çıkmaktadır. Büyülenmeci narsisistik özelliklerin kadınlar tarafından ortaya konularak yaşanması nerdeyse bütün kültürlerde kural ihlali olarak algılanmaktadır. Çünkü yaşamları boyunca erkekler, kadınlardan her zaman narsisistlerdir (Foster vd, 2003; Van Loon, 2014).

Yapılan analizlerde, cinsiyete göre anlamlı farklılık gösteren bir diğer değişken sosyal zeka'nın alt ölçeklerinden biri olan sosyal farkındalık değişkenidir. Burada cinsiyetler arası ortalama farklılıklarına bakıldığında, kadınların puan ortalamalarının erkekler göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Sosyal farkındalık bir anlamda herhangi bir ortamda bireyin, olan olayların, insanların içsel veya dışsal tepkilerinin, o bağlamda bulunan duygusal etkileşimlerin farkında olmasıdır. Yine bu veriyi toplumsal cinsiyete ilişkin kültürel ve toplumsal algılar çerçevesinde ele alırsak, kadınlara atfedilen durumu idare etme, ailede veya sosyal ortamlarda dengeyi sağlamaya ilişkin özelliklerden kaynaklandığı söylenebilir. Kadın, günlük hayatında eşi, kardeşi, babası veya oğlu olması fark etmeksizin, erkeğin idare edilmesi, 'suyuna gidilmesi', olabilecek olumsuz olayları önceden kestirip engel olabilmesi gibi sorumlulukları yüklenmiştir. Bu anlamda bakıldığında kadının sosyal anlamda olan bitenin farkında olması çekirdek ailesinde huzurlu yaşayabilmesi adına geliştirmesi gereken bir özelliktir.

Mooney (1995), sosyal zeka konusunda kadınlar ve erkekler arasında fark olmasını dikkat edilmesi gereken bir husus olarak değerlendirmiştir. Alanyazın incelendiğinde Silvera ve arkadaşları (2001), kadınların sosyal zeka ortalamalarının erkeklerin sosyal zeka ortalamalarından yüksek olduğunu bulmuşlardır. Bununla beraber birbiriyle çelişen bulgular da söz konusudur. Örneğin Terwase ve diğerleri (2016) ve Gnanadevan (2011) yaptıkları çalışmada sosyal zeka açısından cinsiyetler arasında herhangi bir farklılık bulamamışlardır. Benzer şekilde Doğan (2006), Tromso Sosyal Zeka Testi'ni kullandığı çalışmada alt ölçeklerin hiçbirinde kadın ve erkek arasında bir fark bulamamıştır. Kumar (2014) ise çalışmada erkeklerin sosyal zeka düzeyinin kadınlara göre anlamlı biçimde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Saxena ve Jain (2013), araştırmalarında sosyal zeka ve cinsiyet değişkenlerini ele almışlar ve sekiz alt ölçeği olan bir ölçme aracı kullanmışlardır. Araştırma sonucunda ise sabır, iş birliği, duyarlılık, sosyal çevrenin farkında olma ve genel sosyal zeka puanlarında kadınların erkeklerden anlamlı şekilde farklılık gösterdikleri sonucuna ulaşmışlardır.

Cinsiyetler arası anlamlı farklılık gösteren başka bir değişken de başkasını affetme kavramıdır. Burada da sosyal farkındalık kavramına benzer şekilde kadınların puan ortalamalarının erkeklerden yüksek olduğu görülmektedir. Kültürel normlar göz önünde bulundurulduğunda, kadınların erkeklere göre başkasına yönelik daha affedici olmaları beklenen bir sonuçtur. Alanyazın incelendiğinde de genel affetme puanlarının, kadınların erkeklerden daha yüksek olması çokça elde edilen bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır (Miller vd, 2008). Bu veri erkeklerin özellikle büyülenmeci narsisizm puanlarında kadınlardan daha yüksek olması ile de paralellik göstermektedir. Narsisistik özellikler gösteren bireylerin affetme düzeylerinin düşük olması alanyazın tarafından da desteklenmektedir. Bu sonuçlar yine kültürün erkek ve kadına, doğumları itibari ile atfettiği özellikler çerçevesinde ele alınabilir. Erkeklerin, hak arayan, gerektiğinde şiddete başvuran ve daha çok kendi çıkarlarını karşı tarafın ne yaşadığı ile ilgilenmeden ortaya koyan özellikler göstermesinin kabul edilebilir olduğu bir düzende, erkeklerin başkasını affetme gibi bir özellik göstermesi beklenmemektedir. Miller ve diğerleri (2008), kadın ve erkek arasında ortaya çıkan bu farkın sosyolojik faktörlerden ve dinden kaynaklanabileceğini ileri sürmüşlerdir. Örneğin Lazarus (2009), stres ve başa çıkmaya ilişkin verilere dayanarak erkeklerin ve kadınların çatışmaları farklı şekillerde deneyimlediklerini ve başa çıkma stratejilerinin de birbirlerinden farklı olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda kadınların ve erkeklerin affetme düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşması öngörülebilir bir durumdur.

Buna rağmen alanyazında kadınların ve erkeklerin affetme düzeylerine ilişkin birbiriyle çelişen sonuçlar da elde edilmiştir. Alanyazında kadınların ve erkeklerin affetme konusunda anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı sonucuna ulaşan araştırmalar da mevcuttur (Berry ve diğerleri, 2001; Macaskill, 2002; Toussaint ve Webb, 2005). Ancak Miller ve diğerleri (2008) yaptıkları geniş meta analiz çalışmasında ortalama kadınların erkeklerden daha affedici olduğunu ortaya koymuştur. Ghaemmaghami ve diğerleri (2011), günlük hayatta affetmenin, kadınlar için daha çok gündeme gelen bir konu olduğunu belirtmişlerdir.

Birbiri ile ilişkili olan ve kadın ve erkekler arasında anlamlı şekilde farklılık gösteren iki olgu intikam ve kaçınmadır. Puan ortalamaları bazında ele alındığında erkeklerin intikam puan ortalamaları kadınlara göre yüksek çıkarken, ilişkili bir biçimde kadınların kaçınma puan ortalamaları erkeklere göre yüksek çıkmıştır. Elde edilen bu sonuçlar da benzer şekilde ele alındığında beklenen şekildedir. Yine erkek ve kadına atfedilen özellikler baz alındığında, kadınların intikamcı özellikler göstermesi beklenmezken aynı zamanda yaşadığı olumsuz olaylar, hakkının yenmesi veya kendisine kasıtlı bir kötülükte bulunulmasını ‘sineye çekmesi’ beklenmektedir. Toplumda özellikle iş yerlerinde ve aile içerisinde kadının, kendisine

yöneltilen olumsuz davranışları hoş görmesi ve muhatabı ile yüzleşmemesi teşvik edilir. Bu durum kültürü yansıtan atasözlerine dahi yansımıştır. ‘Kan kusup kızılılık şerbeti içtim demek’ veya ‘Kol kırılır yen içinde kalır’ gibi söylemler, günlük hayatta özellikle kadının aile içerisinde yaşadığı olumsuzlukları dışarıya yansıtmaması ve hiçbir şey yokmuş gibi davranması yönünde takdir edilen davranışlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alanyazın incelendiğinde erkeklerin kadınlara göre daha intikamcı olduğunu ortaya koyan birçok çalışma karşımıza çıkmaktadır (Brown, 2004; Holbrook vd, 1995; McCullough vd, 2001; Mullet vd, 1998; Stuckless ve Goranson, 1992). Ortaya çıkan bu fark kadınların ve erkeklerin olaylar karşısında gösterdikleri agresyondaki farka bağlanabilir (Archer, 2004). Bununla beraber kadınların öfkelerini daha çok bastırması (Verona vd 2007) da elde edilen bu sonuç ile ilişkili değerlendirilebilir. Ghaemmaghami ve diğerleri (2011) araştırmalarında bu çalışma ile benzer şekilde Suça İlişkin Kişilerarası Motivasyonlar Ölçeğini kullanmışlardır. Elde ettikleri sonuçlarda erkeklerin kadınlara göre daha intikamcı olduğunu bununla beraber kaçınma alt boyutunda kadınlar ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık olmadığını bulmuşlardır.

5.1.2. Değişkenler Arası İlişkilere İlişkin Bulguların Yorumlanması: Araştırma kapsamında değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak adına korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analizlerde ilk olarak kendini affetme değişkeni ile intikam negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunurken, diğer bütün değişkenler arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Kendini affedebilen bireylerin, yaşanan olumsuz bir olayla ilgili gerek kendileri gerekse de suçlu kişi adına sağlıklı bir değerlendirme yapabildikleri, bu anlamda intikam davranışını ortaya çıkaracak şekilde öfke veya kurban olma duygularını devam ettirmedikleri, olayla ilgili intikama eğilimlerini arttıracak ruminasyon benzeri düşüncelere kapılmadıkları söylenebilir. Elde edilen bu sonuç alanyazın ile uyumludur (Barber vd, 2005; Bradfield ve Aquino, 1999; Trip vd, 2007). Yapılan çalışmalarda algılanan suçun şiddeti üzerinde de durulmuş ve daha şiddetli olarak algılanan suçların intikam alma eğilimini arttırdığı ve affetme eğilimini ise azalttığı vurgulanmıştır (Bradfield ve Aquino, 1999; Fincham vd, 2005; Rapske vd, 2010) Affetmeye ilişkin yapılan tanımlamalarda kavramın yapı olarak intikamdan vazgeçmek olduğu vurgulanmış (Enright vd, 1991) ve intikamla negatif yönlü ilişkisi ortaya konmuştur. Bununla beraber intikam ve affetme arasındaki ilişki birçok çalışmada da ele alınmıştır (McCullough vd, 2001; Stuckless ve Goranson, 1992).

Kendini affetme ile kaçınma arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu da elde edilen bulgulardan biridir. Elde edilen bu sonuçla beraber, kendini affetme düzeyi yüksek olan bireylerin yaşanan olumsuz bir olay sonucunda intikam almaya yönelmeseler de suçlu olan

kişiden uzak durmaya yönelik bir eğilim gösterdikleri söylenebilir. Mellor ve diğerleri (2012) benzer şekilde genel affetme düzeyi ile kaçınma arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu durumun kendine daha şefkatli davranan bireylerin suçlu olan kişiden uzak durarak sergiledikleri bir savunma durumu olduğu söylenebilir. Bies ve Tripp (2005), kaçınmanın suça verilecek bir tepki olduğunu belirtmişlerdir.

Kendini affetme ile pozitif yönde ve anlamlı çıkan diğer değişkenler arasında sosyal zeka ve büyüklenmeci narsisizmdir. Kendini affetme, kişinin kendisine karşı iyilik ve şefkat geliştirirken hatalı olduğu durumlarda kendini suçlama ve suçluluk duygusundan vazgeçme olarak tanımlanabilir (Ingersoll Dayton ve Krause, 2005). Sosyal zeka düzeyi yüksek olan bireylerin olumlu veya olumsuz yaşanan olayları daha objektif ve hem kendileri hem de suçlu kişi açısından bir bütünlük içinde ve olay bağlamında değerlendirebilme yetenekleri göz önünde bulundurulduğunda, elde edilen bu sonuç beklenen şekildedir. Bu bağlamda Hodgson ve Wertheim (2007), perspektif alabilme becerisi ile kendini affetme arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Aynı zamanda ortaya çıkan bu ilişki benlik saygısı üzerinden de yorumlanabilir. Sosyal zeka düzeyi yüksek bireylerin benlik saygısı düzeylerinin de yüksek olduğu alanyazında ortaya konmuştur (Maltese vd, 2012; Özdemir ve Adıgüzel, 2021). Strelan (2007), benlik saygısı ile kendini affetmenin pozitif yönlü ilişki içerisinde olduğunu bulmuştur. Bu çalışmada elde edilen bu veri benlik saygısı bağlamında değerlendirildiğinde de beklenen şekildedir.

Aynı zamanda kendini affetme ile büyüklenmeci narsisizm arasında da pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Büyüklenmeci narsisist bireylerin yaşadıkları her durumda kendilerini haklı görmeleri, diğerleri karşısında üstün olduklarına dair algıları ve bunlarla beraber diğerlerini küçümseyen bakış açıları göz önünde bulundurulduğunda bu bireylerin kendilerinin suçlu olduklarına ilişkin herhangi bir düşünceye sahip olmamaları ve her koşulda kendilerini affetmeleri beklenen bir sonuçtur. Kendini affetme ve narsisizm arasındaki bu ilişki Strelan (2007)'ın çalışmasında da ortaya konmuştur. Bu bulgu ayrıca bu araştırmanın, kendini affetme ve büyüklenmeci narsisizm arasında pozitif yönlü ilişki olduğuna dair sorusunu doğrulamaktadır.

Yapılan analizler sonucu elde edilen bir diğer bulgu da başkasını affetme ile kaçınma, intikam ve büyüklenmeci narsisizm arasındaki negatif yönlü ve anlamlı ilişkilere dir. Affetme basamaklarına ve sürecine ilişkin kuramsal yaklaşımlar ele alındığında, kişinin yaşanan olumsuz olaylar sonrası başkasını affedebilmesi durumu suçlu kişi açısından ele alabilmesini, olaya kendi katkısını ve kendisinin de geçmişte affetmeye ihtiyaç duyduğu olayları değerlendirebilmesini gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında başkasını hatası yüzünden

affedebilen bir bireyin olaya veya suçlu kişiye ilişkin kaçınma ve intikam eğilimi göstermemesi beklenen bir sonuçtur. Yapılan çoğu affetme tanımında da affetme sürecinin intikam ve kaçınma durumlarında azalma olması ile gerçekleşebileceği vurgulanmıştır (McCullough vd, 1997; McCullough vd, 1998; McCullough ve Hoyt, 2002). Söz konusu bu ilişkide ruminasyonun önemli bir etken olduğu düşünülebilir. Ruminasyon kavramının affetme ile negatif, kaçınma ve intikam eğilimi ile pozitif yönlü ilişki içerisinde olduğu düşünüldüğünde, elde edilen bu sonuç beklenen niteliktedir (Berry vd, 2001; McCullough vd, 2001). Aynı zamanda büyülenmeci narsisist özellikler gösteren bireylerin haklılık ve üstünlük şemaları nedeniyle kendilerine özel ve farklı davranılması gerektiğine inanırlar ve bununla beraber inandıkları haklarını almak konusunda inatçıdırlar (Bishop ve Lane, 2002; Campbell vd, 2004). Büyülenmeci narsisist bireylerin başkalarını affetme eğilimi göstermemeleri özellikle haklılık şemaları nedeniyle beklenen bir sonuçtur. Elde edilen bu sonuçlar alanyazınla da uyumludur (Brown, 2004; Exline vd, 2001; Exline vd, 2004). Bu bulgu araştırmanın büyülenmeci narsisizm ile başkasını affetme arasındaki negatif yönlü ilişki olduğuna dair sorusunu da doğrulamaktadır.

Affetmenin bir diğer alt boyutu olan durumu affetme hem genel sosyal zeka puanları ile hem de sosyal zekanın alt boyutları olan sosyal bilgi süreci, sosyal beceri ve sosyal farkındalık ile pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler içinde olduğu görülürken intikam ile negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki içinde olduğu bulunmuştur. Sosyal zeka becerisinin, bireyin toplum içerisinde ilişkilerinin daha sağlıklı bir şekilde var olmasını sağlaması, içerisinde bulunduğu ilişkileri daha net değerlendirebilmesi, kendine uygun ortamlara dahil olabilmesini ve kendisini daha özüne uygun bir şekilde konumlandırabilmesi açısından önemli bir beceridir. Bu açıdan durumu affetme ve sosyal zeka ve alt boyutları arasında elde edilen bu pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler beklenen şekildedir. Benzer şekilde Yüksel ve diğerleri (2020), çalışmalarında affetme ve sosyal zeka arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Aynı şekilde sosyal zeka düzeyi yüksek olan bir bireyin intikam almaya niyetlenmesi ve bu yönde davranması beklenen bir durum değildir. Söz konusu kişiler bu becerileri sayesinde duygu ve düşüncelerini daha net ifade edebilecekleri, sosyal ilişkileri daha ustaca yönetebilecekleri için intikam değişkeni ile elde edilen bu negatif yönlü ilişkide beklenen şekildedir. Alanyazın incelendiğinde bu iki değişkeni beraber ele alınan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bununla beraber büyülenmeci narsisizm ile durumu affetme arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Bu anlamda araştırmanın büyülenmeci narsisizm ile durumu affetme arasında negatif yönlü bir ilişki olduğuna dair sorusu doğrulanamamıştır.

Sosyal zekaya ilişkin elde edilen bulgulara bakıldığında büyüklenmeci narsisizm ile genel sosyal zeka puanlarının, sosyal bilgi sürecinin ve sosyal becerinin pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler içerisinde olduğu bulunmuştur. Bu bulgular araştırmanın büyüklenmeci narsisizm ile genel sosyal zeka, sosyal bilgi süreci ve sosyal zeka ile pozitif yönlü bir ilişki içinde olduğu sorusunu doğrulamaktadır. Büyüklenmeci narsisizm ile sosyal farkındalık düzeyinin ise herhangi bir ilişki içinde olmadığı görülmektedir. Benzer bulgular Delic ve diğerlerinin yaptıkları çalışmada da elde edilmiştir (2011). Muradoğlu (2020) çalışmasında narsisistik kişiliğin sosyal zeka üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kauten ve Barry (2016) ise büyüklenmeci narsisizm ve genel sosyal zeka puanları arasında herhangi anlamlı bir ilişki elde edememişlerdir. Sosyal zeka kavramı değerlendirildiğinde, klinik olmayan narsisist bir bireyin dahi psikolojik ihtiyaçlarını karşılama adına diğerleri ile olan etkileşimde sahip olması gereken özellikler olduğu görülmektedir. Narsisist bireylerin kendilerine ilişkin mükemmellik, özel olma, anlam yüklediği ve kendini üstün gördüğü güzellik, kültür, başarı veya çekicilik gibi özelliklerini diğerlerine yansıtma ve bu şekilde var olma ihtiyaçlarını giderme açısından sosyal zeka mutlaka sahip olmaları gereken özellik olarak değerlendirilebilir. Elde edilen bu bulgular beklenen şekilde ortaya çıkmıştır. Bununla beraber sosyal zekanın sosyal farkındalık alt boyutu, ilişki içerisinde bulunan diğer kişilerin duygu, düşünce ve ihtiyaçlarının farkında olmak olarak tanımlanmaktadır. Benmerkezci yapıya sahip narsisist bireyler için bu ortaya konması zor bir durumdur. Bu çalışmada sosyal farkındalık ve büyüklenmeci narsisizm arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Alanyazın incelendiğinde söz konusu bu iki değişken arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Elde edilen bu sonuç alanyazınla uyumlu ve beklenen şekilde çıkmamıştır.

Sosyal farkındalık ile intikam arasında ise negatif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuç değerlendirildiğinde sosyal farkındalık düzeyi yüksek olan bireylerin, gerek ilişki içerisinde oldukları kimselerin duygu ve düşüncelerine daha hakim olmalarının, gerekse de yaşanan herhangi bir olumsuz olay sonrasında karşılarındaki kişinin içerisinde bulunduğu durum üzerinde düşünmelerinin onların intikam motivasyonlarını düşürdüğü söylenebilir.

Son olarak büyüklenmeci narsisizm ile kaçınma ve intikam arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgu alanyazın ile tutarlılık göstermektedir (Besser ve Zeigler-Hill, 2010; Byrne ve O'Brien, 2014; Carmony ve Gordon, 2011; Eaton vd, 2006; Rasmussen, 2016). Elde edilen bu bulgu büyüklenmeci narsisist bireylerin olumsuz olaylar karşısında içerisinde buldukları ilişkinin niteliği veya karşılarındaki kişinin kendileri için önemi gibi değişken durumlarda kaçınma veya intikama

yönelme gibi bir eğilim gösterdikleri, içerisinde oldukları çatışmanın ve ilişkinin durumuna göre bu iki stratejiden birini kullanabildiklerini gösterdiği olarak değerlendirilebilir.

5.1.3. Büyükenmeci Narsisizm ile Affetme'nin Alt Boyutları Arasındaki İlişkide Sosyal Zeka'nın Aracı Rolüne İlişkin Bulguların Yorumlanması: Bu çalışmanın esas amaçlarından biri, büyükenmeci narsisizm ile affetmenin alt boyutları olan başkasını ve durumu affetme arasındaki ilişkide sosyal zekanın aracı rolünü incelemektir. Narsisist bireylerin genel anlamda büyükenmeci, üstten bakan, diğerlerini beğenmeyen ve her koşulda kendilerini haklı gören yapıları sosyal ilişkileri içerisinde var olur ve aslında onların içsel anlamda birer ihtiyacı olan bu unsurlar diğerleri ile olan etkileşimlerinde doyuma ulaşmak zorundadır. Narsisist özellikler ve ihtiyaçlar kuramsal açıdan da bakıldığında her insanın içsel dünyasında anlam bulur ve olgunlaşma, büyüme, insan olma yolculuğunda karşısına çıkan temel bir mesele olarak ele alınmalıdır. Kohut (1971), narsisistik ihtiyaçların, tüm kişilik gelişiminin merkezinde olduğunu ve bu ihtiyaçların sosyal ilişkilerin temelini oluşturduğunu belirtmiştir. Narsisizme ilişkin özellikler her bir insan için bir var - yok meselesi değildir. Bu özellikler her bir insan evladında az veya çok bir düzlem üzerinde bulunmaktadır. Miller ve Campbell (2008), narsisizmi sosyal kişilik açısından patolojik olması gerekmeyen bir kişilik özelliği olarak tanımlamışlardır. Tüm bunlar beraber ele alındığında narsisizm insan olmanın temel bir gerçeği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Alanyazına bakıldığında büyükenmeci narsisistik özellik gösteren bireylerin öfke ve agresyon düzeylerinin yüksek olduğu (Bushman ve Baumeister, 1998; Exline vd, 2004; Reidy vd, 2010; Twenge ve Campbell, 2003), özellikle kendilerini sürekli haklı görmeleri sonucunda sık sık diğerleri ile çatışma içerisine girdikleri görülmektedir (Barry ve Kauten, 2014; Besser ve Priel, 2009; Bushman ve Baumeister, 1998; Pincus vd, 2009). Narsisizm düzeyi yüksek olan bireylerin gösterdikleri bu tepkisel davranışlarla gerek laboratuvar deneylerinde (Bushman ve Baumeister, 1998; Rhodewalt ve Morf, 1998; Twenge ve Campbell, 2003) gerekse de günlük yaşam olaylarıyla yapılan çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır (Rhodewalt, 2005; Rhodewalt vd, 1998; Zeigler-Hill vd, 2010). Aynı zamanda bu bireyler çevrelerinde onların narsisistik ihtiyaçlarını gidermelerini sağlayacak kimselere de ihtiyaç duymaktadırlar. Bu nedenle narsisizm düzeyi yüksek olan kişiler her ne kadar çatışmaya girmeye çekinmeseler de etraflarında onların bu ihtiyaçlarını giderecek kişileri bulundurmaları da gerekmektedir. Narsisistik ihtiyaçlar ve bu ihtiyaçların giderilmesinin varoluşsal bir durum olarak bu kişilerin karşısına çıkması, onların yüksek bir sosyal zekaya sahip olması gerektiği gerçeğini de beraberinde getirmektedir. Bu anlamda bu araştırma kapsamında öne sürülen büyükenmeci narsisizm ve genel sosyal zeka puanları arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu

hipotezi yapılan analizler sonucunda da doğrulanmıştır. Narsisist bireyler büyüklenmeci amaçlarına ilk teması kurma, diğerleriyle etkileşime girme ve ilk anda diğerleri üzerinde pozitif bir izlenim bırakma konusunda bu becerilere bir anlamda sahip olmak zorundadırlar (Delic ve diğerleri, 2011).

Sosyal zeka kavramı, kendisinin ve diğerlerinin sahip olduğu duygu ve düşünceleri anlayabilmek ve değerlendirebilmek, içinde bulunulan durumun veya ortamın koşullarına ve bağlamına uygun davranabilmek aynı zamanda diğerleri ile anlaşabilmek, bir gruba girebilmek ve uyum sağlayabilmek gibi bilişsel ve davranışsal öğeleri barındıran bir yapı olarak tanımlanmaktadır (Silvera vd, 2001). Bu tanım ışığında bakıldığında narsisizm olgusunu özellikle kişilik bozukluğu boyutunda yaşayan birinin söz konusu becerileri üstünlük gösteren benmerkezci yapıları nedeniyle gösterebilmesi pek mümkün değildir. Ancak bu ve benzeri yapılan araştırmalarda klinik popülasyondan öte normal ve klinik olmayan popülasyondan veri toplandığı düşünüldüğünde sosyal zeka ile büyüklenmeci narsisizm arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkması beklenen bir sonuç olabilmektedir. Sosyal zekası yüksek bireylerin sahip olduğu bilişsel ve davranışsal beceriler göz önünde bulundurulduğunda, narsisist bireylerin ihtiyaç duydukları ilişki ağlarını kurabilmelerinde önemli bir etken olduğu görülebilmektedir. Narsisizm tanımlamalarında benmerkezci yapılarına her ne kadar vurgu yapılsa da bu durum onların diğerlerinin tamamen farkında olmadıkları anlamına gelmemektedir. Narsisist bireylerin, diğerlerinin neye ihtiyacı olduğuna veya onları neyin etkileyeceğine dair algıları, kendi sosyal duruşları ile ilişkilendirdikleri için artabilir (Kauten, 2016). Narsisist özellik gösteren bireylerin asıl ihtiyaçları aslında kendilerini diğerlerinden üstün görmelerinin, her anlamda özel ve ayrıcalıklı olmalarına inanmalarının, tümgüçlü olduklarına dair inançlarının yanı sıra bu algılarını diğerlerinin onlara hissettirebilmesi ve onlara bu özelliklerini yansıtabilmesidir. Bu açıdan bakıldığında az veya çok narsisistik özellik gösteren bireyler etraflarında diğerlerinin olmasına muhtaçtır. Roche ve diğerleri (2013), narsisist bireylerin, kendilerini geliştirmek adına diğerlerine ihtiyaç duyduklarına vurgu yapmışlardır. Alanyazına bakıldığında narsisistlerin sosyal ilişkilerinde diğerlerine özellikle ilk etapta çekici görünmeleri ve aranan insan olma özellikleri her ne kadar ilişkinin devamında sönse de onların belirli bir seviyede sosyal zekaya sahip olduklarının bir kanıtıdır.

Narsisistik özellikler ve affetme konusuna gelindiğinde ise narsisizm ile affetme arasındaki negatif yönlü ve anlamlı ilişki yapılan birçok çalışmada da ortaya konmuştur (Bushman ve Baumeister, 1998; Exline vd, 2004). Kendilerine ilişkin üstün, ben merkezci, tümgüçlü, özel ve ayrıcalıklı olduklarına dair algıları en üst seviyede olan narsisist bireylerin yaşanan çatışmalarda diğerlerini affetmesi, onlarla ilişkinin devamına ilişkin böyle bir yatırım

yapmaları beklenen bir durum değildir. Exline ve diğerleri (2003), narsisist bireylerin haklılık algılarının, affetme ile negatif yönlü ilişkide aracılık ettiğini ortaya koymuşlardır. Affetme sürecinde bireyin yaşanan olumsuz olayın meydana gelmesinde kendi katkısına ilişkin değerlendirme yapması gerekmektedir. Kendilerine ilişkin bu üstünlük ve haklılık algılarına sahip narsisist bireylerin ilişkilerinde ortaya çıkan olumsuz olaylar sonucunda kendilerinin o olay dahilinde yaptıkları birtakım hataları objektif bir biçimde değerlendirebilmeleri pek de mümkün değildir. Narsisist bireylerin her durumda kendi haklılıklarına dair sarsılmaz inançları onların affetme sürecini yaşamalarına en büyük engellerden biridir. Ayrıca affetmenin gerçekleşmesi için en önemli unsurlardan biri olan empati de narsisistik özelliklerle negatif yönlü ilişkili kavramlardan biridir ve bu ilişki alanyazında da sıkça karşımıza çıkmaktadır (Banks, 2008; Ghorbani vd, 2010; Watson vd, 1984; Zagon ve Jackson, 1994; Zhou vd, 2010). Yapılan bu çalışmada da alanyazınla uyumlu bir şekilde büyülenmeci narsisizm ile başkasını ve durumu affetme arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkiler ortaya çıkmıştır.

Bu araştırma kapsamında çizilen model ele alındığında, narsisizm ile durumu ve başkasını affetme arasında negatif yönlü ve anlamlı ilişkilerin yanı sıra, sosyal zeka ile durumu ve başkasını affetme arasında pozitif yönlü ve anlamlı ilişkiler elde edilmiştir. Bununla beraber çizilen model öne sürülen hipotezi destekler bir şekilde, narsisizm ile durumu ve başkasını affetme arasındaki ilişkilerde sosyal zeka aracılık etmektedir. Bu veriler ışığında bakıldığında narsisizm ile affetmenin alt boyutları arasında negatif yönlü ilişki, sosyal zeka üzerinden pozitif yönde ilerlediği görülmektedir. Bununla beraber narsisist özellikler gösteren bireylerin, sosyal zeka düzeyinin artmasının affetme düzeyini de arttıracaklarını söyleyebilmek mümkündür. Affetme davranışının prososyal özellikler gösterdiği düşünüldüğünde, narsisist bireylerin kendilerini diğerlerine karşı olumlu davrandıklarına dair algılamaları (Kauten ve Barry, 2014) sosyal zekanın bu aracılık etkisini ortaya çıkardığı düşünülebilir. Bununla beraber narsisist bireyler gerçek tutumlarını bastırarak diğerlerinden olumlu geri bildirimler almak ve onlar tarafından reddedilmemek için sosyal olarak arzu edilen eylemlere katılım gösterebilirler (Pincus vd, 2009). Hill ve Lapsley (2011) patolojik olmayan narsisizm düzeyi yüksek olan bireylerin özellikle sosyal becerilerinin çok iyi olduğunu belirtmişlerdir. Bu özellikleri onların hem prososyal davranışlarının artmasına hem de diğerlerinin gözünde onların ihtiyaçlarını karşılayan üstün bir noktaya ulaşmalarına neden olabilir (Kauten, 2016). Bu noktada narsisist bireylerin sosyal zeka aracılığı ile gösterdikleri bu affetme davranışının niteliği hakkında bir bilgi vermediği dikkate alınmalıdır. Analizler sonucu karşımıza çıkan narsisist bireylerin sosyal zeka aracılığı ile affetme eğilimlerinin artması durumu bize gerçek bir affetme sürecinin gerçekleştiğini göstermeyebilir. Elde edilen bu sonuç, verinin toplandığı grubun klinik olmayan

popülasyon olması durumu göz önünde bulundurularak, artan affetme eğiliminin nitelikli ve gerçek bir affetme sürecinin yansıtması olmayacağı söylenebilir.

5.1.4. Büyüklenmeci Narsisizm ile İntikam ve Kaçınma Arasındaki İlişkide Sosyal Zeka'nın Aracı Rolüne İlişkin Bulguların Yorumlanması: Araştırmanın bir diğer amaçlarından bir tanesi de büyüklenmeci narsisizm ile intikam ve kaçınma arasındaki ilişkide sosyal zekanın aracı rolünün incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda yapılan analizlerde büyüklenmeci narsisizmin, sosyal zeka ve intikam değişkeni ile pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Büyüklenmeci narsisizm ve intikam arasında elde edilen bu bulgu alanyazın ile tutarlılık göstermektedir (Brown, 2004; Exline vd, 2004; Gimmarco ve Vernon, 2014; Rasmussen ve Boon, 2014).

Narsisist bireylerin haklılık, üstünlük ve sosyal çevrelerinde bulunan diğerlerinin onların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla bulduklarına dair algıları onların intikam eğilimlerini arttırmaktadır. Özellikle söz konusu bu kişilerin agresyon ve öfke düzeylerinin yüksekliği, haklılık ve üstünlük şemaları ile bir araya geldiğinde yaşadıkları çatışmalar neticesinde kendilerine yapıldığını düşündükleri kötülükleri unutmama eğilimi göstermektedirler. Agresyon düzeyi ile intikam davranışı arasındaki pozitif yönlü ilişki daha önceki çalışmalarda karşımıza çıkmıştır (Bushman, 2002; Denson vd, 2011) Narsisist bireylerin çevrelerine karşı yansıttıkları mükemmellik imajlarının veya kendilerine ilişkin tümgüçlü olma algılarının sarsılması, öfke ve intikam içeren davranışlarının artmasına neden olmaktadır. Narsisist bireyler sadece engellenmek, eleştirilmek ya da haklılıklarının zedelenmesi karşısında değil aynı zamanda kendilerinin sahip olamadıkları birtakım nesnelere veya olanaklara sahip ve aynı zamanda mutlu görünen kimselere karşı da haset duyarlar (Kernberg, 2016). Bu açıdan bakıldığında narsisizm düzeyi yüksek olan bireylerin intikam almak istemelerine sebep olacak birçok etken ortaya çıkabilmektedir. Narsisizm olgusu daha temelden ele alınacak olduğunda ise bireyin yaşamındaki önemli ötekiler tarafından yeterince ilgi ve değer görmemiş olması ortaya çıkmaktadır. Narsisist bireye bu değersizliğini hatırlatan her durum ve her birey onun öfkesi, nefreti ve dolayısıyla intikam arzusu ile karşı karşıya kalacaktır. Ayrıca sosyal anlamda dominant olma ve güç sahibi olmaya ilişkin tutumlar da intikam davranışına yönelten unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (McKee ve Feather, 2008). Bu durum da narsisizm ve intikam davranışı arasındaki ilişkiyi doğrulamaktadır.

İntikama ilişkin düşüncelerin eyleme dönüşüp dönüşmeyeceğini belirleyen unsurlardan bir tanesi de sosyal dışlanmışlık kavramıdır (Elshout vd, 2017). Narsisist bireyler için sosyal ilişkilerin psikolojik ihtiyaçlarını karşılama konusunda tek kaynak olduğu düşünüldüğünde, herhangi bir anlamda dışlandıklarını hissettiklerinde intikam almaya yönelebilecekleri

düşünülebilir. Aynı zamanda Elshout ve diğerleri (2015) intikam kavramını gündelik dilde insanların nasıl anladığına ilişkin yaptıkları çalışmalarında intikama neden olan sebepler arasında insanların küçümsenme, utandırılma kavramlarına çokça vurgu yaptıklarını belirtmişlerdir. Büyükleme narsisist bireylerin diğerlerine karşı üstünlük kurmaya çalıştıkları düşünüldüğünde, bu kişilerin intikama eğilimleri daha anlamlı olabilir.

Çizilen modelde sosyal zekanın intikamı negatif yönlü ve anlamlı şekilde yordadığı görülmektedir. Sosyal zekası yüksek olan bireylerin diğerleri ile uyum içerisinde olabilmeleri, diğerlerinin ve kendilerinin duygu ve düşüncelerini fark etmeleri ve buna uygun davranabilmeleri, bu kişilerin öfke duygularıyla beraber kalabilmelerine, aynı zamanda öfkeleriyle ilgili karşı taraf ile onların da uygun olduğu bir zamanda konuşmalarına zemin hazırladığı düşünülebilir. Bu açıdan bakıldığında sosyal zeka ve intikam arasında ortaya çıkan bu negatif ilişki beklenen bir şekildedir. Sosyal zekası yüksek olan bireylerin yaşadıkları olumsuz olaylar karşısında intikam yerine daha yapıcı bir takım çözüm yolları bulmaları beklenmektedir. Alanyazına bakıldığında sosyal zeka ve intikam arasındaki ilişkiye dair herhangi bir veri bulunmamıştır. Ancak sosyal zeka düzeyi yüksek olan bireylerin daha çok dolaylı agresyon gösterdikleri ortaya konmuştur (Bjorkqvist vd, 1992; Sutton vd, 1999). Bununla beraber bireyin sahip olduğu sosyal ve bilişsel yetenekler her ne kadar olumlu bir nitelik olarak görülse de sosyal zekanın hem sosyal hem de antisosyal anlamda kullanılabileceği de görülmektedir (Bjorkqvist vd, 2000 ; Kaukiainen vd, 2002). Andreou (2006), yaptığı çalışmada sosyal zekanın hem davranışsal hem de bilişsel yönleri ile açık saldırganlık arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Büyükleme narsisizm ve intikam arasındaki ilişkide sosyal zekanın aracı rolüne ilişkin çizilen model bulgularına baktığımızda ise çalışmanın hipotezini destekleyecek şekilde sosyal zekanın aracı rol oynadığı görülmektedir. Narsisizmin intikamı pozitif şekilde yordadığı görülen analizlerde, sosyal zekanın aracı rolüyle bu etkinin negatife dönüştüğü ortaya çıkmıştır. İntikam kavramının kökenine bakıldığında biyolojik, evrimsel ve içgüdüsel bir temeli olduğu görülmektedir (Fatfouta ve Merkl, 2014; Haen ve Weber, 2009). Küçük düşürülme, haksızlığa uğrama veya çatışma içerisine girme insanoğlunda doğal olarak intikam arzusuna neden olmaktadır (Fatfouta ve Merkl, 2014; Morrissette, 2012). Bu arzu doğal olarak ortaya çıksa da insanlar çoğunlukla bunu eyleme dökmeyi ve fantezi düzeyinde bırakır (Goldner vd, 2019). Genel olarak alanyazına bakıldığında intikam almaya ilişkin arzunun ve fantezilerin, yaşanan olumsuz olayın kabulünü, yeniden tanımlanmasını, ilerlemeye teşviki, egoyu güçlendirmeyi ve narsisistik onarımı sağladığı görülmektedir (Seebauer vd, 2014; van Denderen vd, 2014; Watson vd, 2016). Bütün bu bilgilerle çalışma verisinin patolojik olmayan gruptan toplandığı

bilgisi ile beraber ele alındığında narsisistik özellik gösteren bireylerin sosyal zeka aracılığı ile intikama yönelmek yerine bu arzularını fantezi düzeyinde bıraktıkları anlamına gelebilir.

Narsisizmin çağımızın epidemisi (Twenge ve Campbell, 2013) olarak ele alınması, narsisistik özelliklerin genç nüfusta yoğun bir şekilde görüldüğüne işaret etmektedir. Sosyal gruplarda narsisistik özelliklere sahip bireylerin çokluğu, bu kişilerin psikolojik ihtiyaçlarını karşılamalarını zorlaştırdığı anlamına gelebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında günümüzde sosyal zeka kavramının narsisistik özellikler gösteren bireylerin varoluşlarını gerçekleştirebilmek adına daha çok önem kazandığı düşünülebilir. Narsisistik ihtiyaçlar her ne kadar bu kişileri zorlandıkları durumlar karşısında intikam almaya yöneltse de sosyal zeka düzeylerinin yüksekliği onları bu davranışlara yönelme konusunda engelliyor olabilir.

Çizilen modelde elde edilen bir diğer sonuç ise Suça İlişkin Kişilerarası Motivasyonlar Ölçeğinin intikam dışındaki diğer alt ölçeği kaçınma ile sosyal zeka ve narsisizm arasındaki ilişkilidir. Yapılan analizlerde sosyal zeka ve narsisizm değişkenleri ile kaçınma arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Kaçınma, öfke ile ortaya çıkan dargınlık sonucunda bireyin suçlu kişi ile kişisel ve psikolojik anlamda ilişkisini kesmesi anlamına gelmektedir. Bu tanım gereği düşünüldüğünde sosyal zeka düzeyi yüksek olan bireylerin kaçınmaya ilişkin bu şekilde bir tutum takınmaları beklenen bir sonuçtur.

5.2. Öneriler

5.2.1. Araştırmaya Yönelik Öneriler: Bu çalışmada, bireylerin narsisizm düzeylerini ölçmek için Narsisistik Kişilik Envanteri kullanılmıştır. İlerde yapılacak olan çalışmalarda, daha güncel bir ölçeğin kullanılması veya oluşturulması, özellikle sosyal medya üzerinden belirtilerinin, çok net belli olduğu narsisizm olgusu ile ilgili farklı ve çok yönlü bir bilgi verebileceği düşünülmektedir.

Bununla beraber çalışmada narsisizm olgusunun sadece büyülenmeci alt boyutu ele alınmıştır. Özellikle narsisistik bireylerin nasıl davranacaklarını kestirmeye çalışan araştırmalarda kırılğan alt boyutunun da ele alınması daha kapsamlı bir veri sunacak, belirli özelliklerin atfedildiği narsisist bireylerin aslında sanıldığından daha kalabalık bir grup oldukları, davranışlarında büyülenmeci, gösterişçi ve diğerlerini küçük gören tavırlar içerisinde olmasalar da narsisizm düzeylerinin yüksek olabileceği ortaya konabilecektir.

Çalışmanın sadece üniversite öğrencileri ile yapılması, aslında ergenlik dönemi ile beraber belli olan kişilik özellikleri ile ortaya çıkmaya başlayan kavramı anlamak adına sınırlı bir veri sunmaktadır. Alanyazında narsisist bireylerin yaşla beraber farklı davranış kalıplarını gösterdikleri öne sürülmektedir. Bu nedenle ergenlik döneminde olan lise öğrencileri veya orta

yaşa sahip insanlarla çalışma yapılması da kavramın, bireylerin davranışlarında nasıl değişip dönüştüğünü anlamak adına önemli olacağı düşünülmektedir.

5.2.2. Uygulamaya Yönelik Öneriler: Toplumda her yaş ve kesimde şiddetin ve öfke problemlerinin bununla beraber narsisistik kişilik özelliklerinin yaygınlaşması bir arada ele alındığında bu çalışmada ortaya konduğu gibi sosyal zekanın bir iyileştirici bir aracılık yapması alan çalışanları tarafından değerlendirilmelidir. Gerek okul psikolojik danışmanları gerekse de klinik psikologlar tarafından karşılaşılan narsisizm düzeyi yüksek olan bireylere müdahalelerde, sosyal zekanın artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması bir seçenek olarak sunulabilir.

Narsisistik kişilik özelliklerinin toplumdaki bireylerde genel olarak arttığı gerçeği ile sadece üniversite öğrencileri üzerinde değil aynı zamanda örgütlerde de konu üzerine çalışmalar yapılmasını gerektirmektedir. Bu nedenle intikam almaya ya da birbirlerinin pozisyonlarını tehdit etmeye yönelik davranışların görüldüğü organizasyonlarda bireylerin narsisistik kişilik özellikleri incelenerek bu tarz özellikler gösteren bireyleri daha verimli çalışabilecekleri konumlara getirmek ve çalışanların sosyal zeka düzeylerine yönelik çalışmalar yapmak verimli olacaktır.

KAYNAKÇA

- Agnew, R. & White, H.R. (1992). An empirical test of general strain theory. *Criminology*, 30(4), 475-500. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1992.tb01113.x>
- Akhtar, S. M. D. & Thomson Jr, J. A. (1982). Overview: Narcissistic personality disorder. *The American Journal of Psychiatry*, 139(1), 12-20. <https://doi.org/10.1176/ajp.139.1.12>
- Akhtar, S. (2002). Forgiveness: Origins, dynamics, psychopathology, and technical relevance. *The Psychoanalytic Quarterly*, 71(2), 175-212. <https://doi.org/10.1002/j.2167-4086.2002.tb00010.x>
- Akın, M., Özdevecioğlu, M. ve Ünlü, O. (2012). Örgütlerde intikam niyeti ve affetme eğiliminin çalışanların ruh sağlıkları ile ilişkisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 45 (1), 77-97.
- Alam, A., Rafique, R., & Anjum, A. (2016). Narcissistic tendencies, forgiveness and empathy as predictors of social connectedness in students from universities of lahore. *Dialogue (Pakistan)*, 11(2), 136-156.
- Albrecht, K. (2006). *Social intelligence: The new science of success*. John Wiley & Sons.
- Al-Mabuk, R. H., Enright, R.D., & Cardis, P. A. (1995). Forgiveness education with parentally love-deprived late adolescents. *Journal of Moral Education*, 24(4), 427-444. <https://doi.org/10.1080/0305724950240405>
- Ames, D. R., Rose, P., & Anderson, C. P. (2006). The NPI-16 as a short measure of narcissism. *Journal of Research in Personality*, 40(4), 440-450. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.03.002>
- Amegashie, J. A., & Runkel, M. (2012). The paradox of revenge in conflicts. *Journal of Conflict Resolution*, 56(2), 313-330. <https://doi.org/10.1177/0022002711420971>
- Andreou, E. (2006). Social preference, perceived popularity and social intelligence: Relations to overt and relational aggression. *School Psychology International*, 27(3), 339-351. <https://doi.org/10.1177/0143034306067286>
- Anlı, İ. (2010). *Psikanalizde narsisizm*. Nobel.
- Arata, C. M. (2002). Child sexual abuse and sexual revictimization. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 9(2), 135. <https://doi.org/10.1093/clipsy.9.2.135>
- Archer, J. (2004). Sex differences in aggression in real-world settings: A meta-analytic review. *Review of General Psychology*, 8(4), 291-322. <https://doi.org/10.1037/1089-2680.8.4.291>.
- Aslan, M., Mert, H. Ş. ve Yıldız, M. (2016). Narsistik kişilik ile affedicilik arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi*, 147-153.

- Atay, S. (2009). Narsistik Kişilik Envanteri'nin Türkçe'ye standardizasyonu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 181-196.
- Atay, S. (2010). *Çalışan narsist*. Namar Yayınları.
- Axelrod, R., & Hamilton, W. D. (1981). The evolution of cooperation. *Science*, 211(4489), 1390-1396. <https://doi.org/10.1126/science.7466396>
- Back, M. D., Schmukle, S. C., & Egloff, B. (2010). Why are narcissists so charming at first sight? Decoding the narcissism–popularity link at zero acquaintance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(1), 132. <https://doi.org/10.1037/a0016338>
- Baeck, A.H. & Hyun, M.H. (2008). Hostility, anger experience and anger expression in overt and covert narcissists. *The Korean Journal of Clinical Psychology*, 27 (4), 1001-1017. <https://doi.org/10.2224/sbp.2013.41.6.881>
- Baranger, W. (1991). Narcissism in Freud. In. J. Sandler, ES Person, & J. Fonagy (Eds.), Freud's "On narcissism: An introduction"(pp. 108-130).
- Barber, L., Maltby, J., & Macaskill, A. (2005). Angry memories and thoughts of revenge: The relationship between forgiveness and anger rumination. *Personality and Individual Differences*, 39(2), 253-262. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2005.01.006>
- Barnes, M. L., & Sternberg, R. J. (1989). Social intelligence and decoding of nonverbal cues. *Intelligence*, 13(3), 263-287. [https://doi.org/10.1016/0160-2896\(89\)90022-6](https://doi.org/10.1016/0160-2896(89)90022-6)
- Basch, M. F. (1988). *Understanding psychotherapy: The science behind the art*. Basic Books.
- Baskin, T. W., & Enright, R. D. (2004). Intervention studies on forgiveness: A meta-analysis. *Journal of counseling & Development*, 82(1), 79-90. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2004.tb00288.x>
- Baumeister, R. F., Stilwell, A. M., & Heatherton, T. F. (1995). Personal narratives about guilt: Role in action control and interpersonal relationships. *Basic and Applied Social Psychology*, 17(1), 173-198. <https://doi.org/10.1080/01973533.1995.9646138>
- Baumeister, R. F., Smart, L., & Boden, J. M. (1996). Relation of threatened egotism to violence and aggression: the dark side of high self-esteem. *Psychological Review*, 103(1), 5.
- Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (2001). Narcissism as addiction to esteem. *Psychological Inquiry*, 12(4), 206-210.
- Bechwati, N. N., & Morrin, M. (2007). Understanding voter vengeance. *Journal of Consumer Psychology*, 17(4), 277-291. [https://doi.org/10.1016/S1057-7408\(07\)70038-4](https://doi.org/10.1016/S1057-7408(07)70038-4)
- Beck, A. T., Freeman, A., & Davis, D. (1990). *Associates. Cognitive therapy of personality disorders*. New York, Guilford.

- Beck, U. (2002). The cosmopolitan society and its enemies. *Theory, Culture & Society*, *19*(1-2), 17-44. <https://doi.org/10.1177/026327640201900101>
- Behary, W. T. (2014). *Narsistle Ateşkes*. Psikonet Yayınları.
- Bellah, C. G., Bellah, L. D., & Johnson, J. L. (2003). A look at dispositional vengefulness from the three and five-factor models of personality. *Individual Differences Research*, *1*(1), 6-16.
- Berry, J. W., & Worthington Jr, E. L. (2001). Forgivingness, relationship quality, stress while imagining relationship events, and physical and mental health. *Journal of Counseling Psychology*, *48*(4), 447. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.48.4.447>
- Berry, J. W., Worthington Jr, E. L., Parrott III, L., O'Connor, L. E., & Wade, N. G. (2001). Dispositional forgivingness: Development and construct validity of the transgression narrative test of forgivingness (TNTF). *Personality and Social Psychology Bulletin*, *27*(10), 1277-1290. <https://doi.org/10.1177/01461672012710004>
- Berry, J. W., Worthington Jr, E. L., O'Connor, L. E., Parrott III, L., & Wade, N. G. (2005). Forgivingness, vengeful rumination, and affective traits. *Journal of Personality*, *73*(1), 183-226. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2004.00308.x>
- Besser, A., & Zeigler-Hill, V. (2010). The influence of pathological narcissism on emotional and motivational responses to negative events: The roles of visibility and concern about humiliation. *Journal of Research in Personality*, *44*(4), 520-534. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2010.06.006>
- Bies, R. J., & Tripp, T. M. (1995). Justice as Social Control. In Cropanzano, R. & Kacmar, K. M. (Eds.). *Organizational Politics, Justice, and Support: Managing the Social Climate of the Workplace* (131-145). Greenwood Publishing Group.
- Bies, R. J., & Tripp, T. M. (1996). Beyond distrust: "Getting even" and the need for revenge. In R. M. Kramer & T. R. Tyler (Eds.), *Trust in organizations: Frontiers of theory and research* (246-260). Sage Publications, Inc. <https://doi.org/10.4135/9781452243610.n12>
- Bies, R. J., Tripp, T. M., & Kramer, R. M. (1997). At the breaking point: Cognitive and social dynamics of revenge in organizations. In R. A. Giacalone & J. Greenberg (Eds.), *Antisocial behavior in organizations* (pp. 18-36). Sage Publications, Inc.
- Bies, R. J., & Tripp, T. M. (2005). The study of revenge in the workplace: Conceptual, ideological, and empirical issues. In S. Fox & P. E. Spector (Eds.), *Counterproductive Work Behavior: Investigations of Actors and Targets*, 65-81. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1037/10893-003>

- Bishop, J., & Lane, R. C. (2002). The dynamics and dangers of entitlement. *Psychoanalytic Psychology, 19*(4), 739. <https://doi.org/10.1037/0736-9735.19.4.739>
- Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M., & Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive Behavior, 18*(2), 117-127. [https://doi.org/10.1002/1098-2337\(1992\)18:2<117::AID-AB2480180205>3.0.CO;2-3](https://doi.org/10.1002/1098-2337(1992)18:2<117::AID-AB2480180205>3.0.CO;2-3)
- Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. (2000). Social intelligence– empathy= aggression? *Aggression and Violent Behavior, 5*(2), 191-200. [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(98\)00029-9](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(98)00029-9)
- Boon, S. D., Deveau, V. L., & Alibhai, A. M. (2009). Payback: The parameters of revenge in romantic relationships. *Journal of Social and Personal Relationships, 26*(6-7), 747-768. <https://doi.org/10.1177/0265407509347926>
- Bodnar, A., & Bodnar, E. (2018). Relationship between social intelligence level and accentuations of adolescents' character. *KnE Life Sciences, 163-171*. <https://doi.org/10.18502/cls.v4i8.3273>
- Bradlee, P. M., & Emmons, R. A. (1992). Locating narcissism within the interpersonal circumplex and the five-factor model. *Personality and Individual Differences, 13*(7), 821-830. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(92\)90056-U](https://doi.org/10.1016/0191-8869(92)90056-U)
- Bradfield, M., & Aquino, K. (1999). The effects of blame attributions and offender likableness on forgiveness and revenge in the workplace. *Journal of Management, 25*(5), 607-631. <https://doi.org/10.1177/014920639902500501>
- Brock, J. P. (2014). *Examining the relationships between early maladaptive schemas, forgiveness and vengeance*. Regent University.
- Brose, L. A., Rye, M. S., Lutz-Zois, C., & Ross, S. R. (2005). Forgiveness and personality traits. *Personality and Individual Differences, 39*(1), 35-46. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2004.11.001>
- Brown, R. P. (2003). Measuring individual differences in the tendency to forgive: Construct validity and links with depression. *Personality and Social Psychology Bulletin, 29*(6), 759-771. <https://doi.org/10.1177/0146167203029006008>
- Brown, R. P. (2004). Vengeance is mine: Narcissism, vengeance, and the tendency to forgive. *Journal of Research in Personality, 38*(6), 576-584. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2003.10.003>

- Brummelman, E., Thomaes, S., Nelemans, S. A., De Castro, B. O., Overbeek, G., & Bushman, B. J. (2015). Origins of narcissism in children. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *112*(12), 3659-3662. <https://doi.org/10.1073/pnas.1420870112>
- Bugay, A. (2010). *Investigation of social-cognitive, emotional and behavioral variables as predictors of self-forgiveness*. Unpublished Doctoral Dissertation. METU University, Ankara.
- Bushman, B. J., & Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence?. *Journal of Personality and Social Psychology*, *75*(1), 219. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.75.1.219>
- Buss, D. M., & Chiodo, L. M. (1991). Narcissistic acts in everyday life. *Journal of Personality*, *59*(2), 179-215. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1991.tb00773.x>
- Buzan, T. (2002). *The power of social intelligence*. Perfect Pound Publisher.
- Campbell, W. K. (1999). Narcissism and romantic attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, *77*(6), 1254. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.77.6.1254>
- Campbell, W. K., Reeder, G. D., Sedikides, C., & Elliot, A. J. (2000). Narcissism and comparative self-enhancement strategies. *Journal of Research in Personality*, *34*(3), 329-347. <https://doi.org/10.1006/jrpe.2000.2282>
- Campbell, W. K., & Foster, C. A. (2002). Narcissism and commitment in romantic relationships: An investment model analysis. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *28*(4), 484-495. <https://doi.org/10.1177/0146167202287006>
- Campbell, W. K., Rudich, E. A., & Sedikides, C. (2002). Narcissism, self-esteem, and the positivity of self-views: Two portraits of self-love. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *28*(3), 358-368. <https://doi.org/10.1177/0146167202286007>
- Campbell, W. K., Bonacci, A. M., Shelton, J., Exline, J. J., & Bushman, B. J. (2004). Psychological entitlement: Interpersonal consequences and validation of a self-report measure. *Journal of Personality Assessment*, *83*(1), 29-45. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa8301_04
- Campbell, W. K., Goodie, A. S., & Foster, J. D. (2004). Narcissism, confidence, and risk attitude. *Journal of Behavioral Decision Making*, *17*(4), 297-311. <https://doi.org/10.1002/bdm.475>
- Campbell, W. K., Bush, C. P., Brunell, A. B., & Shelton, J. (2005). Understanding the social costs of narcissism: The case of the tragedy of the commons. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *31*(10), 1358-1368. <https://doi.org/10.1177/0146167205274855>

- Campbell, W. K., & Foster, J. D. (2007). The narcissistic self: Background, an extended agency model, and ongoing controversies. In C. Sedikides & S. J. Spencer (Eds.), *The self*, 115–138. Psychology Press.
- Kihlstrom, J. F., & Cantor, N. (2000). Social intelligence. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of intelligence*, 359–379. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511807947.017>.
- Cardozo, B. L., Kaiser, R., Gotway, C. A., & Agani, F. (2003). Mental health, social functioning, and feelings of hatred and revenge of Kosovar albanians one year after the war in Kosovo. *Journal of Traumatic Stress: Official Publication of The International Society for Traumatic Stress Studies*, 16(4), 351-360. <https://doi.org/10.1023/A:1024413918346>
- Carlsmith, K. M., Wilson, T. D., & Gilbert, D. T. (2008). The paradoxical consequences of revenge. *Journal of Personality and Social Psychology*, 95(6), 1316. <https://doi.org/10.1037/a0012165>
- Carmody, P., & Gordon, K. (2011). Offender variables: Unique predictors of benevolence, avoidance, and revenge? *Personality and Individual Differences*, 50(7), 1012-1017. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.12.037>
- Chen, S. A., & Michael, W. B. (1993). First-order and higher-order factors of creative social intelligence within Guilford's structure-of-intellect model: A reanalysis of a Guilford data base. *Educational and Psychological Measurement*, 53(3), 619-641. <https://doi.org/10.1177/0013164493053003004>
- Chester, D. S., & DeWall, C. N. (2016). The pleasure of revenge: retaliatory aggression arises from a neural imbalance toward reward. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 11(7), 1173-1182. <https://doi.org/10.1093/scan/nsv082>
- Cloke, K. (1993). Revenge, forgiveness, and the magic of mediation. *Mediation Quarterly*, 11(1), 67-78. <https://doi.org/10.1002/crq.3900110108>
- Consolini, G. (1999). Kernberg versus Kohut: A (case) study in contrasts. *Clinical Social Work Journal*, 27(1), 71-86. <https://doi.org/10.1023/A:1022813515175>
- Cooper, A. M. (1988). The narcissistic-masochistic character. In Glick, R.A. & Meyers, D.I. (Eds.) *Masochism. Current Psychoanalytic Perspectives*. Hillside.
- Cooper, A. M., & Ronningstam, E. (1992). Narcissistic personality disorder. *American Psychiatric Press Review of Psychiatry*, 11, 80-97.

- Cramer, P. (2011). Young adult narcissism: A 20 year longitudinal study of the contribution of parenting styles, preschool precursors of narcissism, and denial. *Journal of Research in Personality, 45*(1), 19-28. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2010.11.004>
- Crombag, H., Rassin, E., & Horselenberg, R. (2003). On vengeance. *Psychology, Crime and Law, 9*(4), 333-344. <https://doi.org/10.1080/1068316031000068647>
- Crowne, K. A. (2009). The relationships among social intelligence, emotional intelligence and cultural intelligence. *Organization Management Journal, 6*(3), 148-163. <https://doi.org/10.1057/omj.2009.20>
- Çoklar, I. (2014). Kişilik özellikleri ile bağışlama eğilimi arasındaki ilişkinin intikam güdüsü ve adalete duyarlılık temelinde incelenmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Davis, C., Claridge, G., & Brewer, H. (1996). The two faces of narcissism: Personality dynamics of body esteem. *Journal of Social and Clinical Psychology, 15*(2), 153-166. <https://doi.org/10.1521/jscp.1996.15.2.153>
- De Quervain, D. J.-F., Fischbacher, U., Treyer, V., Schellhammer, M., Schnyder, U., Buck, A., & Fehr, E. (2004). The neural basis of altruistic punishment. *Science, 305*, 1254–1258. <https://doi.org/10.1126/science.1100735>
- Delič, L., Novak, P., Kovačič, J., & Avsec, A. (2011). Self-reported emotional and social intelligence and empathy as distinctive predictors of narcissism. *Psihologijske Teme, 20*(3), 477-488.
- Denham, S., Neal, K., Wilson, B. J., Pickering, S., & Boyatzis, C. (2005). Emotional development and forgiveness in children: Emerging evidence. Worthington, E. L. (Eds). *Handbook of Forgiveness, 127-142*. Routledge.
- Denson, T. F., Pedersen, W. C., Friese, M., Hahm, A., & Roberts, L. (2011). Understanding impulsive aggression: Angry rumination and reduced self-control capacity are mechanisms underlying the provocation-aggression relationship. *Personality and Social Psychology Bulletin, 37*(6), 850-862. <https://doi.org/10.1177/0146167211401420>
- Deutsch, M., Coleman, P. T., & Marcus, E. C. (Eds.). (2011). *The handbook of conflict resolution: Theory and practice*. John Wiley & Sons.
- Dewey, J. (1966). Democracy and education 191. In Boydston J. A. (Eds.) *The Middle Works of John Dewey, 9, 1899-1924*.
- Dickinson, K. A., & Pincus, A. L. (2003). Interpersonal analysis of grandiose and vulnerable narcissism. *Journal of Personality Disorders, 17*(3), 188-207. <https://doi.org/10.1521/pedi.17.3.188.22146>

- Doğan, T., & Çetin, B. (2006). *Üniversite öğrencilerinin sosyal zeka düzeylerinin depresyon ve bazı değişkenlerle ilişkisinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Doğan, T., & Çetin, B. (2009). Tromso sosyal zekâ ölçeği Türkçe formunun faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 7(1), 241-268.
- Doğaner, İ. (1996). Narsistik kişilik bozukluğu: Tarihçe, tanı ve ayırıcı tanı. *Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları*, 1(3), 341-352.
- Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., Robins, R. W., Moffitt, T. E., & Caspi, A. (2005). Low self-esteem is related to aggression, antisocial behavior, and delinquency. *Psychological Science*, 16(4), 328-335. <https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2005.01535.x>
- Draijer, N. (2000). Moord en doodslag als pathologische wraak [Homicide as pathological revenge]. *Vergeven of vergelden; over slachtoffers van intiem geweld [Forgive or take revenge: About victims of intimate violence]*, 59-80.
- Eadeh, F. R., Peak, S. A., & Lambert, A. J. (2017). The bittersweet taste of revenge: On the negative and positive consequences of retaliation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 68, 27-39. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2016.04.007>
- Eaton, J., Struthers, C. W., & Santelli, A. G. (2006). Dispositional and state forgiveness: The role of self-esteem, need for structure, and narcissism. *Personality and Individual Differences*, 41(2), 371-380. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.02.005>
- Eaton, J., Struthers, C. W., Shomrony, A., & Santelli, A. G. (2007). When apologies fail: The moderating effect of implicit and explicit self-esteem on apology and forgiveness. *Self and Identity*, 6(2-3), 209-222. <https://doi.org/10.1080/15298860601118819>
- Edwards, L. M., Lapp-Rincker, R. H., Magyar-Moe, J. L., Rehfeldt, J. D., Ryder, J. A., Brown, J. C., & Lopez, S. J. (2002). A positive relationship between religious faith and forgiveness: Faith in the absence of data?. *Pastoral Psychology*, 50(3), 147-152. <https://doi.org/10.1023/A:1012940402668>
- Eğrilmez, A. (1996). Freud ve narsisizm. *Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları*, 1(3), 353-360.
- Elshout, M., Nelissen, R. M., & Van Beest, I. (2015). A prototype analysis of vengeance. *Personal Relationships*, 22(3), 502-523. <https://doi.org/10.1111/pere.12092>
- Elshout, M., Nelissen, R. M., Van Beest, I., Elshout, S., & Van Dijk, W. W. (2017). Situational precursors of revenge: Social exclusion, relationship type, and opportunity. *Personal Relationships*, 24(2), 291-305. <https://doi.org/10.1111/pere.12185>
- Elster, J. (1990). Norms of revenge. *Ethics*, 100(4), 862-885.

- Eltler, J. W. (1998). Expanding our options: The challenge of forgiveness. In Enright R. D. & North, J. (Eds.) *Exploring forgiveness* (150-162). University of Wisconsin Press.
- Eisenberg, N. (2007). Empathy-related responding and prosocial behaviour. In *Novartis Foundation Symposium*. 278, 71-80.
- Emmons, R. (1984). Factor analysis and construct validity of the narcissistic personality inventory. *Journal of Personality Assessment*, 48, 291-30. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4803_11
- Emmons, R. A. (2000). Is spirituality an intelligence? Motivation, cognition, and the psychology of ultimate concern. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 10(1), 3-26. https://doi.org/10.1207/S15327582IJPR1001_2
- Enright, R. D., & the Human Development Study Group. (1991). The moral development of forgiveness. In W. Kurtines & J. Gerwitz (Eds.), *Handbook of moral behavior and development* (123-152). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Enright, R. D., Gassin, E. A., & Wu, C. (1992). Forgiveness: A developmental view. *Journal of Moral Education*, 2, 99-114. <https://doi.org/10.1080/0305724920210202>
- Enright, R., Freedman, S., & Rique, J. (1998). The psychology of interpersonal forgiveness. In R. Enright & J. North (Eds.), *Exploring forgiveness* (pp. 46-62). Madison: University of Wisconsin Press.
- Enright, R. D., & Fitzgibbons, R. P. (2000). *Helping clients forgive: An empirical guide for resolving anger and restoring hope*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10381-000>
- Enright, R. D. (2001). *Forgiveness is a choice: A step-by-step process for resolving anger and restoring hope*. American Psychological Association.
- Exline, J. J., Worthington, E. L., Hill, P., & McCullough, M. E. (2003). Forgiveness and justice: A research agenda for social and personality psychology. *Personality and Social Psychology Review*, 7, 337-348. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0704_06
- Exline, J. J., Baumeister, R. F., Bushman, B. J., Campbell, W. K., & Finkel, E. J. (2004). Too proud to let go: narcissistic entitlement as a barrier to forgiveness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 87(6), 894. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.87.6.894>
- Farwell, L., & Wohlwend-Lloyd, R. (1998). Narcissistic processes: Optimistic expectations, favorable self-evaluations, and self-enhancing attributions. *Journal of Personality*, 66(1), 65-83. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.00003>

- Fatfouta, R., & Merkl, A. (2014). Associations between obsessive–compulsive symptoms, revenge, and the perception of interpersonal transgressions. *Psychiatry Research, 219*(2), 316-321. <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2014.05.038>
- Fatfouta, R., & Schröder-Abé, M. (2017). I can see clearly now: Clarity of transgression-related motivations enhances narcissists' lack of forgiveness. *Personality and Individual Differences, 105*, 280-286. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.10.010>
- Fedáková, D., & Jelenová, I. (2004). Correlates Of Social, And Emotional, Intelligence. *Studia Psychologica, 46*(4), 291.
- Fehr, E., & Gächter, S. (2002). Altruistic punishment in humans. *Nature, 415*(6868), 137-140. <https://doi.org/10.1038/415137a>
- Fehr, R., & Gelfand, M. J. (2012). The forgiving organization: A multilevel model of forgiveness at work. *Academy of Management Review, 37*(4), 664-688. <https://doi.org/10.5465/amr.2010.0497>
- Fincham, F. D. (2000). The kiss of the porcupines: From attributing responsibility to forgiving. *Personal Relationships, 7*(1), 1-23 .<https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2000.tb00001.x>
- Fincham, F. D., Hall, J. H., & Beach, S. R. (2005). Til lack of forgiveness doth us part: Forgiveness in marriage. In Worthington E. L. & Wade, N. G. (207-226). *Handbook of forgiveness*. Routledge.
- Fincham, F. D., Jackson, H., & Beach, S. R. (2005). Transgression severity and forgiveness: Different moderators for objective and subjective severity. *Journal of Social and Clinical Psychology, 24*(6), 860-875. <https://doi.org/10.1521/jscp.2005.24.6.860>
- Fisher, R. (2000). Sources of conflict and methods of conflict resolution. *International Peace and Conflict Resolution, School of International Service, The American University*.
- Fossati, A., Beauchaine, T. P., Grazioli, F., Carretta, I., Cortinovis, F., & Maffei, C. (2005). A latent structure analysis of Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, narcissistic personality disorder criteria. *Comprehensive Psychiatry, 46*(5), 361-367. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2004.11.006>
- Fossati, A., Borroni, S., Eisenberg, N., & Maffei, C. (2010). Relations of proactive and reactive dimensions of aggression to overt and covert narcissism in nonclinical adolescents. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression, 36*(1), 21-27. <https://doi.org/10.1016/j.comppsy.2004.11.006>

- Foster, J. D., & Trimm IV, R. F. (2008). On being eager and uninhibited: Narcissism and approach–avoidance motivation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *34*(7), 1004-1017. <https://doi.org/10.1177/0146167208316688>
- Ford, M. E., & Tisak, M. S. (1983). A further search for social intelligence. *Journal of Educational Psychology*, *75*(2), 196. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.75.2.196>
- Freedman, S. R., & Enright, R. D. (1996). Forgiveness as an intervention goal with incest survivors. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *64*(5), 983. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.64.5.983>
- French, P. A. (2001). *The Virtues of Revenge*. University Press of Kansas.
- Frijda, N. H. (1993). The place of appraisal in emotion. *Cognition & Emotion*, *7*(3-4), 357-387.
- Frijda, N. H. (1994). The lex talionis: On vengeance. *Emotions: Essays on Emotion Theory*, 263-289.
- Fromm, E. (1996). *Özgürlükten kaçış*. Payel Yayınevi.
- Funk, F., McGeer, V., & Gollwitzer, M. (2014). Get the message: Punishment is satisfying if the transgressor responds to its communicative intent. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *40*(8), 986-997. <https://doi.org/10.1177/0146167214533130>
- Gabbard, G. O. (1989). Two subtypes of narcissistic personality disorder. *Bulletin of the Menninger Clinic*, *53*(6), 527.
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind* New York: Basic.
- Giammarco, E. A., & Vernon, P. A. (2014). Vengeance and the Dark Triad: The role of empathy and perspective taking in trait forgivingness. *Personality and Individual Differences*, *67*, 23-29. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2014.02.010>
- Given-Wilson, Z., McIlwain, D., & Warburton, W. (2011). Meta-cognitive and interpersonal difficulties in overt and covert narcissism. *Personality and Individual Differences*, *50*(7), 1000-1005. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.01.014>
- Ghorbani, N., Watson, P. J., Hamzavy, F., & Weathington, B. L. (2010). Self-knowledge and narcissism in Iranians: Relationships with empathy and self-esteem. *Current Psychology*, *29*(2), 135-143. <https://doi.org/10.1007/s12144-010-9079-5>
- Goldman, D. B., & Wade, N. G. (2012). Comparison of forgiveness and anger-reduction group treatments: A randomized controlled trial. *Psychotherapy Research*, *22*(5), 604-620. <https://doi.org/10.1080/10503307.2012.692954>
- Goldner, L., Lev-Wiesel, R., & Simon, G. (2019). Revenge fantasies after experiencing traumatic events: Sex differences. *Frontiers in Psychology*, *10*, 886. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00886>

- Grobink, L. H., Derksen, J. J., & van Marle, H. J. (2015). Revenge: An analysis of its psychological underpinnings. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 59(8), 892-907. <https://doi.org/10.1177/0306624X13519963>
- Haen, C., & Weber, A. M. (2009). Beyond retribution: Working through revenge fantasies with traumatized young people. *The Arts in Psychotherapy*, 36(2), 84-93. <https://doi.org/10.1016/j.aip.2009.01.005>
- Hargrave, T. D. & Zasowaki N. E. (1994). *Families and forgiveness: Healing intergenerational wounds*. New York: Brunnel/Mazel. <https://doi.org/10.4324/9781315650708>
- Hargrave, T. D. (1994). Families and forgiveness: A theoretical and therapeutic framework. *The Family Journal*, 2(4), 339-348. <https://doi.org/10.1177/1066480794024007>
- Hargrave, T. D., & Sells, J. N. (1997). The development of a forgiveness scale. *Journal of Marital and Family Therapy*, 23(1), 41-62. <https://doi.org/10.1111/j.1752-0606.1997.tb00230.x>
- Hatchkiss, S. (2014). Narsistik Bir Dünyada Hayatta Kalma Rehberi,(Çev., Ahmet B. Pekiner). *İstanbul: Kuraldışı*.
- Heider, F. (2013). *The psychology of interpersonal relations*. Psychology Press. <https://doi.org/10.1037/10628-000>
- Hendin, H. M., & Cheek, J. M. (1997). Assessing hypersensitive narcissism: A reexamination of Murray's Narcism Scale. *Journal of Research in Personality*, 31(4), 588-599. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1997.2204>
- Hodgson, L. K., & Wertheim, E. H. (2007). Does good emotion management aid forgiving? Multiple dimensions of empathy, emotion management and forgiveness of self and others. *Journal of Social and Personal Relationships*, 24(6), 931-949. <https://doi.org/10.1177/0265407507084191>
- Hoepfner, R., & O'Sullivan, M. (1968). Social intelligence and IQ. *Educational and Psychological Measurement*, 28(2), 339-344. <https://doi.org/10.1177%2F001316446802800211>
- Holbrook, M. I., White, M. H., & Hutt, M. J. (1995). The Vengeance Scale: Comparison of groups and an assessment of external validity. *Psychological Reports*, 77(1), 224-226.
- Holtzman, N. S., Vazire, S., & Mehl, M. R. (2010). Sounds like a narcissist: Behavioral manifestations of narcissism in everyday life. *Journal of Research in Personality*, 44(4), 478-484. <https://doi.org/10.2466%2Fpr0.1995.77.1.224>

- Hope, D. (1987). The healing paradox of forgiveness. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, 24(2), 240. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0085710>
- Horowitz, M. J. (2007). Understanding and ameliorating revenge fantasies in psychotherapy. *American Journal of Psychiatry*, 164(1), 24-27. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.164.1.24>
- Horton, R. S., Bleau, G., & Drwecki, B. (2006). Parenting narcissus: What are the links between parenting and narcissism? *Journal of Personality*, 74(2), 345-376. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00378.x>
- Horton, R. S. (2011). Parenting as a cause of narcissism: Empirical support for psychodynamic and social learning theories. In Campbell W. K. & Miller, J. D (Eds.) *The handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments* (181-190). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118093108.ch16>
- Horton, R. S., & Tritch, T. (2014). Clarifying the links between grandiose narcissism and parenting. *The Journal of Psychology*, 148(2), 133-143. <https://doi.org/10.1080/00223980.2012.752337>
- Horwitz, L. (2005). The capacity to forgive: Intrapsychic and developmental perspectives. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 53(2), 485-511. <https://doi.org/10.1177%2F00030651050530021401>
- Hotchkiss, S. (2008). *Why is it always about you?: The seven deadly sins of narcissism*. Simon and Schuster.
- Huxley, E., & Bizumic, B. (2017). Parental invalidation and the development of narcissism. *The Journal of Psychology*, 151(2), 130-147. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1080/00223980.2016.1248807>
- Ingersoll-Dayton, B., & Krause, N. (2005). Self-forgiveness: A component of mental health in later life. *Research on Aging*, 27(3), 267-289. <https://doi.org/10.1177%2F0164027504274122>
- Indrawati, I. (2019, April). Applying role-play method in enhancing social intelligence of early childhood learners. In *International Conference on Educational Sciences and Teacher Profession (ICETeP 2018)* (pp. 278-281). Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/icetep-18.2019.67>
- Jensen, A. R. (1998). The g factor and the design of education. In Sternberg, R. J. & Williams, W. M. (111-131). *Intelligence, instruction, and assessment: Theory into practice*, Routledge.

- Joseph, C., & Lakshmi, S. S. (2010). Social intelligence, a key to success. *IUP Journal Of Soft Skills*, 4(3), 15-21.
- Kachadourian, L. K., Fincham, F., & Davila, J. (2005). Attitudinal ambivalence, rumination, and forgiveness of partner transgressions in marriage. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(3), 334-342. <https://doi.org/10.1177/0146167204271595>
- Karremans, J. C., Van Lange, P. A., Ouwerkerk, J. W., & Kluwer, E. S. (2003). When forgiving enhances psychological well-being: the role of interpersonal commitment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(5), 1011. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.5.1011>
- Karremans, J. C., Van Lange, P. A., & Holland, R. W. (2005). Forgiveness and its associations with prosocial thinking, feeling, and doing beyond the relationship with the offender. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(10), 1315-1326. <https://doi.org/10.1177/0146167205274892>
- Kaukiainen, A., Björkqvist, K., Lagerspetz, K., Österman, K., Salmivalli, C., Rothberg, S., & Ahlbom, A. (1999). The relationships between social intelligence, empathy, and three types of aggression. *Aggressive Behavior*, 25(2), 81-89. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1999\)25:2<81::AID-AB1>3.0.CO;2-M](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1999)25:2<81::AID-AB1>3.0.CO;2-M)
- Kaukiainen, A., Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Tamminen, M., Vauras, M., Mäki, H., & Poskiparta, E. (2002). Learning difficulties, social intelligence, and self-concept: Connections to bully-victim problems. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43(3), 269-278. <https://doi.org/10.1111/1467-9450.00295>
- Kauppi, V. M., Holma, K., & Kontinen, T. (2019). John Dewey's notion of social intelligence. In Holma, K. & Kontinen, T. (Eds.). *Practices of citizenship in East Africa* (44-54). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429279171-4>
- Kauten, R. L. (2016). *The influence of informant and measurement on the relations among adolescent narcissism, prosocial behavior, and emotional and social intelligence*. The University of Southern Mississippi.
- Kauten, R. L., & Barry, C. T. (2016). Adolescent narcissism and its association with different indices of prosocial behavior. *Journal of Research in Personality*, 60, 36-45. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2015.11.004>
- Kearns, J. N., & Fincham, F. D. (2004). A prototype analysis of forgiveness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(7), 838-855. <https://doi.org/10.1177/0146167204264237>
- Keçe, A.C. (2011). *Sevemez Kimse Beni Benim Sevdiğim Kadar*. Pusula Yayınevi.

- Kernberg, O. (1967). Borderline personality organization. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 15(3), 641-685.
<https://doi.org/10.1177/000306516701500309>
- Kernberg, O. (1975). A systems approach to priority setting of interventions in groups. *International Journal of Group Psychotherapy*, 25(3), 251-275.
<https://doi.org/10.1080/00207284.1975.11491899>
- Kernberg, O. F. (1998). The psychotherapeutic management of psychopathic, narcissistic, and paranoid transferences. In T. Millon, E. Simonsen, M. Birket-Smith, & R. D. Davis (Eds.), *Psychopathy: Antisocial, criminal, and violent behavior* (372–392). The Guilford Press.
- Kernberg, O. (1975). *Borderline conditions and pathological narcissism*. New York: Jason Aronson. <https://doi.org/10.4236/jep.2011.24038>
- Kızıltan, H. (2016). Narsisizm ve psikopatolojisi. *Erişim Tarihi*, 20, 2017.
<http://psikomitoloji.com/wordpress/2016/08/24/narsisizm-ve-psikopatolojisi/>
- Kızıltepe, Z. (2004). *Öğretişim: Eğitim psikolojisine çağdaş bir yaklaşım*. Merteks.
- Kim, S. H., & Smith, R. H. (1993). Revenge and conflict escalation. *Negot. J.*, 9, 37-43.
- Knoll, J. L. (2010). The “pseudocommando” mass murderer: Part I, the psychology of revenge and obliteration. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law Online*, 38(1), 87-94.
- Kohut, H. (1971). *The analysis of the self*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Kohut, H. (1980). Reflections on advances in self psychology. *Advances in Self Psychology*, 473-554.
- Kohut, H. (1966). Forms and transformations of narcissism. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 14(2), 243-272.
<https://doi.org/10.1177/000306516601400201>
- Konstam, V., Chernoff, M., & Deveney, S. (2001). Toward forgiveness: The role of shame, guilt anger, and empathy. *Counseling and Values*, 46(1), 26-39.
<https://doi.org/10.1002/j.2161-007X.2001.tb00204.x>
- Konstam, V., Holmes, W., & Levine, B. (2003). Empathy, selfism, and coping as elements of the psychology of forgiveness: A preliminary study. *Counseling and Values*, 47(3), 172-183. <https://doi.org/10.1002/j.2161-007X.2003.tb00264.x>
- Kosmitzki, C., & John, O. P. (1993). The implicit use of explicit conceptions of social intelligence. *Personality and Individual Differences*, 15(1), 11-23.
[https://doi.org/10.1016/0191-8869\(93\)90037-4](https://doi.org/10.1016/0191-8869(93)90037-4)

- Krusemark, E. A., Lee, C., & Newman, J. P. (2015). Narcissism dimensions differentially moderate selective attention to evaluative stimuli in incarcerated offenders. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 6(1), 12. <https://doi.org/10.1037/per0000087>
- Lambert, A. J., Peak, S. A., Eadeh, F. R., & Schott, J. P. (2014). How do you feel now? On the perceptual distortion of extremely recent changes in anger. *Journal of Experimental Social Psychology*, 52, 82-95. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2014.01.004>
- Landy, F. J. (2005). Some historical and scientific issues related to research on emotional intelligence. *Journal of Organizational Behavior*, 26(4), 411-424. <https://doi.org/10.1002/job.317>
- Lannin, D. G., Gyll, M., Krizan, Z., Madon, S., & Cornish, M. (2014). When are grandiose and vulnerable narcissists least helpful? *Personality and Individual Differences*, 56, 127-132. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.08.035>
- Lasch, C. (2006). *Narsisizm Kültürü*, Çev: Suzan Öztürk ve Ümit Hüsrev Yolsal. Bilim ve Sanat Yayınevi.
- Lazear, D. (2000). *The intelligent curriculum: using multiple intelligences to develop your students' full potential*. Zephyr Press.
- Lawler-Row, K. A., & Piferi, R. L. (2006). The forgiving personality: Describing a life well lived? *Personality and Individual Differences*, 41(6), 1009-1020. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.04.007>
- Linehan, M. M. (2018). *Cognitive-behavioral treatment of borderline personality disorder*. Guilford Publications.
- Lowen, A. (2013). *Narsisizm Gerçek Benliğin İnkarı*, Çev:Tamer Çetin. Cem Yayınevi.
- Löwenheim, O., & Heimann, G. (2008). Revenge in international politics. *Security Studies*, 17(4), 685-724. <https://doi.org/10.1080/09636410802508055>
- Lyons, M., Morgan, K., Thomas, J., & Al Hashmi, A. (2013). Patterns of parental warmth, attachment, and narcissism in young women in United Arab Emirates and the United Kingdom. *Individual Differences Research*, 11(4).
- Macaskill, A., Maltby, J., & Day, L. (2002). Forgiveness of self and others and emotional empathy. *The Journal of Social Psychology*, 142(5), 663-665. <https://doi.org/10.1080/00224540209603925>
- Malkin, C. (2015). *Rethinking narcissism: The bad---and surprising good---about feeling special*. HarperCollins.

- Maltby, J., Macaskill, A., & Day, L. (2001). Failure to forgive self and others: A replication and extension of the relationship between forgiveness, personality, social desirability, and general health. *Personality and Individual Differences*, 30, 881-885. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00080-5](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00080-5)
- Maltby, J., & Day, L. (2004). Forgiveness and defense style. *The Journal of Genetic Psychology*, 165(1), 99-112. <https://doi.org/10.3200/GNTP.165.1.99-112>
- Maltese, A., Alesi, M., & Alù, A. G. M. (2012). Self-esteem, defensive strategies and social intelligence in the adolescence. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 69, 2054-2060. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.12.164>
- Marlowe, H. A. (1986). Social intelligence: Evidence for multidimensionality and construct independence. *Journal of Educational Psychology*, 78(1), 52. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.78.1.52>
- Martin, C. L. (1987). A ratio measure of sex stereotyping. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 489.
- Masterson, J. F. (1991). *Narsistik ve Borderline Kişilik Bozuklukları*. Litera Yayıncılık.
- Masterson, J. F. (1993). *The emerging self: A developmental, self, and object relations approach to the treatment of the closet narcissistic disorder of the self*. Psychology Press.
- McCullough, M. E., & Worthington Jr, E. L. (1994). Models of interpersonal forgiveness and their applications to counseling: Review and critique. *Counseling and Values*, 39(1), 2-14. <https://doi.org/10.1002/j.2161-007X.1994.tb01003.x>
- McCullough, M. E., & Worthington Jr, E. L. (1995). Promoting forgiveness: A comparison of two brief psychoeducational group interventions with a waiting-list control. *Counseling and Values*, 40(1), 55-68. <https://doi.org/10.1002/j.2161-007X.1995.tb00387.x>
- McCullough, M. E., Worthington Jr, E. L., & Rachal, K. C. (1997). Interpersonal forgiving in close relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(2), 321. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.2.321>
- McCullough, M. E., Rachal, K. C., Sandage, S. J., Worthington Jr, E. L., Brown, S. W., & Hight, T. L. (1998). Interpersonal forgiving in close relationships: II. Theoretical elaboration and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(6), 1586. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.75.6.1586>
- McCullough, M. E., & Worthington, Jr, E. L. (1999). Religion and the forgiving personality. *Journal of Personality*, 67(6), 1141-1164. <https://doi.org/10.1111/1467-6494.00085>

- McCullough, M. E. (2000). Forgiveness as human strength: Theory, measurement, and links to well-being. *Journal of Social and Clinical Psychology, 19*(1), 43-55. <https://doi.org/10.1521/jscp.2000.19.1.43>
- McCullough, M. E. (2001). Forgiveness: Who does it and how do they do it?. *Current Directions in Psychological Science, 10*(6), 194-197. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.00147>
- McCullough, M. E., Bellah, C. G., Kilpatrick, S. D., & Johnson, J. L. (2001). Vengefulness: Relationships with forgiveness, rumination, well-being, and the Big Five. *Personality and Social Psychology Bulletin, 27*(5), 601-610. <https://doi.org/10.1177/0146167201275008>
- McCullough, M. E., Pargament, K. I., & Thoresen, C. E. (Eds.). (2001). *Forgiveness: Theory, research, and practice*. Guilford Press.
- McCullough, M. E., & Witvliet, C. V. (2002). The psychology of forgiveness. In Sneyder C. R. & Lopez S. J. (p.p. 446-455). *Handbook of Positive Psychology, 2*, Oxford University Press.
- McCullough, M. E., Emmons, R. A., Kilpatrick, S. D., & Mooney, C. N. (2003). Narcissists as “victims”: The role of narcissism in the perception of transgressions. *Personality and Social Psychology Bulletin, 29*(7), 885-893. <https://doi.org/10.1177/0146167203029007007>
- McLean Parks, J. M. (1997). The fourth arm of justice: The art and science of revenge. In R. J. Lewicki, R. J. Bies, & B. H. Sheppard (Eds.), *Research on negotiation in organizations* (113–144). Greenwich, CT: JAI Press
- Mechanic, K. L., & Barry, C. T. (2015). Adolescent grandiose and vulnerable narcissism: Associations with perceived parenting practices. *Journal of Child and Family Studies, 24*(5), 1510-1518. <https://doi.org/10.1007/s10826-014-9959-x>
- Mellor, D., Fung, S. W. T., & binti Mamat, N. H. (2012). Forgiveness, empathy and gender—A Malaysian perspective. *Sex Roles: A Journal of Research, 67*(1-2), 98–107. <https://doi.org/10.1007/s11199-012-0144-4>
- Miller, A. (1986). Depression and grandiosity as related. In Morrison, A. P. (323-343). *Essential papers on narcissism*. NYU Press.
- Miller, A. (1997). *The drama of the gifted child: The search for the true self*. New York.
- Miller, D. T. (2001). Disrespect and the experience of injustice. *Annual Review of Psychology, 52*(1), 527-553. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.52.1.527>

- Miller, J. D., & Campbell, W. K. (2008). Comparing clinical and social-personality conceptualizations of narcissism. *Journal of Personality, 76*(3), 449-476. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2008.00492.x>
- Miller, A. J., Worthington Jr, E. L., & McDaniel, M. A. (2008). Gender and forgiveness: A meta-analytic review and research agenda. *Journal of Social and Clinical Psychology, 27*(8), 843-876. <https://doi.org/10.1521/jscp.2008.27.8.843>
- Miller, J. D., Gaughan, E. T., Pryor, L. R., Kamen, C., & Campbell, W. K. (2009). Is research using the Narcissistic Personality Inventory relevant for understanding narcissistic personality disorder? *Journal of Research in Personality, 43*, 482-488. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2009.02.001>
- Miller, J. D., Hoffman, B. J., Gaughan, E. T., Gentile, B., Maples, J., & Keith Campbell, W. (2011). Grandiose and vulnerable narcissism: A nomological network analysis. *Journal of Personality, 79*(5), 1013-104. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2010.00711.x>
- Miller, J. D., Lynam, D. R., & Campbell W. K. (2016). Measures of narcissism and their relations to DSM-5 pathological traits: A critical reappraisal. *Journal of Assessment, 23*(1) 3–9. <https://doi.org/10.1177/1073191114522909>
- Miller, J. D., Lynam, D. R., Hyatt, C. S., & Campbell, W. K. (2017). Controversies in narcissism. *Annual Review of Clinical Psychology, 13*, 291-315. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-032816-045244>
- Miller, J. D., Lynam, D. R., Siedor, L., Crowe, M., & Campbell, W. K. (2018). Consensual lay profiles of narcissism and their connection to the five-factor narcissism inventory. *Psychological Assessment, 30*(1), 10. <https://doi.org/10.1037/pas0000460>
- Millon, T., & Davis, R. O. (1996). *Disorders of personality: DSM-IV and beyond*. John Wiley & Sons.
- Morf, C. C., & Rhodewalt, F. (2001). Unraveling the paradoxes of narcissism: A dynamic self-regulatory processing model. *Psychological Inquiry, 12*(4), 177-196. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1204_1
- Moss, F. A., & Hunt, T. (1927). Are you socially intelligent?. *Scientific American, 137*(2), 108-110. <https://doi.org/10.1038/scientificamerican0827-108>
- Mullet, E., Houdbine, A., Laumonier, S., & Girard, M. (1998). “Forgivingness”: Factor structure in a sample of young, middle-aged, and elderly adults. *European Psychologist, 3*(4), 289-297. <https://doi.org/10.1027/1016-9040.3.4.289>

- Mullet, E., & Girard, M. (2001). Developmental and cognitive points view on forgiveness. In Mccullough, M.E., Pargament K.I. & Thoresen, C. E. (Eds.). *Forgiveness: theory, research and practice* (111-132). The Guilford Press.
- Muradoğlu, S., ve Karabulut, T. (2020). Liderlerin narsistik kişilik özelliklerinin girişimci kişilik özellikleri üzerindeki etkisinde sosyal zekânın aracı rolüne yönelik bir araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 1327-1359.
- Murata, A. (2008, December). Human error management paying emphasis on decision making and social intelligence-beyond the framework of man-machine interface design. In *Proceedings: Fourth International Workshop on Computational Intelligence & Applications* (Vol. 2008, No. 1, pp. 1-12). IEEE SMC Hiroshima Chapter.
- Murphy, J. G., & Hampton, J. (1988). *Forgiveness and mercy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Nayir, K. F. (2016). Developing organizational revenge scale and examining teachers' opinions about organizational revenge. *International Online Journal of Educational Sciences*, 8(3).
- Odağ, C. (1996). rneklerle narsisizm. *Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları*, 1 (3), 457-476.
- Okada, R. (2010). The relationship between vulnerable narcissism and aggression in Japanese undergraduate students. *Personality and Individual Differences*, 49(2), 113-118. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.03.017>
- Otway, L. J., & Vignoles, V. L. (2006). Narcissism and childhood recollections: A quantitative test of psychoanalytic predictions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(1), 104-116. <https://doi.org/10.1177/0146167205279907>
- zdemir, N., & Adıgzel, V. (2021). The relationship between social intelligence, self-esteem and resilience in healthcare professionals and the affecting factors. *Journal of Psychiatric Nursing*, 12(1), 18-28. <https://doi.org/10.14744/phd.2020.96658>
- Papps, B. P., & O'Carroll, R. E. (1998). Extremes of self-esteem and narcissism and the experience and expression of anger and aggression. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 24(6), 421-438. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1998\)24:6<421::AID-AB3>3.0.CO;2-3](https://doi.org/10.1002/(SICI)1098-2337(1998)24:6<421::AID-AB3>3.0.CO;2-3)
- Park, Y. O., & Enright, R. D. (1997). The development of forgiveness in the context of adolescent friendship conflict in Korea. *Journal of Adolescence*, 20(4), 393-402. <https://doi.org/10.1006/jado.1997.0095>

- Paulhus, D. L. (1998). Interpersonal and intrapsychic adaptiveness of trait self-enhancement: A mixed blessing? *Journal of Personality and Social Psychology*, *74*(5), 1197. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.74.5.1197>
- Pinker, S. (1997). *How the mind works*. New York, NY: Norton
- Pincus, A. L., Ansell, E. B., Pimentel, C. A., Cain, N. M., Wright, A. G., & Levy, K. N. (2009). Initial construction and validation of the pathological narcissism inventory. *Psychological Assessment*, *21*(3), 365. <https://doi.org/10.1037/a0016530>
- Pincus, A. L., & Lukowitsky, M. R. (2010). Pathological narcissism and narcissistic personality disorder. *Annual Review of Clinical Psychology*, *6*, 421-446. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.121208.131215>
- Power, F. C. (1994). Piaget on the moral development of forgiveness: Identity or reciprocity? Commentary. *Human Development*, *37*, 81–85. <https://doi.org/10.1159/000278240>
- Ra, Y. S., Cha, S. Y., Hyun, M. H., & Bae, S. M. (2013). The mediating effects of attribution styles on the relationship between overt-covert narcissism and forgiveness. *Social Behavior and Personality: an International Journal*, *41*(6), 881-892. <https://doi.org/10.2224/sbp.2013.41.6.881>
- Rafaeli, E., Bernstein, D. P., & Young, J. E. (2011). *Schema therapy: Distinctive features*. Routledge.
- Rahim, M. A. (2014). A structural equations model of leaders' social intelligence and creative performance. *Creativity and Innovation Management*, *23*(1), 44-56. <https://doi.org/10.1111/caim.12045>
- Raj, M., & Wiltermuth, S. S. (2016). Barriers to forgiveness. *Social and Personality Psychology Compass*, *10*(11), 679-690. <https://doi.org/10.1111/spc3.12290>
- Ramsey, A., Watson, P. J., Biderman, M. D., & Reeves, A. L. (1996). Self-reported narcissism and perceived parental permissiveness and authoritarianism. *The Journal of Genetic Psychology*, *157*(2), 227-238. <https://doi.org/10.1080/00221325.1996.9914860>
- Rapske, D. L., Boon, S. D., Alibhai, A. M., & Kheong, M. J. (2010). Not forgiven, not forgotten: An investigation of unforgiven interpersonal offenses. *Journal of Social and Clinical Psychology*, *29*(10), 1100–1130. <https://doi.org/10.1521/jscp.2010.29.10.1100>
- Rasmussen, K. R., & Boon, S. D. (2014). Romantic revenge and the dark triad: A model of impellance and inhibition. *Personality and Individual Differences*, *56*, 51–56. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2013.08.018>
- Rathvon, N., & Holmstrom, R. W. (1996). An MMPI-2 portrait of narcissism. *Journal of Personality Assessment*, *66*(1), 1-19. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa6601_1

- Raskin, R., & Terry, H. (1988). A principal-components analysis of the narcissistic personality inventory and further evidence of its construct validity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(5), 890.
- Raskin, R., & Novacek, J. (1991). Narcissism and the use of fantasy. *Journal of Clinical Psychology*, 47(4), 490-499. [https://doi.org/10.1002/10974679\(199107\)47:4<490::AID](https://doi.org/10.1002/10974679(199107)47:4<490::AID)
- Reidy, D. E., Foster, J. D., & Zeichner, A. (2010). Narcissism and unprovoked aggression. *Aggressive Behavior*, 36, 414-422. <https://doi.org/10.1002/ab.20356>.
- Reynolds, E. K., & Lejuez, C. W. (2011). Narcissism in the DSM. In Miller, J. D. & Campbell W. K. (Eds.). *Thøe handbook of narcissism and narcissistic personality disorder: Theoretical approaches, empirical findings, and treatments* (14-21). John Wiley & Sons. <https://doi.org/10.1002/9781118093108.ch2>
- Rhodewalt, F., & Morf, C. C. (1995). Self and interpersonal correlates of the narcissistic personality inventory: A review and new findings. *Journal of Research in Personality*, 29, 1-23. <https://doi.org/10.1006/jrpe.1995.1001>
- Rhodewalt, F., Madrian, J. C., & Cheney, S. (1998). Narcissism, self-knowledge organization, and emotional reactivity: The effect of daily experiences on self-esteem and affect. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24(1), 75-87. <https://doi.org/10.1177/0146167298241006>
- Rhodewalt, F., & Morf, C. C. (1998). On self-aggrandizement and anger: A temporal analysis of narcissism and affective reactions to success and failure. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(3), 672. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.74.3.672>
- Rhodewalt, F., & Peterson, B. (2009). *Narcissism*. In M. R. Leary & R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (p. 547-560). The Guilford Press.
- Rhodewalt, F. (2005). Social motivation and object relations: Narcissism and interpersonal self-esteem regulation. In K. Forgas, Williams, & S. Laham (Eds.), *Social motivation* (332-350). Cambridge University Press.
- Rhodewalt, F., & Peterson, B. (2009). *Narcissism*. In M. R. Leary & R. H. Hoyle (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (547-560). The Guilford Press.
- Rohmann, E., Neumann, E., Herner, M. J., & Bierhoff, H. (2012). Grandiose and vulnerable narcissism: Self-construal, attachment, and love in romantic relationships. *European Psychologist*, 17, 279-29. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000100>

- Riggio, R. E., Messamer, J., & Throckmorton, B. (1991). Social and academic intelligence: Conceptually distinct but overlapping constructs. *Personality and Individual Differences, 12*(7), 695-702. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(91\)90225-Z](https://doi.org/10.1016/0191-8869(91)90225-Z)
- Roche, M. J., Pincus, A. L., Lukowitsky, M. R., Menard, K. S., & Conroy, D. E. (2013). An integrative approach to the assessment of narcissism. *Journal of Personality Assessment, 95*, 237-248. <https://doi.org/10.1080/00223891.2013.770400>
- Rohmann, E., Neumann, E., Herner, M. J., & Bierhoff, H. W. (2012). Grandiose and vulnerable narcissism: Self-construal, attachment, and love in romantic relationships. *European Psychologist, 17*(4), 279. <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000100>
- Ronningstam, E. (2005). *Identifying and understanding the narcissistic personality*. Oxford University Press.
- Ross, S. R., Kendall, A. C., Matters, K. G., Rye, M. S., & Wrobel, T. A. (2004). A Personological Examination of Self- and Other-Forgiveness in the Five Factor Model. *Journal of Personality Assessment, 82*, 207-214. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa8202_8
- Rozenblatt, S. (2002). In defense of the self: The relationship of self-esteem and narcissism to aggressive behavior. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering, 63*(4-B), 2072.
- Rose, P. (2002). The happy and unhappy faces of narcissism. *Personality and Individual Differences, 33*, 379-391. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(01\)00162-3](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(01)00162-3)
- Russ, E., Shedler, J., Bradley, R., & Westen, D. (2008). Refining the construct of narcissistic personality disorder: Diagnostic criteria and subtypes. *American Journal of Psychiatry, 165*(11), 1473-1481. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.2008.07030376>
- Rye, M., Pargament, K. I., Ali, M., Beck, G., Dorff, E., Hallisey, C., et al. (2000). Religious perspectives on forgiveness. In M. E. McCullough, K. I. Pargament, & C. E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness: Theory, research and practice* (17-40). New York: Guilford Press.
- Rye, M. S., Loiacono, D. M., Folck, C. D., Olszewski, B. T., Heim, T. A., & Madia, B. P. (2001). Evaluation of the psychometric properties of two forgiveness scales. *Current Psychology, 20*(3), 260-277. <https://doi.org/10.1007/s12144-001-1011-6>
- Rye, M. S., & Pargament, K. I. (2002). Forgiveness and romantic relationships in college: Can it heal the wounded heart?. *Journal of Clinical Psychology, 58*(4), 419-441. <https://doi.org/10.1002/jclp.1153>
- Saban, A. (2009). Content analysis of Turkish studies about the multiple intelligences theory. *Educational Sciences: Theory and Practice, 9*(2), 859-876.

- Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185-211. <https://doi.org/10.2190/DUGG-P24E-52WK-6CDG>
- Satıcı, S. A. (2016). Üniversite öğrencilerinin affetme, intikam, sosyal bağlılık ve öznel iyi oluşları: Farklı yapısal modellerin denenmesi üzerine bir araştırma. Doktora Tezi. Eskişehir.
- Savenkov, A. (2019). Theoretical model of preschoolers' social intelligence development. *EC Psychology and Psychiatry* 8, (3), 206.
- Saxena, S., & Jain, R. K. (2013). Social intelligence of undergraduate students in relation to their gender and subject stream. *Journal of Research & Method in Education*, 1(1), 1-4.
- Schoenleber, M., Sadeh, N., & Verona, E. (2011). Parallel syndromes: two dimensions of narcissism and the facets of psychopathic personality in criminally involved individuals. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 2(2), 113. <https://doi.org/10.1037/a0021870>
- Schumann, K., & Ross, M. (2010). Why women apologize more than men: Gender differences in thresholds for perceiving offensive behavior. *Psychological Science*, 21(11), 1649–1655. <https://doi.org/10.1177/0956797610384150>
- Scobie, E. D., & Scobie, G. E. W. (1998). Damaging events: The perceived need for forgiveness. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 28(4), 373-402. <https://doi.org/10.1111/1468-5914.00081>
- Sedikides, C., & Gregg, A. P. (2001). Narcissists and feedback: Motivational surfeits and motivational deficits. *Psychological Inquiry*, 12(4), 237-239.
- Seebauer, L., Froß, S., Dubaschny, L., Schönberger, M., & Jacob, G. A. (2014). Is it dangerous to fantasize revenge in imagery exercises? An experimental study. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 45, 20–25. <https://doi.org/10.1016/j.jbtep.2013.07.003>
- Selçuk, Z., Kayılı, H., & Okut, L. (2004). *Çoklu zeka uygulamaları*. Nobel Yayınları.
- Segrin, C., Woszidlo, A., Givertz, M., & Montgomery, N. (2013). Parent and child traits associated with overparenting. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 32(6), 569-595. <https://doi.org/10.1521/jscp.2013.32.6.569>
- Sells, J. N., & Hargrave, T. D. (1998). Forgiveness: A review of the theoretical and empirical literature. *Journal of Family Therapy*, 20(1), 21-36. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.00066>
- Seltzer, L. F. (2014). Don't confuse revenge with justice: 5 key differences. Retrieved April, 12, 25-32.

- Sezer, S. (2019). Narsisistik kişilik özellikleri ile affedicilik arasındaki ilişki: Bağlanma stillerini aracı rolü. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Gaziantep.
- Silberman, M. (2000). *Peoplesmart: Developing your interpersonal intelligence*. CA: Berrett-Koehler Publishers Inc.
- Silvera, D., Martinussen, M., & Dahl, T. I. (2001). The Tromsø Social Intelligence Scale, a self-report measure of social intelligence. *Scandinavian Journal of Psychology*, 42(4), 313-319. <https://doi.org/10.1111/1467-9450.00242>
- Skarlicki, D. P., & Folger, R. (1997). Retaliation in the workplace: The roles of distributive, procedural, and interactional justice. *Journal of Applied Psychology*, 82, 434–443. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.82.3.434>
- Skarlicki, D. P., Folger, R., & Tesluk, P. (1999). Personality as a moderator in the relationship between fairness and retaliation. *Academy of Management Journal*, 42(1), 100-108. <https://doi.org/10.5465/256877>
- Skitka, L. J., & Wisneski, D. C. (2013). Justice theory and research: A social functionalist perspective. In H. Tennen, J. Suls, & I. B. Weiner (Eds.), *Handbook of psychology: Personality and social psychology* (407–427). John Wiley & Sons, Inc.
- Sokolova, E. T. (2010). Narcissism as clinical and socio-cultural phenomenon. *Psychology in Russia: State of the Art*, 3, 684-702. <https://doi.org/10.11621/pir.2010.0034>
- Spearman, C. E. (1927). *The abilities of man* (Vol. 89). New York: Macmillan.
- Sperry, L., & Sperry, J. J. (2011). Healthy narcissism and narcissistic personality disorder. *Human Development-Denville*, 32(4), 4.
- Sternberg, R. J. (2002). Raising the achievement of all students: Teaching for successful intelligence. *Educational Psychology Review*, 14(4), 383-393. <https://doi.org/10.1023/A:1020601027773>
- Stillwell, A. M., Baumeister, R. F., & Del Priore, R. E. (2008). We're all victims here: Toward a psychology of revenge. *Basic and Applied Social Psychology*, 30(3), 253-263. <https://doi.org/10.1080/01973530802375094>
- Stokkom, B. V. (2003). Tabooing revenge: Is revenge morally acceptable. *Justitiële Verkenningen*, 29.
- Strang, R. (1930). Measures of social intelligence. *American Journal of Sociology*, 36(2), 263-269. <https://doi.org/10.1086/215342>
- Strauman, T. J. (2001). Self-regulation, affect regulation, and narcissism. *Psychological Inquiry*, 12, 239–242.

- Strelan, P., (2007). Who forgives others, themselves, and situations? The roles of narcissism, guilt, self-esteem, and agreeableness. *Personality and Individual Differences*, 42, 259-269. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.06.017>
- Stuckless, N., & Goranson, R. (1992). The vengeance scale: Development of a measure of attitudes toward revenge. *Journal of Social Behavior and Personality*, 7(1), 25.
- Subkoviak, M. J., Enright, R. D., Wu, C. R., Gassin, E. A., Freedman, S., Olson, L. M., & Sarinopoulos, I. (1995). Measuring interpersonal forgiveness in late adolescence and middle adulthood. *Journal of Adolescence*, 18(6), 641-655. <https://doi.org/10.1006/jado.1995.1045>
- Sutton, J., Smith, P. K., & Swettenham, J. (1999). Social cognition and bullying: Social inadequacy or skilled manipulation?. *British Journal of Developmental Psychology*, 17(3), 435-450. <https://doi.org/10.1348/026151099165384>
- Şener, E. (2013). Örgütsel İntikam Üzerine Nitel Bir Araştırma (Yayımlanmamış doktora tezi). *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta*.
- Sengul, B. Z., Unal, E., Akca, S., Canbolat, F., Denizci, M., & Bastug, G. (2015). Validity and reliability study for the Turkish adaptation of the Hypersensitive Narcissism Scale (HSNS). *Dusunen Adam*, 28(3), 231. <https://doi.org/10.5350/DAJPN2015280306>
- Tandel, R. L., & Patel, J. B. (2020). Effectiveness of a programme for enhancing social intelligence in students of class XI. *Mukt Shabd Journal*. 9 (6), 4620-4627.
- Tangör, A., & Dilsiz, A. (1996). Kohut ve kendilik psikolojisi. *Ege Psikiyatri Sürekli Yayınları*, 1, 367-394.
- Tatarlar, C. D., ve Çangarli, B. G. (2018). İntikam mı affetme mi? Örgütsel yaşamda çok bilinmeyenli bir denklem. *Ege Academic Review*, 18(4), 591-603.
- Taysi, E. Y. (2007). *İkili İlişkilerde Bağışlama: İlişki Kalitesi ve Yüklemelerin Rolü* Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Temiz, N., 2007. *Multiple intelligence theory in school and classroom*. Nobel.
- Terwase, J. M., Ibaishwa, R. L., & Enemari, J. (2016). Parenting styles and gender as predictors of social intelligence among adolescents in Idoma Land. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 7(1 S1), 181-181. <https://doi.org/10.5901/mjss.2016.v7n1s1p181>
- Thoresen, C. E., Harris, A. H. S., & Luskin, F. (2000). *Forgiveness and health: An unanswered question*. In M. E. McCullough, K. I. Pargament, & C. E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness: Theory, research, and practice* (p. 254–280). Guilford Press.
- Thorndike, E. L. (1920). Intelligence and its uses. *Harper's Magazine*. 140, 227–235.

- Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L., Michael, S. T., Rasmussen, H. N., Billings, L. S., & Roberts, D. E. (2005). Dispositional forgiveness of self, others, and situations. *Journal of Personality*, 73(2), 313-360. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2005.00311.x>
- Toussaint, L., & Webb, J. R. (2005). Gender differences in the relationship between empathy and forgiveness. *The Journal of Social Psychology*, 145(6), 673-685. <https://doi.org/10.3200/SOCP.145.6.673-686>
- Tranier, M. F. (1981). *Forgiveness: intrinsic, role expected, expedient, in the context of divorce*. Unpublished doctoral dissertation, Boston University, Boston, MA.
- Tripp, T. M., & Bies, R. J. (1997). What's good about revenge? The avenger's perspective. In R. J. Lewicki, R. J. Bies, & B. H. Sheppard (Eds.), *Research on negotiation in organizations*, Vol. 6 (p. 145–160). Elsevier Science/JAI Press.
- Tripp, M., Bies, R. J., & Aquino, K. (2002). Poetic justice or petty jealousy? The aesthetics of revenge. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89, 966–984. [https://doi.org/10.1016/S0749-5978\(02\)00038-9](https://doi.org/10.1016/S0749-5978(02)00038-9)
- Tripp, T. M., & Bies, R. J. (2009). *Getting even: The truth about workplace revenge--and how to stop it*. John Wiley & Sons.
- Tschanz, B. T., Morf, C. C., & Turner, C. W. (1998). Gender differences in the structure of narcissism: A multi-sample analysis of the Narcissistic Personality Inventory. *Sex Roles*, 38(9), 863-870. <https://doi.org/10.1023/A:1018833400411>
- Twenge, J. M., & Campbell, W. K. (2003). “Isn’t it fun to get the respect that we’re going to deserve?” Narcissism, social rejection, and aggression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(2), 261-272. <https://doi.org/10.1177/0146167202239051>
- Twenge, J. M. (2009). *Ben Nesli*, Çev:Esra Öztürk, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Twenge, J. M. & Campbell, W. K. (2010). *Asrın Vebası: Narsisizm İlleti*, Çev: Özlem Korkmaz, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Uniacke, S. (2000). Why is revenge wrong?. *The Journal of Value Inquiry*, 34(1), 61-69. <https://doi.org/10.1023/A:1004778229751>
- van Denderen, M., de Keijser, J., Gerlsma, C., Huisman, M., & Boelen, P. A. (2014). Revenge and psychological adjustment after homicidal loss. *Aggressive Behavior*, 40(6), 504-511. <https://doi.org/10.1002/ab.21543>
- Vangelisti, A. L., Knapp, M. L., & Daly, J. A. (1990). Conversational narcissism. *Communications Monographs*, 57(4), 251-274. <https://doi.org/10.1080/03637759009376202>

- Vazire, S., & Funder, D. C. (2006). Impulsivity and the self-defeating behavior of narcissists. *Personality and Social Psychology Review*, *10*(2), 154-165. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2008.06.007>
- Vazire, S., Naumann, L. P., Rentfrow, P. J., & Gosling, S. D. (2008). Portrait of a narcissist: Manifestations of narcissism in physical appearance. *Journal of Research in Personality*, *42*, 1439-1447.
- Vecchio, R. P. (1995). It's not easy being green: Jealousy and envy in the workplace. In G. R. Ferris (Ed.), *Research in personnel and human resources management*. JAI Press.
- Vernon, P. E. (1933). Some characteristics of the good judge of personality. *The Journal of Social Psychology*, *4*(1), 42-57. <https://doi.org/10.1080/00224545.1933.9921556>
- Verona, E., Reed, A., Curtin, J. J., & Pole, M. (2007). Gender differences in emotional and overt/covert aggressive responses to stress. *Aggressive Behavior*, *33*, 261–27. <https://doi.org/10.1002/ab.20186>
- Vidmar, N. (2001). Retribution and revenge. In J. Sanders, & V. L. Hamilton (Eds.), *Handbook of justice research in law* (pp. 31–63). Kluwer Academic/Plenum Publishers.
- Wade, N. G., Worthington Jr, E. L., & Meyer, J. E. (2005). But do they work? A meta-analysis of group interventions to promote forgiveness. In Worthington, E. L. & Wade, N. G. *Handbook of Forgiveness* (423-440). Routledge.
- Wade, N. G., Johnson, C. V., & Meyer, J. E. (2008). Understanding concerns about interventions to promote forgiveness: A review of the literature. *Psychotherapy: Theory, Research, Practice, Training*, *45*(1), 88. <https://doi.org/10.1037/0033-3204.45.1.88>
- Walker, R. E., & Foley, J. M. (1973). Social intelligence: Its history and measurement. *Psychological Reports*, *33*(3), 839-864. <https://doi.org/10.2466/pr0.1973.33.3.839>
- Walker, D. F. & Gorsuch, R. L. (2002). Forgiveness within the big five personality model. *Personality and Individual Differences*. *32*, 1127-1137. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(00\)00185-9](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00185-9)
- Wallace, H. M., & Baumeister, R. F. (2002). The performance of narcissists rises and falls with perceived opportunity for glory. *Journal of Personality and Social Psychology*, *82*(5), 819. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.5.819>
- Walster, E., Walster, G. W., & Berscheid, E. (1978). *Equity: Theory and research*. Allyn & Bacon
- Wardetzki, B. (2018). *Narsisizm, Ayartma ve İktidar*. İletişim Yayınları. İstanbul.

- Watson, P. J., Grisham, S. O., Trotter, M. V., & Biderman, M. D. (1984). Narcissism and empathy: Validity evidence for the narcissistic personality inventory. *Journal of Personality Assessment*, 48(3), 301-305. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4803_12
- Watson, P. J., Little, T., & Biderman, M. D. (1992). Narcissism and parenting styles. *Psychoanalytic Psychology*, 9(2), 231. <https://doi.org/10.1037/h0079344>
- Watson, P. J., Hickman, S. E., Morris, R. J., Milliron, J. T., & Whiting, L. (1995). Narcissism, self-esteem, and parental nurturance. *The Journal of Psychology*, 129(1), 61-73.
- Watson, H., Rapee, R., & Todorov, N. (2016). Imagery rescripting of revenge, avoidance, and forgiveness for past bullying experiences in young adults. *Cognitive Behaviour Therapy*, 45(1), 73-89. <https://doi.org/10.1080/00223980.1995.9914948>
- Wechsler, D. (1958). *The measurement and appraisal of adult intelligence* (4th ed.). Williams & Wilkins Co. <https://doi.org/10.1037/11167-000>
- Wedek, J. (1947). The relationship between personality and psychological ability. *British Journal of Psychology*, 37(3), 133. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.1947.tb01128.x>
- Weick, K. E. (1995). *Sensemaking in organizations*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Wink, P. (1991). Two faces of narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(4), 590. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.61.4.590>
- Witvliet, C. V. O., Ludwig, T. E., & Laan, K. L. V. (2001). Granting forgiveness or harboring grudges: Implications for emotion, physiology, and health. *Psychological Science*, 12(2), 117-123. <https://doi.org/10.1111/1467-9280.00320>
- Worthington Jr, E. L. (1998). An empathy-humility-commitment model of forgiveness applied within family dyads. *Journal of Family Therapy*, 20(1), 59-76. <https://doi.org/10.1111/1467-6427.00068>
- Worthington Jr, E. L., & Wade, N. G. (1999). The psychology of unforgiveness and forgiveness and implications for clinical practice. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 18(4), 385-418. <https://doi.org/10.1521/jscp.1999.18.4.385>
- Worthington Jr, E. L. (2001). *Five steps to forgiveness: The art and science of forgiving*. The Crown.
- Yoshimura, S. (2007). Goals and emotional outcomes of revenge activities in interpersonal relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 24(1), 87-98. <https://doi.org/10.1177/0265407507072592>
- Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M. E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. New York, NY: The Guilford Press.

- Young, S. M., & Pinsky, D. (2006). Narcissism and celebrity. *Journal of Research in Personality, 40*(5), 463-471. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2006.05.005>
- Ysseldyk, R. L. (2005). *Dispositions toward forgiveness and revenge in relation to coping styles and psychological well-being*. Doctoral dissertation, Carleton University.
- Ysseldyk, R., Matheson, K., & Anisman, H. (2007). Rumination: Bridging a gap between forgiveness, vengefulness, and psychological health. *Personality and Individual Differences, 42*, 1573–1584. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.10.032>
- Yüksel, M. Y., Tunçer, B., & Barış, Ş. (2020). Genç yetişkinlerde sosyal zekanın yordayıcısı olarak affedicilik ve benlik saygısı. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8*(3), 743-751.
- Zagon, I.K., & Jackson, H.J. (1994). Construct validity of a psychopathy measure. *Personality and Individual Differences, 17*, 125-135. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(94\)90269-0](https://doi.org/10.1016/0191-8869(94)90269-0)
- Zechmeister, J. S., & Romero, C. (2002). Victim and offender accounts of interpersonal conflict: Autobiographical narratives of forgiveness and unforgiveness. *Journal of Personality and Social Psychology, 82*(4), 675. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.4.675>
- Zhou, H., Zhou, H., & Zhang, B. (2010). Relationships among narcissism, empathy, and prosocial behaviours. *Chinese Journal of Clinical Psychology, 18*, 228-231.

ÖZ GEÇMİŞ			
Adı-Soyadı	Hayrunnisa ÖZGÜR		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce		
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme		Kurum Adı
Lise	1997	2004	Mustafa Kemal Anadolu Lisesi
Lisans	2005	2009	Çukurova Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik
Yüksek Lisans	2009	2014	Çukurova Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik
Doktora	2014	2022	Uludağ Üniversitesi Psikolojik Danışma ve Rehberlik
Çalıştığı Kurum	Başlama - Ayrılma		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2010	Devam	MEB
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar	Türk PDR Derneği		
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayımlar:	<p>-Özgür, H. & Eldeleklioğlu, J. (2017). REACH affetme modelinin Türk kültürü üzerinde etkililiğinin incelenmesi. The Journal of Happiness & Well-Being. 5(1), 98-112.</p> <p>-Özgür, H. & Eldeleklioğlu, J. (2020). Üniversite Öğrencilerinde Bağlanma Stilleri ve Affetme. Uluslararası Pegem Eğitim Kongresi. Diyarbakır/ Türkiye. (Tam metin makale)</p>		
Diğer:			
	Tarih	12/05/2022	
	İmza		
	Adı-Soyadı	Hayrunnisa ÖZGÜR	